

СТРАТЕГИЈА

ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

НАЦРТ

Београд, Септембар 2007.

ЛИСТА СКРАЋЕНИЦА

ASEAN - Асоцијација земаља југоисточне Азије
BAT – најбоља расположива технологија
BATNEEC – најбоља доступна технологија која не захтева прекомерне трошкове
BER – најбоља пракса по животну средину
БДП – бруто домаћи производ
CITES – Конвенција о међународној трговини угроженим врстама
ЕЕА – Европска агенција за животну средину
EIA – процена утицаја на животну средину
EIONET - Европска мрежа за информисање и посматрање стања животне средине (European Information and Observation Network)
EMS – систем управљања животном средином
EMAS – систем управљања и провере животне средине
ESCO – компаније за пружање услуга у енергетици, које развијају, изводе и финансирају тржишно засноване пројекте енергетске ефикасности (Energy Service Company)
ЕУ – Европска унија
ГМО – генетски модификовани организми
НАССР – стандарди безбедне хране: анализа ризика контролом критичних тачака у производњи (*Hazard Analysis Critical Control Points*)
ИВА - подручје за птице од међународног значаја
ИКТ – информационе и комуникационе технологије
ИРА - подручје за биљке од међународног значаја
IPPC – интегрисано спречавање и контрола загађивања животне средине
LCA – анализа животног циклуса
МОР – материјално обезбеђење породице
МСП – мала и средња предузећа
МХЕ – мале хидроелектране
NAFTA – Северно-амерички споразум о слободној трговини
НВО – невладине организације
OECD – Организација за економску сарадњу и развој
ОИЕ – обновљиви извори енергије
ODA – званична развојна помоћ (*Official Development Assistance*)
PPP – паритет куповне моћи (*Purchasing Power Parity*)
PPP – сарадња јавног и приватног сектора (*Public Private Partnership*)
Сада – Шведска агенција за међународну сарадњу
SWOT – анализа предности, слабости, шанси и претњи
СЗО – Светска здравствена организација
тое – тона еквивалентне нафте
УН – Уједињене нације
UNDP – Програм Уједињених нација за развој
UNFCCC – Оквирна Конвенција УН о климатским променама
USD – амерички долар

САДРЖАЈ

1. УВОД.....	5
2. ВЕЗА СА ДРУГИМ СТРАТЕГИЈАМА.....	9
3. МЕТОДОЛОГИЈА ИЗРАДЕ СТРАТЕГИЈЕ.....	10
4. ВИЗИЈА СРБИЈЕ.....	12
5. НАЦИОНАЛНИ ПРИОРИТЕТИ	13
6. ПРИНЦИПИ СТРАТЕГИЈЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА.....	15
7. SWOT АНАЛИЗА.....	16
8. ПРИВРЕДА СРБИЈЕ – ОДРЖИВОСТ ЗАСНОВАНА НА ЗНАЊУ	17
8.1. Каква економија је потребна Србији.....	18
8.2. Економија заснована на знању - како и зашто?.....	20
8.3. Економија Србије – развој и одрживост.....	22
8.4. Транзиција и одрживи развој привреде у Србији.....	25
8.5. Адекватно макроекономско окружење и избор економске политике	30
8.6. Одржива производња и потрошња.....	32
8.7. Образовање за одрживи развој.....	34
8.8. Информационо-комуникационе технологије и економија заснована на знању.....	36
8.9. Одрживост научно-технолошке политике.....	38
8.10. Заштита интелектуалне својине и одрживи развој.....	40
9. ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ УСЛОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ.....	41
9.1. Друштвене вредности, квалитет живота и друштвено благостање.....	42
9.2. Популациона политика.....	46
9.3. Социјална сигурност и социјална кохезија.....	48
9.4. Сиромаштво и социјална укљученост.....	51
9.5. Једнакост и родна равноправност.....	54
9.6. Јавно здравље.....	58
9.7. Становање и стамбена политика.....	60
9.8. Регионални и локални аспекти одрживог развоја.....	61
9.9. Информисање и учешће јавности у одлучивању.....	64
10. ЖИВОТНА СРЕДИНА И ПРИРОДНИ РЕСУРСИ.....	66
10.1. Природни ресурси.....	67
10.1.1. Ваздух.....	67
10.1.2. Воде.....	68
10.1.3. Земљиште.....	70
10.1.4. Биодиверзитет и заштита природе.....	71
10.1.5. Шуме.....	72
10.1.6. Минерални ресурси.....	73
10.1.7. Обновљиви извори енергије.....	76

10.2. Фактори ризика по животну средину	78
10.2.1. Климатске промене и заштита озонског омотача.....	78
10.2.2. Отпад.....	79
10.2.3. Хемикалије.....	80
10.2.4. Удеси	81
10.2.5. Јонизујуће и нејонизујуће зрачење.....	82
10.2.6. Бука.....	83
10.2.7. Природне катастрофе - поплаве, клизишта, пожари, земљотреси.....	83
10.3. Утицај економских сектора на животну средину.....	85
10.3.1. Индустрија	85
10.3.2. Рударство.....	86
10.3.3. Енергетика.....	87
10.3.4. Пољопривре.....	89
10.3.5. Шумарство, ловство рибарство.....	91
10.3.6. Саобраћај.....	93
10.3.7. Туризам	95
10.3.8. Увођење чистије производње.....	96
11. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИР.....	98
12. ФИНАНСИРАЊЕ СТРАТЕГИЈЕ.....	102
13. ПРАЋЕЊЕ СПРОВОЂЕЊА СТРАТЕГИЈЕ.....	103
13.1. Индикатори одрживог развоја.....	

1. УВОД

Савремени свет је већ увелико суочен са потребом глобалне, заједничке одговорности за развој у складу са потребама људи и природе и схватањем да се планета Земља мора очувати како за садашњу, тако и за будуће генерације људи на прихватљив начин. Постоје јаки морални разлози да данашња генерација остави потомству у наслеђе ништа мање шанси за развој, но што их она има сада. Ово резонување је засновано на фундаменталном принципу моралне правде да сви људи имају подједнака права на најшире основне слободе које не противурече слободи других. Право садашње генерације на искоришћавање ресурса и на здраву животну средину не сме угрозити исто такво право наредним генерацијама.

Стратегија одрживог развоја дефинише одржив развој као циљно-оријентисан, дугорочан (континуиран), свеобухватан и синергетски процес који утиче на све аспекте живота (економски, социјални, еколошки и институционални) на свим нивоима. Одрживи развој је оријентисан на израду модела који на квалитетан начин задовољавају друштвено-економске потребе и интересе грађана, а истовремено елиминишу, или значајно смањују утицаје који представљају претњу или штету по животну средину и природне ресурсе. Дугорочни концепт одрживог развоја подразумева стални економски раст, али такав који осим економске ефикасности и технолошког напретка, већег учешћа чистијих технологија и иновативности целог друштва и друштвено одговорног пословања, обезбеђује смањење сиромаштва, дугорочно боље коришћење ресурса, унапређење здравствених услова и квалитета живота и смањење нивоа загађења на ниво апсорпционог капацитета чинилаца животне средине, спречавање будућих загађења и очување биодиверзитета. Један од најважнијих циљева одрживог развоја је отварање нових радних места и смањење стопе незапослености, као и смањење родних и других неједнакости, подстицање запошљавања младих и лица са инвалидитетом, као и лица из маргинализованих група.

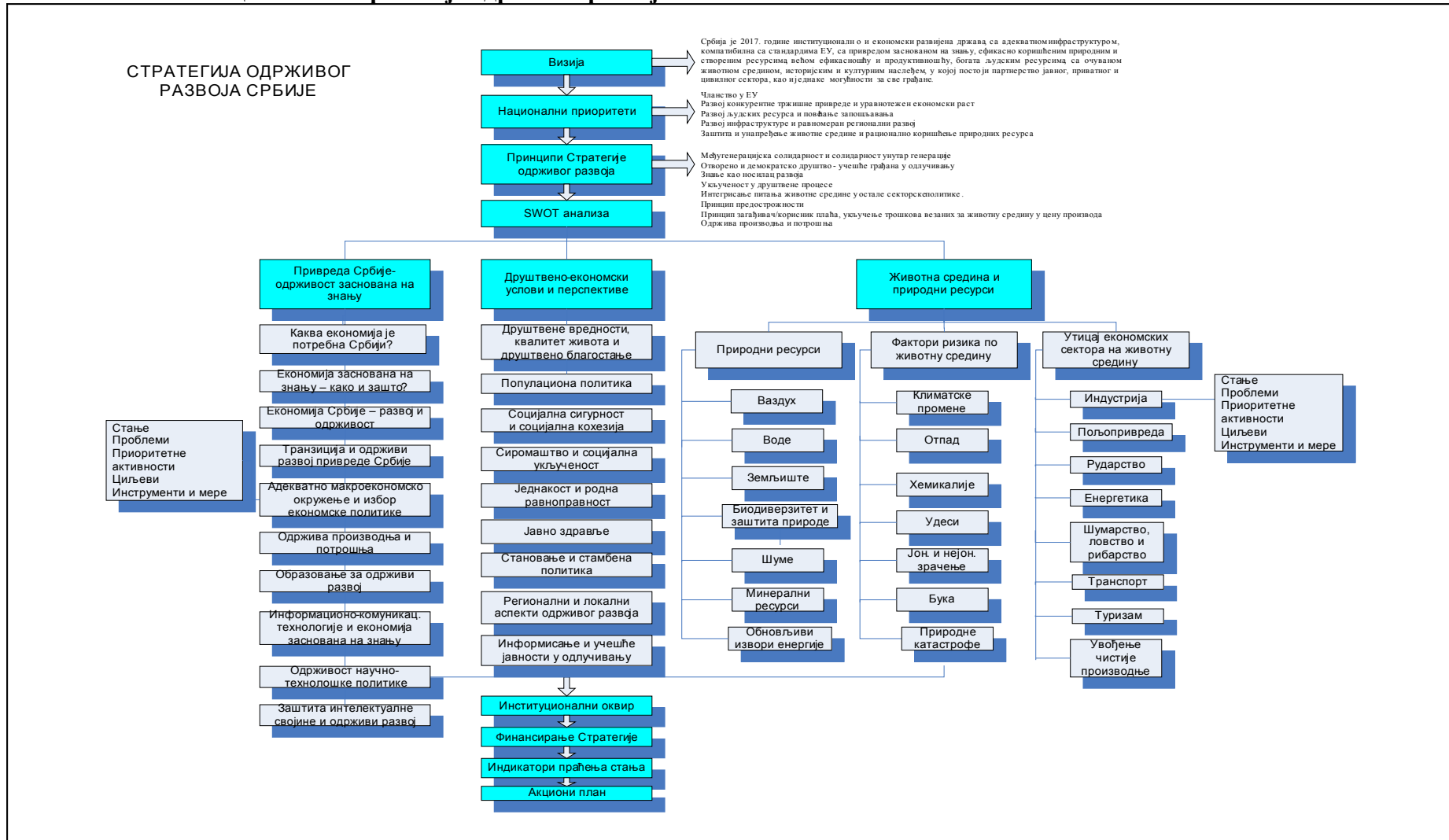
Одрживи развој подразумева и усклађивање различитих развојних аспеката и супротстављених мотива садржаних у појединим секторским програмима. Сврнисходно решавање таквих конфликта захтева одређени ниво политичке воље и опредељености. Кључне претпоставке неопходне за прихватање и примену концепта одрживог развоја привреде и друштва, као и за његову успешну реализацију јесу одговарајуће вођство, широка политичка, социјална и медијска подршка, као и друштвени консензус о неопходности прихватања тог концепта. При томе, јака политичка воља, посвећеност владе и подршка јавности представљају најнепосредније факторе успеха. Једна од карактеристика одрживог развоја је и веће укључивање јавности у процесе доношења одлука о проблемима животне средине. За квалитетно укључивање јавности није довољна само декларативна опредељеност власти, већ и посебни подстицаји, пре свега правовремено информисање и едукација, како би јавност објективно могла да утиче на исход за који је заинтересована.

Циљ Стратегије одрживог развоја Републике Србије је да доведе до равнотеже три кључна фактора, односно три стуба одрживог развоја: *одрживог економског раста* и привредног и технолошког развоја, *одрживог развоја друштва* на бази социјалне равнотеже, *заштите животне средине* уз рационално располагање природним ресурсима, спајајући их у једну целину подржану одговарајућим

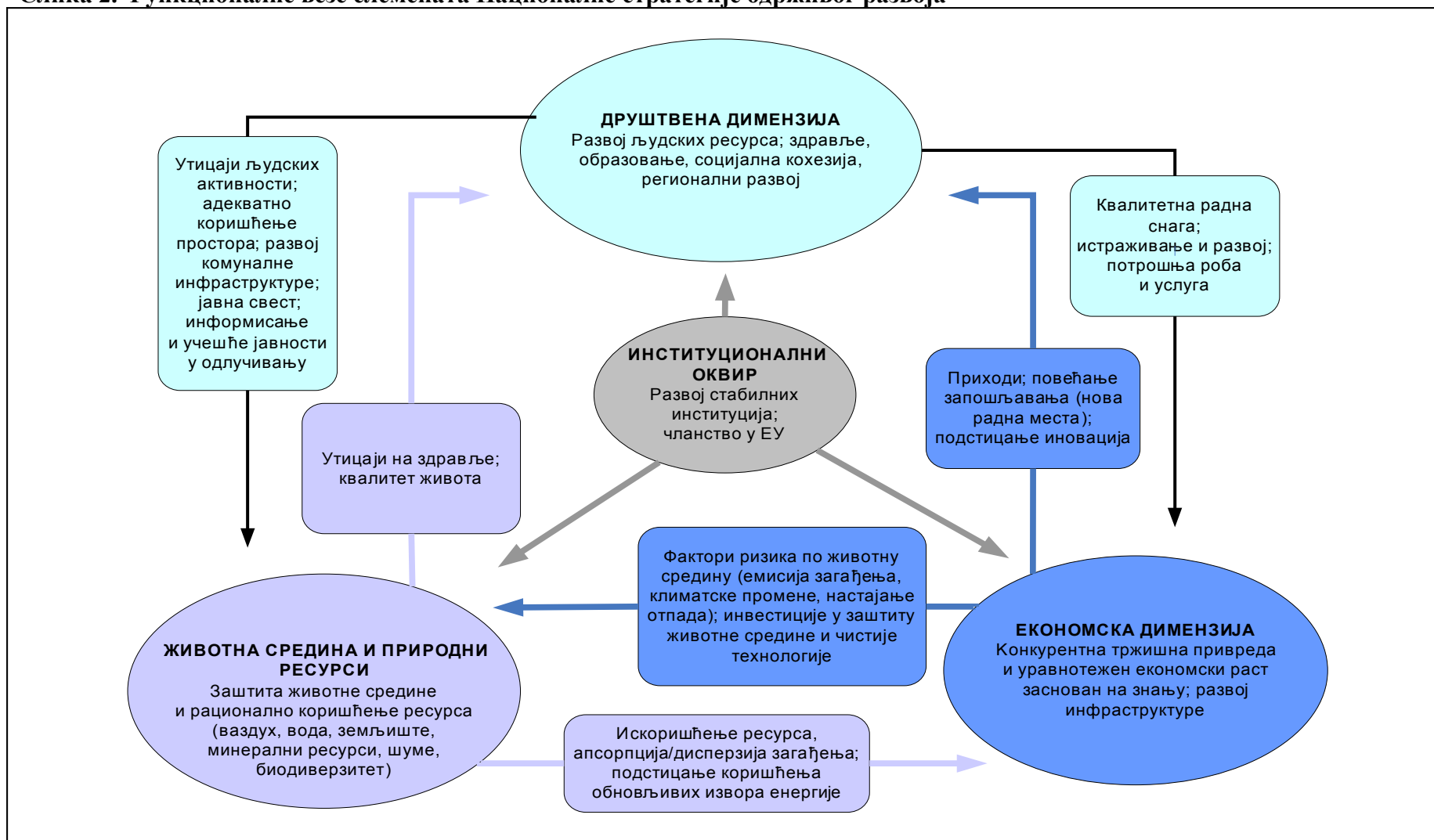
институционалним оквиром. Стратегија одрживог развоја Србије значајно доприноси усклађивању евентуалних конфликтних циљева различитих аспеката друштвено-економског развоја, превазилажењу јаза између процеса утврђивања секторских политика, као и успостављању система узајамних предности. То је остварено у заједничком раду на изради Стратегије, односно кроз учешће свих кључних друштвених група.

На Слици 1. дата је шема Националне стратегије одрживог развоја, док су на Слици 2. приказане функционалне везе елемената Стратегије.

Слика 1. Шема Националне стратегије одрживог развоја

Слика 2. Функционалне везе елемената Националне стратегије одрживог развоја

2. ВЕЗА СА ДРУГИМ СТРАТЕГИЈАМА

Стратегија одрживог развоја Србије заснива своја решења у складу са европским интеграцијама: Стратегијом одрживог развоја ЕУ која је усвојена 2001. године и ревидована 2006. године и Лисабонском стратегијом ЕУ. Стратегија одрживог развоја Србије усклађена је са Миленијумским циљевима УН и Националним миленијумским циљевима развоја у Републици Србији које је Влада Републике Србије усвојила 2006. године.

Стратегија одрживог развоја Србије усваја се у периоду у којем Република Србија спроводи или усваја различите стратешке документе и/или акционе планове развоја – како оне који имају мултисекторски карактер, тако и различите секторске развојне документе.

Стратегија одрживог развоја Србије полази од реформских циљева дефинисаних у стратешким документима које је донела Влада Републике Србије. Стратегија је у потпуности усклађена са принципима и циљевима усвојеним у *Националној стратегији Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији, Стратегији за смањење сиромаштва, Стратегији привредног развоја Републике Србије 2006–2012. и Предлогу Националног програма заштите животне средине.*

Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији (усвојена 2005. године) један је од стратешких докумената који опредељује целокупну државну политику у наредном периоду и веома је значајна за политику одрживог развоја. Стратегија за смањење сиромаштва (усвојена 2003. године) представља средњорочни развојни оквир усмерен на смањење кључних облика сиромаштва и садржи анализу узрока, карактеристика и профила сиромаштва у Србији, као и главне стратешке смернице за друштвени развој и смањење броја сиромашних у наредним годинама. Активности предвиђене Стратегијом за смањење сиромаштва усмерене су ка привредном развоју и расту, спречавању појаве новог сиромаштва услед реструктурирања привреде и на бригу о традиционално сиромашним групама. Национална стратегија привредног развоја Републике Србије 2006–2012. (усвојена 2006. године) дефинише основне развојне приоритете Србије и начине њиховог остваривања базирајући решења на ефикасној тржишној привреди и повећању конкурентности. Предлог Националног програма заштите животне средине (налази се у процедури усвајања) представља основни стратешки документ заштите животне средине у Србији којим су дефинисани општи циљеви политике заштите животне средине, краткорочни циљеви (2007-2011.), континуирани (2007–2016.) и средњорочни (2012-2016.) циљеви и инструменти за достизање постављених циљева.

Стратегија одрживог развоја усклађена је и са постојећим секторским стратегијама:

- Национална стратегија запошљавања;
- Стратегија развоја енергетике Републике Србије до 2015.;
- Стратегија развоја пољопривреде Србије;
- Стратегија развоја туризма;
- Стратегија подстицања и развоја страних улагања;
- Стратегија развоја информационог друштва у Републици Србији;

- Национална стратегија за решавање проблема избеглих, прогнаних и интерно расељених лица;
- Стратегија реформе државне управе;
- Стратегија развоја социјалне заштите;
- Национална стратегија за борбу против корупције;
- Стратегија локалног одрживог развоја;
- Стратегија малих и средњих предузећа и предузетништва;
- Стратегија реформе система здравствене заштите - Боље здравље за све у III миленијуму;
- Стратегија развоја шумарства;
- Водопривредна основа Србије 2002-2012.;
- Национална стратегија управљања отпадом;
- Национални план акције за децу;
- Национална стратегија за борбу против HIV/AIDS-а;
- Стратегија за интеграцију и давање нових овлашћења Ромима;
- Стратегија развоја стручног образовања;
- Стратегија развоја образовања одраслих;
- Стратегија регионалног развоја и Акциони план;
- Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији.

3. МЕТОДОЛОГИЈА ИЗРАДЕ СТРАТЕГИЈЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Пројекат израде Стратегије одрживог развоја Републике Србије инициран је као директан одговор на Светски самит о одрживом развоју на предлог амбасадора Краљевине Шведске у Београду. Реализација пројекта започета је у јулу 2005. године кроз сарадњу Кабинета потпредседника Владе Републике Србије, Програма за развој Уједињених нација (UNDP) и Шведске агенције за међународну сарадњу (Сида). Основни циљ пројекта је да кроз широк партиципативни процес произведе Стратегију одрживог развоја Републике Србије као свеобухватни стратегијски развојни документ Владе, заснован на постојећем стратегијском оквиру.

У току израде Стратегије примењени методолошки поступак приказан је и верификован у круговима стручне међународне јавности.

Сагласно међународној пракси, израда Стратегије се одвијала кроз партиципативни процес, уз ангажовање великог броја заинтересованих страна у српском друштву. Другим речима, потврђујући досадашња сазнања о концепту одрживог развоја као процесу који се заснива на узајамном учењу и повезивању бројних искустава и експертиза у једну синергију усмерену ка унапређењу свих аспеката живота, предвиђена је израда Стратегије одрживог развоја кроз сарадњу и интеракцију бројних релевантних институција и заинтересованих страна српског друштва, уз несумњиву водећу улогу Владе Републике Србије.

Једна од главних одредница при изради Стратегије био је ослонац на академску заједницу, како би се избегла евентуална политизација и везивање успешности израде (и примене) Стратегије за било коју политичку опцију. Успешно руковођење израдом Стратегије захтевало је од самог почетка висок ниво политичког сензибилитета и вештину изналажења опште прихватљивих решења у ситуацијама када су бројне заинтересоване стране имале различите, а често и супротстављене ставове о кључним сегментима израде Стратегије. Поред тога,

било је неопходно обезбедити и континуитет у сложеним друштвено-политичким односима и наметнути израду Стратегије одрживог развоја као један од приоритета не само актуелне, него и будуће Владе, имајући у виду чињеницу да је одрживи развој дугорочан процес, дужи од мандата било које Владе.

Уводна фаза израде Стратегије подразумевала је, пре свега, упознавање многобројних заинтересованих страна, појединаца и институција, са изворном идејом и концептом Стратегије. Полазна основа израде Стратегије била је да се уз уважавање постојећих усвојених стратегијских докумената, надогради концепт одрживог развоја који синергијски повезује све три компоненте – економску, социјалну и питања животне средине. Да би се то постигло, прво је урађена анализа постојећих секторских и међусекторских стратегија која је дала смернице о даљем току примене пројекта. Уследила су још два Радна документа: повезаност економског развоја и заштите животне средине и везе између животне средине и одређених социјалних питања.

Формиране су три радне групе од представника релевантних институција, а по позиву за учешће у изради Стратегије који је упутио Кабинет потпредседника Владе. Радне групе, три стуба пројекта, одговарају компонентама одрживог развоја – економија заснована на знању, социјална питања и животна средина. Поред осталих, позив за учешће у изради Стратегије упућен је и свим невладиним организацијама међу којима је, у сарадњи са највећим мрежама невладиних организација, одабрана група од девет организација најактивнијих у областима одрживог развоја за сарадњу на изради Стратегије.

Израда Стратегије почела је одржавањем Националне конференције о одрживом развоју, марта 2006. године, са задатком да се путем учешћа јавности и консултација са заинтересованим странама и институцијама креира визија Србије 2017. године и прецизирају приоритетне теме појединачних стубова Стратегије. Конференцији је присуствовало 130 учесника – представника бројних институција Владе, академске заједнице, пословног света и невладиног сектора. Заједничким радом и разменом идеја, искустава и сазнања, утврђени су кључни национални приоритети и принципи на којима се заснива Стратегија одрживог развоја.

Свака Радна група анализирала је полазно стање за остварење одрживог развоја за сваку од приоритетних тема, идентификовала кључне проблеме и дефинисала жељено стање. Истовремено, Радне групе су свој допринос дале у усмеравању приоритета и дефинисању стратешких циљева одрживог развоја, као и начина и инструмената потребних за пружање подршке остварењу циљева. Посебна пажња посвећена је потребном институционалном оквиру за спровођење Стратегије. Финансијски план који је урађен за примену Стратегије указује на оквирну количину средстава неопходних за примену приоритетних мера које проистичу из Стратегије. Тиме ће се омогућити дугорочно планирање постављених активности у буџету Србије и обезбедити основа за добијање кредита или за донаторске активности. Детаљни акциони план за спровођење Стратегије ће усмерити активности и мере за достизање утврђених циљева.

У припреми тематских целина за израду Стратегије учествовао је велики број стручњака чије су специјалности одговарале прецизираним темама. Партиципативни и интерактивни процес, односно учешће великог броја заинтересованих страна, јавности и представника државне управе, био је један

од кључних изазова у току израде Стратегије. Неопходно је било изградити осећај власништва, односно припадности Стратегији која је настала на основу учешћа великог броја заинтересованих страна: стручњака, представника институција, релевантних министарстава, цивилног друштва, општина, приватног сектора, невладиних организација итд. Радне групе су у периоду од септембра 2006. до фебруара 2007. године одржале више групних састанака ради утврђивања Елемената за израду Стратегије и дефинисања сценарија, како би се обезбедила платформа за шири партиципативни процес.

Како је већ наведено, политичка подршка овом процесу је била неопходна јер је Влада носилац промена и развоја земље. Новоизабрана Влада, односно Кабинет потпредседника, наставио је маја 2007. године сарадњу са UNDP-ом и Сидом на комплетирању Елемената за Стратегију одрживог развоја. Политичким вођством процеса из Кабинета потпредседника Владе процес је, након потврђивања националних приоритета, довео до израде првог нацрта Стратегије. На тај начин је започета јавна дискусија у великом броју градова Србије. Процес је допринео изградњи консензуса о основној визији и приоритетима будућег развоја у Републици Србији.

Овим чином Србија је доспела на праг испуњења једног од важних услова за придруживање Европској унији. Не треба, међутим, заборавити да је одрживи развој дугорочан и континуални процес и да само стално праћење спровођења Стратегије и њене правовремене ревизије воде сигурном успеху и напретку.

4. ВИЗИЈА СРБИЈЕ

Србија је 2017. године институционално и економски развијена држава са адекватном инфраструктуром, компатибилна са стандардима ЕУ, са привредом заснованом на знању, ефикасно коришћеним природним и створеним ресурсима, већом ефикасношћу и продуктивношћу, богата људским ресурсима, са очуваном животном средином, историјским и културним наслеђем, држава у којој постоји партнерство јавног, приватног и цивилног сектора и која пружа једнаке могућности за све грађане.

Оваква визија проистекла је из стратегијских циљева одрживог развоја, на основу темељне анализе препознатих потенцијала Србије, као и услова и ограничења у којима се остварују развојни циљеви. Остварење ове визије могуће је доследном имплементацијом темељних, стратешких и конзистентних циљева који се заснивају на потребама грађана Србије за достизањем квалитетнијег живљења и бољег животног стандарда. Друштвени консензус подразумева да сви нивои власти препознају своју улогу у реализацији визије, а сви заједно утичу на институције државе како би се реализовали стратешки циљеви одрживог развоја.

Сагласно визији, дефинисани су *национални приоритети* Стратегије, као и стратешки и секторски циљеви одрживог развоја. Да би се они реализовали, Стратегија предлаже развојне инструменте и активности. Стратешки и секторски циљеви, приоритетне активности и развојни инструменти приказани су у поглављима која следе.

5. НАЦИОНАЛНИ ПРИОРИТЕТИ

Стратегија одрживог развоја Србије настаје у тренутку када су већ усвојене или припремљене одређене националне развојне стратегије које су од непосредне важности за овај документ: *Национална стратегија Србије за приступање Европској унији*, *Национална стратегија смањења сиромаштва*, *Национална стратегија економског развоја Србије 2006-2012.*, *Предлог Националног програма заштите животне средине* и већ усвојене секторске стратегије.

Перспектива остваривања одрживог развоја Србије је у увођењу, прилагођавању и имплементацији принципа који доминирају у Европској унији, односно у повећавању конкурентности која се заснива на знању, иновацијама и предузетништву, како је дефинисано у Лисабонској стратегији ЕУ.

Кључни *национални приоритети* Србије чије испуњење ће у највећој мери омогућити остварење визије одрживог развоја до 2017. године су следећи:

▪ Приоритет 1: Чланство у ЕУ

Да би остварила своје основно стратешко-политичко опредељење – укључивање у европске интегративне токове, придруживање, а потом и приступање ЕУ – Србија мора да испуни бројне сложене и међусобно повезане услове које је ЕУ формулисала пре више од једне деценије кроз:

- развој стабилних институција које гарантују демократију, владавину права и поштовање и заштиту људских права и права мањина;
- развој тржишне економије способне да се суочи са притиском конкуренције унутар ЕУ;
- усаглашавање са правним тековинама ЕУ и преузимање обавеза које проистичу из чланства.

▪ Приоритет 2: Развој конкурентне тржишне привреде и уравнотежен економски раст

Подстицање иновација, стварање бољих веза између науке, технологије и предузетништва, раст капацитета за истраживање и развој, укључујући нове информационе и комуникационе технологије кроз:

- унапређење услова за привлачење страних директних инвестиција;
- макроекономску стабилност и повећање извоза;
- развој малих и средњих предузећа;
- завршетак приватизације;
- обезбеђење сигурности снабдевања енергијом уз повећање ефикасности енергетских субјеката и енергетске ефикасности привреде;
- подстицање иновација и промовисање предузетништва;
- промовисање информатичког друштва.

▪ **Приоритет 3: Развој људских ресурса и повећање запошљавања**

Стварање већег броја радних места, привлачење стручњака, унапређивање квалитета и прилагодљивости радне снаге, већа улагања у људске ресурсе кроз:

- спречавање одлива стручњака стварањем бољих радних услова;
- унапређење прилагодљивости радника и постизање веће флексибилности тржишта рада;
- улагање у развој људских ресурса кроз квалитетно и ефикасно образовање и перманентно усавршавање;
- социјалну укљученост и подстицање запошљавања младих;
- инвестирање у јавно здравље.

▪ **Приоритет 4: Развој инфраструктуре и равномеран регионални развој**

Унапређивање атрактивности земље, осигурање адекватног квалитета и нивоа услуга кроз:

- проширење и унапређење саобраћајне инфраструктуре;
- развој комуналне инфраструктуре (водоснабдевање, пречишћавање отпадних вода и управљање отпадом);
- смањење регионалних неравномерности и сиромаштва и подизање регионалне конкурентности;
- подстицање равномерног регионалног развоја и локалних развојних иницијатива отварањем различитих могућности сарадње приватног и јавног сектора;
- адекватно коришћење простора, као критичног ресурса за регионални развој;
- одрживи развој енергетске инфраструктуре у складу са очекиваним динамичним привредним растом.

▪ **Приоритет 5: Заштита и унапређење животне средине и рационално коришћење природних ресурса**

Очување и унапређивање система заштите животне средине, смањење загађења и притисака на животну средину, коришћење природних ресурса на начин да се обезбеди њихова расположивост за будуће генерације кроз:

- успостављање система заштите и одрживог коришћења природних богатстава, односно ресурса (ваздуха, вода, земљишта, минералних сировина, шума, риба, дивљих биљних и животињских врста);
- јачање узајамног деловања и остварење значајних ефеката између заштите животне средине и економског раста, укључење политике животне средине у развојне политике других сектора;
- инвестирање у смањење загађења животне средине и развој чистијих технологија;

- смањење високе енергетске интензивности привреде Србије и ефикасније коришћење фосилних горива;
- подстицање коришћења обновљивих извора енергије;
- планирање одрживе производње и потрошње и смањење отпада по јединици производа.

6. ПРИНЦИПИ СТРАТЕГИЈЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Стратегија одрживог развоја Србије се заснива на глобално прихваћеним принципима који су дефинисани у *Декларацији одрживог развоја из Јоханесбурга, Миленијумским циљевима развоја УН и Стратегији одрживог развоја ЕУ*. То су:

- **Међугенерациска солидарност и солидарност унутар генерације.** Задовољити потребе садашњих генерација без угрожавања права будућих генерација да задовоље своје потребе. Солидарност унутар генерације постићи демократски усаглашеном расподелом расположивог природног и створеног капитала, на начин који обезбеђује основне људске потребе за све друштвене групе.
- **Отворено и демократско друштво - учешће грађана у одлучивању.** Гарантовати грађанска права, обезбедити приступ информацијама и осигурати доступност правде. Обезбедити одговарајуће консултације и учешће грађана у доношењу одлука. Бранити стабилност демократских институција на основама мира, безбедности и слободе.
- **Знање као носилац развоја.** Промовисати просперитетну, иновативну, конкурентну и еколошки ефикасну економију засновану на знању, која обезбеђује висок стандард живота и пуну и висококвалитетну запосленост. Промовисати образовање и развијање јавне свести о одрживом развоју.
- **Укљученост у друштвене процесе.** Промовисати пуну интеграцију грађана у друштво, подстицати једнаке могућности за свакога, промовисањем основних права, борбом против свих облика дискриминације и смањењем сиромаштва. Разлике и поларизацију међу члановима друштва треба сводити на најмању могућу меру и стално се борити против социјалне искључености и сиромаштва.
- **Интегрисање питања животне средине у остале секторске политике.** Промовисати интеграцију економских, социјалних и еколошких приступа и анализа, те подржати коришћење инструмената као што је стратешка процена животне средине. Подстицати социјални дијалог, друштвено-одговорно пословање и јавно-приватно партнерство.
- **Принцип предострожности.** Захтевати очување природне равнотеже у околностима када нема поузданих информација о одређеном проблему. Свака активност мора бити планирана и спроведена на начин да проузрокује најмању могућу промену у животној средини. У случају могућих и значајних утицаја на животну средину, предузимати превентивне активности.
- **Принцип загађивач/корисник плаћа, укључење трошкова везаних за животну средину у цену производа.** Извршити интернализацију трошкова везаних за животну средину, односно укључивање трошкова деградације

животне средине у економске трошкове загађивача/корисника, применом принципа загађивач/корисник плаћа. На тај начин се постиже покривање пуне економске цене у коју улазе трошкови производње, употребе и одлагања производа у току читавог његовог животног циклуса.

- **Одржива производња и потрошња.** Поштовати билансе природних ресурса и обезбедити висок ниво заштите и побољшања квалитета животне средине. Смањити загађење животне средине и промовисати одрживу потрошњу и производњу, тако да економски раст не узрокује пропорционални пораст деградације животне средине.

7. SWOT АНАЛИЗА

SWOT анализа даје приказ предности, слабости, шанси и претњи за одрживи развој Србије. Она омогућава препознавање позитивних и негативних фактора који утичу на остварење опредељења и успоставља равнотежу између интерних способности и екстерних могућности.

Предности	Слабости
<ul style="list-style-type: none"> ▪ добра географска позиција земље; ▪ потенцијално квалитетни људски ресурси (кадрови); ▪ успостављене правне основе демократског и отвореног друштва; ▪ реформски процеси започети у највећем броју сектора; ▪ раст приватног сектора; ▪ успостављање поверења на регионалном нивоу и подизање угледа Србије у региону; ▪ пораст свести о потреби планирања одрживог развоја на локалном нивоу; ▪ смањење текућих дисбаланса у финансирању фондова социјалног и пензијско – инвалидског осигурања; ▪ висок степен биолошке разноврсности; ▪ разноврсни природни ресурси; ▪ висок степен културне инфраструктуре и културних вредности; ▪ постојање експертски и финансијски значајне дијаспоре; ▪ очувана животна средина у неиндустријализованим областима. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ недовољан ниво општег поверења грађана у институције; ▪ висок степен разлика у регионалном развоју; ▪ спор процес приватизације; ▪ недовољан број „greenfield“ инвестиција; ▪ недовољно улагања у развој привреде; ▪ недостатак саобраћајне и комуналне инфраструктуре; ▪ наставак одлива мозгова и након 2001. године; ▪ веома ниска стопа издвајања за образовање и науку из БДП-а; ▪ ниска стопа издвајања из БДП-а за област социјалне заштите; ▪ недостатак консензуса о правцима даље регионализације и децентрализације; ▪ етноцентризам у делу владајуће елите; ▪ неповољан друштвено – економски положај младих; ▪ низак ниво партиципације грађана; ▪ непланска експлоатација природних ресурса; ▪ прекомерно загађење вода, ваздуха и земљишта; ▪ лоша пракса управљања отпадом; ▪ недостатак подстицаја за смањење

	загађења.
<p>Шансе</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ интеграција у ЕУ; ▪ укључивање у фондове ЕУ; ▪ сарадња са дијаспором; ▪ увођење норми и стандарда ЕУ којима се обезбеђује квалитет животне средине; ▪ завршетак процеса приватизације; ▪ даљи развој и јачање демократских институција у областима друштвеног развоја; ▪ смањење корупције и повећање нивоа транспарентности; ▪ јака политичка воља за спровођење законских реформи; ▪ повећање јавно-приватног партнерства; ▪ увођење концепта чистије производње; ▪ унапређење енергетске ефикасности и рационално коришћење сировина. 	<p>Претње</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ растући степен нетолеранције и друштвене подељености; ▪ пораст незапослености, сиромаштво, задуженост и успорен привредни развој; ▪ заостајање за регионом услед нерешених политичких питања; ▪ могућности нове изолације земље (отворене или прикривене); ▪ нерешена питања борбе против корупције и организованог криминала; ▪ неповољни демографски трендови; ▪ могуће одсуство политичке воље за спровођење законских реформи; ▪ недовољна информисаност јавности и недовољно развијена јавна свест; ▪ принцип „не у мом дворишту“; ▪ недостатак инвестиција за изградњу инфраструктуре; ▪ покретање индустријске производње застарелим технологијама (стварање «раја за загађиваче»); ▪ растући ниво саобраћаја уз коришћење горива лошег квалитета.

8. ПРИВРЕДА СРБИЈЕ – ОДРЖИВОСТ ЗАСНОВАНА НА ЗНАЊУ

Уводне напомене

Садашња привреда Србије функционише на бази још увек неповољне економске структуре, са датим природним и финансијским ресурсима, технологијом и људским капиталом. Сви ови ресурси су релативно оскудни. Део ограничења потиче од релативно слабе природне, технолошке и финансијске основе. Србија са својих 7,5 милиона становника и бруто домаћим производом од око 30 милијарди USD није земља значајног тржишта или великих економских потенцијала, посматрано на светском или европском нивоу.

Међутим, све говори да би уз примену одговарајућих стратегија које се тичу привредног и других (еколошких, технолошких, социјалних итд.) аспеката развоја *могла битно да побољша релативно лошу позицију* у односу на референтне земље у транзицији, поготову у односу на оне из Југоисточне Европе. Тај напредак у наредној фази развоја српског друштва, државе и привреде не би смео да буде кратког даха и непредвидивих последица. То значи да је данашњој Србији неопходан одржив привреди развој заснован на порасту групе кључних економских индикатора (раст БДП-а, запослености, спољно-трговинске размене, конкурентности и извоза, инвестиција, стандарда становништва) уз смањење економског оптерећења по основу спољног дуга, као

и уз остваривање трајне макроекономске стабилности, бољег квалитета живота, еколошког стања и општег благостања друштва.

У општем смислу, одрживи привредни развој Србији треба да омогући перманентни дугорочни економски раст који неће бити заснован на прекомерној употреби природних ресурса, или на неприхватљивим еколошким последицама које би довеле у питање његову одрживост, као и економске изгледе будућих генерација. То конкретно значи да се *развој српске економије у правцу одрживости* може сагледати само на основу генерисања економског раста, пре свега на основу фактора као што су знање, информације, људски капитал, образовање и квалитет веза међу људима и установама.

Претпоставке

У Србији су након 2000. године установљена елементарна правила игре која важе у свету тржишне привреде, владавине закона и политичке демократије. Међутим, та правила још нису у преовлађујућој мери присутна у реалном економском, политичком и социјалном животу. Многе економске тенденције везане за актуелну прекомерну потрошњу, недовољне инвестиције, раст увоза, раст унутрашњег и спољног дуга, незапосленост, финансијска (не)дисциплина, указују да претпоставке трајног и квалитетног економског раста (и одрживог развоја) још нису остварене.

Понашање привредних субјеката и грађана на тржишту, у процесу економских реформи (пред државним органима, судом и полицијом) није увек у складу са потребама заједнице. Економски систем који је успостављен након прве фазе институционалних економских реформи није у довољној мери стабилан нити одржив. Лошу слику о овдашњем економском амбијенту шаљу непримењивање закона, недовољно поштовање власничких права, уговора, неплаћање пореза и доприноса, нетранспарентан систем јавних прихода и расхода и финансијска недисциплина, недостатак социјалног дијалога и неповољне реакције радника и синдиката на економске реформе, проблеми са лошим приватизацијама, масовна корупција и још увек присутан организовани привредни криминал.

8.1. Каква економија је потребна Србији

Питање развоја националних економија данас, на почетку XXI века умногоме је еволуирало и превазишло теоријска разматрања која су била важећа у другој половини претходног века. Наиме, од некадашњег концепта развојне теорије заснованог на «природним» ограничењима у могућностима остваривања високих стопа раста у дугом временском року, на почетку последње декаде XX века уобличава се данас важећи развојни концепт – концепт одрживог развоја. Теоријску подлогу концепта одрживог развоја представља прелазак на развојни концепт заснован на новој теорији раста, са одређеним знањем и комплексом научно-технолошког развоја у центру покретачког механизма савременог развоја. Уместо некадашњег концепта природних компаративних предности, у модерном схватању развоја доминирају остварене компаративне предности, уместо природних ресурса као одлучујуће детерминанте брзине раста и развоја националне економије, јавља се брзина креирања иновација и способност једне привреде да остварена теоријска знања преточи у проналаске и нове технологије. Некадашње поимање богатства мерено је физичким и финансијским капиталом, а данас је кључна одредница националног богатства

способност генерисања нових знања, идеја, иновација и технологија, односно креирање и располагање хуманим капиталом.

Паралелно са убрзањем развоја у светским размерама, долази до стварања глобалних алијанси и повезивања читавих региона у циљу стварања што јаче позиције на светској економској и финансијској позорници. Они који не учествују у тим процесима, сасвим сигурно остају дугорочно маргинализовани, изопштени из главних токова информација и знања, а пропуштене шансе се све теже надокнађују са протоком времена.

Као основне карактеристике светске привреде на почетку XXI века могу се навести следеће:

- *глобализација* укупних робних и финансијских токова у свету уз концентрацију моћи глобалног одлучивања у неколико светских центара;
- *либерализација робних и капиталних токова* на глобалној сцени под притисцима најмоћнијих светских економија, уз истовремено задржавање рестрикција за слободно кретање радне снаге;
- *хармонизација, координација и регионализација економских политика* земаља чланица различитих економско – политичких групација као што су ЕУ, ASEAN, NAFTA и сл.

Овакав сценарио развоја глобалне економије омогућен је пре свега материјализацијом базичних проналазака из периода тзв. треће технолошке револуције која се дешавала доминантно током последње три деценије XX века, пре свега у технолошки и економски најразвијенијим земљама и регионима света. Развој сектора информационо-комуникационих технологија, производње и употребе нових материјала, микроелектронике, роботике, експанзија биотехнологије, генетског инжењерства и других најпропулзивнијих привредних сектора, довео је до неслућених могућности умрежавања и повезивања робних, а нарочито финансијских токова, који се до скоро нису могли ни замислити. Уместо природних ресурса, плодне земље, минералних извора и расположивог капитала, доминантан развојни ресурс савремене економије у готово читавом свету постали су примењено знање, образовање и наука.

Србија данас није у ситуацији да бира хоће ли да се укључи у свет глобализоване светске економије и нових технологија, односно да настави започете тржишне и политичке реформе. Она се већ определила за прикључење Европској унији са свим економско-правним, политичким, административним и еколошким последицама таквог избора.

Међутим, Србија *може и треба да бира*, односно пажљиво да трасира стратешке координате свог привредног, технолошког и социо-културног развоја, у складу са затеченим околностима и потребама будућих генерација. С обзиром на то да глобалне промене у структури производних фактора показују све већу доминацију и супериорност тзв. нематеријалних фактора економског раста као што су знање, информације, организација, култура, информисање, образовање, правни систем, Србији не преостаје ништа друго него да прихвати стратегију ослонца на развој људског капитала. То, према искуствима економско-технолошки најнапреднијих земаља, доноси највећи принос додате вредности по јединици уложеног инпута.

Зато је избор Србије данас опредељење за економију засновану на знању која ће доминирати њеном привредном активношћу сутра. Србији је потребно широко коришћење знања у свим аспектима живота. То знање треба да проистиче пре свега из тржишне економије, односно на основу финансирања из приватних фондова, а нарочито из конкурентског сектора услуга, али и да се подстиче од стране државе.

Подстицај фактора знања развоју привреде и друштва у Србији долази и на основу напретка комуникација, бољих системских информација и установљења модела електронске владе. Такву економију Србија може да замисли и спроводи као стратешки задатак, дефинишући следећа *подручја и правце* промена у циљу одрживог развоја друштва:

- *привреду засновану на знању, као квалитативну одредницу стратешког развојног процеса;*
- *структуру и квалитет одрживе економије и привредног система;*
- *начин остваривања и довршетка одрживих економских реформи;*
- *адекватно макро-економско окружење и избор економске политике;*
- *систем одрживе производње и потрошње;*
- *унапређење система образовања и васпитања;*
- *развој и унапређење информационо-комуникационих технологија;*
- *одрживу научно-технолошку политику и систем;*
- *заштиту и унапређење интелектуалне свијене.*

8.2. Економија заснована на знању - како и зашто?

Данас су „економија заснована на знању“, односно „економија знања“ и „друштво знања“ у светским оквирима постали препознатљиви и веома популарни термини. Не само у теорији, већ и у оквиру већине економски релевантних међународне организација, реализоване су бројне студије у којима се указује на њихов значај. Нема скоро ниједне економски развијеније земље данашњег света која нема посебну политику или стратегију подстицања економије засноване на знању.

Европска унија је, после низа спорадичних помињања значаја економије засноване на знању, још 2000. године, у „*Лисабонској стратегији*“ пројектовала да Унија „до 2010. године треба да постане најконкурентнија и најдинамичнија светска економија заснована на знању, способна за одржив економски раст са више радних места и са боље плаћеним радним местима“. ЕУ је притом истовремено пројектовала и око 50 специфичних мера и политика чије би остварење требало да води ка поменутом циљу.

Привредна историја у већини познатих цивилизација заснивала се најпре на концепту аграрног друштва у коме је учешће природних фактора и физичког рада било изразито и доминантно. У индустријском друштву, било да је реч о доминацији произвођачке или трговачке активности, најважнији производни фактор постаје реални и финансијски капитал (новац, индустријска опрема, енергија), мада учешће физичког и текућег рада, као и природних ресурса остаје веома значајно.

Међутим, упоредо са технолошким развојем, учешће физичког рада, природних, па и финансијских ресурса опада. Током двадесетог века се због тога почело говорити о „постиндустријском друштву“, „информатичком друштву“ или тзв. „бестежинској економији“ у којој доминирају нематеријални фактори. У

друштву чија се економија заснива на знању, односно у чијој привреди је знање основни ослонац и компаративна предност, главни производни фактор постаје читав скуп, или комплекс нематеријалних чинилаца (као што су информација, сазнање, вештина) који остварују све већи економски учинак и добијају све већу тржишну вредност.

Еволуција структуре и употребе производних фактора на бази технолошких промена условила је промену типа доминантне економске делатности: од пољопривреде, преко индустрије, до сектора услуга, односно трећег сектора привреде. Експанзија трећег сектора, како на тржишту, тако и у укупној запослености, односно у остваривању дохотка, доприноси развоју економије засноване на знању. Наиме, ширење сектора услуга доводи до битних промена које се тичу настанка, прикупљања, креирања, прераде и коришћења информација. Пошто масовна понуда и све већа доступност услуга на бази информација доводе до брзог опадања њихових цена са протоком времена, то са своје стране отвара могућности њиховог коришћења од стране практично неограниченог број корисника у целом свету.

Међутим, знање и информације данас немају улогу која се своди на најдинамичнији и најпродуктивнији сектор економије. Пољопривреда и индустрија у данашњем свету све више зависе од истраживања, односно коришћења информација, дефинисања производа, као и робних и финансијских тржишта. Померање структуре привредне активности од доминације примарног сектора, који чине углавном пољопривреда и екстрактивна индустрија, преко секундарног сектора (доминација прерађивачке индустрије), ка терцијарном сектору (доминација услуга), доводи до раста благостања, односно производње, запослености и животног стандарда. Због раста продуктивности условљеног технолошким прогресом и повећањем квалитета људског капитала, за данашњу привреду засновану на знању није прихватљиво да има највише запослених у пољопривреди или индустрији, већ управо у трећем сектору.

При томе је потребно имати у виду да је трећи сектор продуктивнији од осталих, нарочито с обзиром на чињеницу да је у њему већа и ефективнија употреба информација и знања. Са друге стране, снажан трећи сектор подстиче продуктивност пољопривреде и индустрије, у којима се смањује релативни број запослених, како би и оне она постале профитабилније и конкурентније.

С обзиром на то да је тржишно вредновање одлучујући фактор економског учинка, огроман је пораст броја агенција које прикупљају, анализирају и продају одређене тржишно важне информације. Захваљујући информацијама и знању дешавају се организационе и институционалне промене у изгледу, величини, структури и функционисању фирми. Као резултат тог процеса, најчешће фирме трећег сектора постају мање, флексибилније, често са само електронски повезаним деловима, са образованијим запосленима, боље повезане у сектору истраживања и развоја.

Предузећа данас све више зависе од примене науке, односно систематизованог знања и његове интеракције. Упоредо са повећањем броја економских субјеката, захваљујући експанзији трећег сектора и утицају информација и знања, повећава се општи ниво конкуренције у привреди и друштву.

Међутим, знање може бити мање или више економски ефикасно. Проблеми са ефикасним коришћењем знања настају као последица чињенице да се један

добар део знања представља као *јавно добро*. Таква знања су на пример: таблица множења, скоро све формуле, алгоритми и класификације, разна знања из биологије, математике, хемије, физике. Остала знања, представљају приватно добро.

При томе је са економског становишта битно следеће:

- прво, за друштво и привреду је добро да се знање као јавно добро *што шире и лакше користи* у интересу општег напретка, да буде што више и лакше доступно свим потенцијалним корисницима;
- друго, остало (приватно) знање, односно знање као *приватно добро* треба да буде ефикасно *заштићено* као интелектуална својина како би омогућило компаративну тржишну предност, и омогућило остваривање добити за онога ко га поседује.

Коришћење приватног знања условљено је одговарајућим плаћањем за његово коришћење. Без таквих претпоставки, инвеститори не би имали интереса да улажу средства да би се дошло до нових сазнања и проналазака.

Постоје различите врсте знања, у зависности да ли одговарају на питања: „шта”, „зашто”, „како” или „ко”. За ефикасну економску употребу знања битна су субјективна и организациона својства корисника (појединаца и предузећа) као и одговарајуће институционално окружење, као што су закони и обезбеђење њиховог спровођења, државне институције и невладин сектор. Од својстава тог окружења највише зависи колика ће бити ефикасност коришћења ових ресурса на националном и регионалном нивоу.

Да би се искористиле предности концепта економије засноване на знању на националном нивоу, није довољно да се остваре ефекти тржишног вредновања нових производних фактора и спонтано реструктуирање привреде у правцу доминације сектора са највећим учешћем знања. За остваривање тог концепта, према искуствима најнапреднијих економија света у том погледу, најбитнији су следећи фактори:

- модерно образовање и перманентно усавршавање;
- средства за истраживање и развој, посебно улагања у модерне индустрије (рачунари, биотехнологије, фармакологија...);
- одговарајућа научно-технолошка политика друштва;
- адекватно управљање економским променама у складу са променама у свету и окружењу;
- избор макроекономске политике, системских и структурних економских решења;
- телекомуникације, употреба рачунара и других техничких средстава;
- степен заштите власничких права и посебно интелектуалне својине.

Сваком од ових чинилаца и претпоставки економије засноване на знању, у даљем тексту стратегије посвећује се посебна пажња.

8.3. Економија Србије – развој и одрживост

Економски развој Србије у последњој деценији претходног века одвијао се под снажним утицајем неекономских фактора, разорне хиперинфлације и *de facto* вођења ратне економије. То је додатно погоршало ионако слабу позицију земље у међународном окружењу. Битно је нарушена структура стварања и употребе бруто домаћег производа (БДП) уз пораст доминације примарног сектора, запостављање и пропадање индустрије и стагнирање сектора услуга. Значајан

део привредне активности прешао је у „сиву зону“ пословања. Током периода 2001-2006. дошло је до убрзаног опоравка економије и остваривања релативно високих стопа раста БДП, али уз спорије промене на плану структуре његовог стварања и употребе од оних које су очекиване након демократских промена у земљи. То сугерише потребу *дефинисања другачије развојне стратегије Србије у наредном периоду* која би била оријентисана ка уласку у круг земаља које свој развој креирају пре свега на знању, науци, иновацијама и савременим технологијама.

У начину употребе БДП-а у периоду од 2001. године до данас, без обзира на побољшања у односу на претходну праксу, присутне су тенденције доминације личне и колективне потрошње, односно недовољно инвестирање у односу на потребе друштва. То за последицу има неадекватну расподелу БДП и успорен економски раст и технолошки развој инвестиција у расподели БДП-а. Премда званични подаци о учешћу инвестиција у расподели БДП-а нису довољно поуздани (пре свега услед непотпуне евиденције промена у приватном сектору), оцењује се да је то учешће између 16 и 18%. За достигнути ниво развоја на коме се тренутно налази Србија и ради дугорочног одржања високих стопа раста и реализације неопходних структурних промена, неопходно је да инвестиције у БДП-у учествују 22-25%.

При томе, домаћа штедња довољна је само за мањи део инвестиција, док се главнина покрива иностраном акумулацијом прибављеном на основу екстерних кредита. То значи додатни терет будућим генерацијама Србије ради отплате доспелих рата иностраних кредита и камата.

Салдо извоза и увоза добара и услуга је у сталном и високом дефициту који се покрива неизвесним и привременим изворима (иностраним дознакама и приходима од приватизације), али и додатним екстерним задуживањем, што оптерећује будућу економску активност Србије. Уколико не дође до озбиљнијег повећавања *greenfield* иностраних инвестиција, економији Србије прети опасност *кризе спољне ликвидности*.

Додатни проблем данашње фазе економског развоја Србије је *недовољна интегрисаност домаће економије у економско-финансијске токове европске и светске привреде*. Неопходан степен учешћа увоза и извоза у БДП, за ниво развоја данашње привреде требало би да буде најмање 50% како на страни извоза, тако и на страни увоза. Све то је узроковало изразиту *технолошку заосталост домаћих предузећа*, ниску продуктивност и недовољну конкурентност производа, посебно за страна тржишта.

При томе је стопа улагања у истраживања и развој, као и за образовање, веома ниска и за потребе земље недовољна, чак и у погледу испуњавања обавезе издвајања из БДП-а за ове намене предвиђене усвојеним развојним документима.

Изградња отворене тржишне привреде интегрисане у своје окружење, циљ је свих реформи које се спроводе у Србији од почетка демократизације земље 2000. године. Премда су циљеви одрживог развоја у највећој мери компатибилни са отвореном тржишном привредом, искуства осталих земаља у транзицији показују да се испољавају и одређене „грешке“ (дисфункционалности) тржишног механизма које се морају отклањати кроз активну улогу савремене државе. Са становишта савремених развојних

стратегија које се примењују у свету, улога државе не мери се само *обимом државне интервенције, већ пре свега структуром и квалитетом обављања функција које захтева савремени развојни процес.*

Да би се правилно дефинисали место и улога савремене државе у развојним токовима, нужно је анализирати да ли држава остварује основне функције у погледу: макроекономске стабилизације, исправљања тржишних отказивања, редистрибуције дохотка, отклањања превеликих регионалних диспаритета и потпомагања хватања корака са савременим привредама.

У данашњем свету хватање корака у трци са напредним економијама савремених тржишних привреда остварује се теже него у прошлости. Ипак, барем теоријски, верује се да је тај процес могуће остварити услед следећих околности:

- прво, информатичка револуција је учинила да је знање данас далеко јефтиније набавити него у ранијем периоду;
- друго, структурне промене које су се одиграле у последњих двадесетак година учиниле су да физички капитал постане далеко мање значајан фактор привредног развоја, нарочито за најнапредније гране сектора производње (базиране на знању);
- треће, вредност концепта економије обима данас има далеко мањи значај у пракси него пре информатичке револуције.

У тако постављеном новом систему вредности *пред државу се постављају следећи циљеви:*

1. остваривање динамичке економије засноване на знању и образованим појединцима једнаких шанси за успех, економије у којој држава не заповеда, већ омогућава и подстиче, а моторна снага развоја је тржиште које служи једнако приватном и јавном сектору;
2. подстицање развоја цивилног друштва у којем се држава појављује као партнер добровољних удружења и организација грађана;
3. стварање ефикасне модерне државне власти засноване на сарадњи и децентрализацији.

Имајући то у виду, Србија мора да следи следеће *основне циљеве одрживог развоја* на основу изградње привреде засноване на знању:

- суштинска *трансформација националне економије* у правцу јачања места и улоге најуспешнијих сектора, што значи доминацију сектора услуга и индустрије засноване на иновативној делатности предузетних појединаца;
- обезбеђивање *високог учешћа инвестиција у расподели БДП-а*, пре свега на бази пораста националне штедње, а у функцији комплетног реструктурирања привреде;
- изградња *модерног и ефикасног образовног система* који ће моћи да буде ослонац будуће ефикасне и конкурентне привреде засноване на знању;
- реализација *Програма подстицања иновативног и предузетничког понашања* најширих слојева становништва.

Овако дефинисани циљеви развоја националне привреде могу се остварити само укључивањем најширих слојева становништва у развојни процес. На тај начин би већи број грађана учествовао у креирању одлука, чиме би се обезбедио неопходни минимални консензус о битним развојним питањима.

Привреда Србије која остварује низак доходак мора да се определи за изналагање средстава за поменуте намене пре свега из следећих извора:

- *прерасподелом* и ефикаснијим коришћењем постојећег нивоа *јавних прихода*;
- *коришћењем иностраних извора финансирања*, пре свега на бази заједничких улагања са заинтересованим партнерима;
- *мобилизацијом неискоришћених средстава становништва* кроз програм стимулација улагања у знање, образовање и samozапшљавање предузимљивих појединаца.

8.4. Транзиција и одрживи развој привреде Србије

Реформе у српској економији, нарочито након 2001. године, донеле су *почетак владавине институција*. Усвојене су десетине реформских закона, уравнотежен је буџет, уведен порез на додату вредност, реформисана социјална политика. Међутим, у Србији тржишна привреда још не функционише на одржив начин, па чак ни на нивоу напреднијих земаља у транзицији, будући да је политичка арбитрарност у великој мери одлучујућа за економски положај, нарочито предузећа и установа у јавном сектору.

Наплативост дуга је веома ниска, нарочито од јавног и друштвеног сектора и то не само због лошег законодавства, већ и неефикасног рада и недовољне оспособљености правосуђа, полиције и клијената. Постигнута је веома крхка макроекономска стабилност, пре свега на основу високог девизног прилива и политике „јаког“ динара, односно рестриктивне монетарне политике, али не и на основу трајних и одрживих решења у привредном систему, односно у изједначеном положају економских субјеката и њиховом тржишном понашању. Продаја дела националног капитала ради приватизације у досадашњем транзиционом периоду обављала се добрим делом ради попуњавања планираних високих буџетских прихода који су на тај начин стварали привид буџетске равнотеже. Највећи проблем је одрживост поменутог стања, с обзиром на чињеницу да је реч о непоновљивим и једнократним приходима, који у највећој мери одлазе у потрошњу.

Један од разлога недовољне конкурентности привреде је *спора дерегулација* и недовољно ефикасна приватизација друштвено-државног капитала, односно још увек превелике економске интервенције које се огледају посебно у висини субвенција тзв. великих јавних предузећа која праве највеће губитке. Друга битна чињеница која осликава проблем недовољне отворености и конкуренције је релативно висока *монополизација домаћег тржишта*. Разлог слабе конкурентности је још увек јако присуство државних монопола, нарочито јавних предузећа на националном и локалном нивоу, као и предузећа са специјалним и искључивим правима, али и повезаност политичке и привредне сфере јавног живота. Монополске структуре у Србији у великој мери спречавају ефикасно и одрживо спровођење економске транзиције.

То значи да је актуелни реформски модел у доброј мери неодржив и да се тек морају остварити темељне промене привредног система, законодавства, па и економског понашања како би Србија постепено градила одрживу економију засновану на знању. Резултати остварених реформи и раста у периоду од 2000. до 2006., како показују релевантне домаће анализе и емпиријска истраживања, указују на то да је „вођена стратегија фронталног напада на све препреке“

раста, што је за последицу имало „конфузију у економској политици и одсуство јасне стратегије раста“.

Анализе којима је истраживана „дијагноза раста“ након 2000. упућују на веома оскудне резултате „приноса на *социјални капитал*“. Наиме, у истраживањима се констатује веома низак ниво образованости просечно уполсене радне снаге и становништва, односно низак квалитет хуманог капитала. Најважнији показатељи недовољног приноса од социјалног капитала су: *склоност ка подизању зарада* изнад раста продуктивности рада, слаба флексибилност и територијална покретљивост радне снаге, проблеми са социјалистичким наслеђем у формирању и третирању радних места и радних обавеза, „мекоћа“ поступања послодаваца и политичара са ширим социјалним слојевима у реформама, као и према жртвама, односно носиоцима привилегија претходног економског и социјалног модела друштва који је функционисао до 2000. године. Не мање важан додатни узрок лошег приноса на социјални капитал представљају заостала инфраструктура и недовољно развијене телекомуникације.

Међу факторе са негативним дејством на резултате транзиције спадају многи „*микро ризици*“, а пре свега то је *корупција*, по којој је Србија према резултатима за 2004. и 2005. од 145 земаља заузела 97 место, бележећи при томе најлошије резултате у региону. Својинска права су веома далеко од реализације, не само у контексту кашњења и стварних ефеката приватизације, већ и посебно због непостојања закона о повраћају имовине, (не)решавања земљишног власништва.

Најопштији увид у предочену стварност упућује на следеће **проблеме, односно ризике одрживости, садашњих реформских процеса:**

(1) Један од њих се односи на *структуру буџетских прихода*, односно на чињеницу да је готово занемарљив износ *greenfield* инвестиција у односу на приватизацију постојећих предузећа.

(2) Други проблем је тај што се *приносима од приватизације назире крај*. Иако процес приватизације још није довршен, преостаје онај тежи део посла у коме на ред долазе презадужена и тржишно бесперспективна предузећа, као и део нешто вреднијег државног сектора.

(3) Трећи проблем тиче се *јавне потрошње и буџетског баланса* у Србији. Јавна потрошња перманентно износи преко 45% БДП-а, а укупни јавни расходи и издаци 38,4% за 2006. и 37,5% по плану за 2007. При томе треба нагласити да су тренутни издаци за образовање само 3,5% БДП-а, а за заштиту животне средине свега 0,3% БДП-а и да је то далеко испод нивоа издвајања за те намене у напредним земљама у транзицији.

(4) Четврти проблем представља неодржива *експанзија увоза и даље продубљивање трговинског и платног дефицита*, што се може тумачити као израз несразмерне висине домаће непродуктивне потрошње, али и недовољне конкурентности српске привреде.

(5) Пети проблем који се природно наставља на претходне тенденције је *недовољно инвестирање*, поготово из домаћих извора акумулације.

(6) С тим у вези је проблем *недовољног развоја тржишта капитала*. Укупна тржишна капитализација београдске берзе је у децембру 2006. износила свега

1,2 милијарде ЕУР, а учешћа те вредности у БДП-у знатно је ниже у поређењу са напредним земљама у транзицији, укључујући и земље југоисточне Европе.

Циљеви одрживог развоја привреде Србије, у контексту довршетка одрживих економских реформи, могу се свести на следеће:

(1) Економски раст - право људи да живе боље. Без обзира на прошлост, тренутно стање и перспективе будућих генерација, основно економско полазиште реалистичне Стратегије одрживог развоја гласи: економија Србије мора и треба да расте, а становништво има право на користи економски и технолошки развој заснован на расту производње, запослености и стандарда. Да би остварила одрживи раст заснован на економији знања, Србија ће у наредним деценијама морати да се ослања у далеко већој мери на приватни сектор који би морао да генерише квалитетнији економски раст, као и квалитативне развојне ефекте: технолошки напредак, структурне промене, продуктивно запошљавање и јачање конкуренције. Због свега тога ће доћи у питање многе привилегије и монополи настали на основу претходне праксе или интересног спајања приватног и јавног сектора у периоду транзиције.

Мере које би требало да доведу до постизања овог циља треба да буду оријентисане ка подстицању домаћих и страних инвестиција, убрзању приватизације и реструктурирању јавног сектора на конзистентан и социјално одговоран начин. То претпоставља:

- усвајање закона о малим и средњим предузећима и закона о реституцији;
- одговарајући мониторинг спровођења мера финансијског подстицања и институционалног унапређења предузетништва;
- даљи развој конкуренције на бази одговарајућих промена закона и у складу са праксом ЕУ, као и на основу јачања капацитета надлежног регулаторног тела;
- стимулацију научно-истраживачке делатности у области предузетништва и конкуренције.

(2) Раст запослености и смањење незапослености – могућност људи да живе од свога рада. Људи у Србији имају право да живе у економском систему који ће им омогућити да лакше дођу до посла и да пристојно живе од свог рада, као и од предузетништва, памети, стручности, уметничких и других креативних идеја. Основна претпоставка за пораст запослености и смањење стопе незапослености је раст економије, нарочито у сектору услуга, али на основу примене знања и нове технологије, односно економије која је конкурентна у међународним оквирима.

За подстицање запослености неопходне су следеће *мере*:

- осмишљена стимулација развоја малих и средњих предузећа;
- даље пореско растеређење привреде;
- пореско и административно олакшање страних инвестиција уз посебне стимулације за улагања од стране српске дијаспоре, не само кроз поједностављење процедуре, већ и кроз посебну промоцију на међународном нивоу;
- стимулативне мере за послодавце ради запошљавања сиромашних грађана, као мере активне социјалне политике оријентисане на смањење сиромаштва;
- даље реформе тржишта рада и повећање његове флексибилности.

(3) Стабилна и реформисана привреда – одржива привредна структура. Грађани Србије желе да раде у стабилним економским условима у привреди обновљене, модерне и рационалне економске структуре. Србија ће морати да у краком року *конципира модел довршетка приватизације* друштвеног и доброг дела државног капитала. Нови Устав Србије донет 9. новембра 2006. године уклонио је одредницу друштвене својине, али она није престала да на свој начин функционише у пракси. Окончање функционисања друштвене својине кроз довршетак приватизације и преостало реструктурирање очекује Србију са свим изазовима у блиском наредном периоду.

Мере за реализацију овог циља подразумевају:

- доследну примену начела чврстог буџетског ограничења, како за приватни, тако и за јавни сектор и за домаћинства треба да се уведе као принцип у располагању јавним и приватним средствима на свим нивоима потрошње;
- хитно усвајање стратегије довршетка приватизације и реорганизације јавног сектора;
- спровођење стечајног поступка према закону, при чему најстручнији тим страних и домаћих експерата, заједно са представницима синдиката, треба да конципира реструктурирање јавних предузећа;
- брже отклањање преосталих ценовних диспаритета и прелазак на економске цене енергије, као и прилагођавање европском тржишту електричне енергије.

(4) Уравнотежен регионални развој – смањење утицаја „проклетства територијалног порекла“. Регионалне разлике у Србији постају све веће, као резултат тржишних и политичких, демографских и других фактора. Југ и исток Србије су у најтежем положају. Сви грађани Србије, без обзира на географски положај, националну, верску и социо-културну структуру имају право да живе у Србији која подстиче одрживи развој и економију засновану на знању на целој територији. Зато је потребна посебна политика подстицаја одрживог развоја региона. Ови подстицаји се морају чинити пре свега поправљањем инфраструктуре, образовања, комуникација и информисања. Оспособљавање и преквалификација незапослених треба да се организује према приоритету највиших стопа реалне незапослености, односно према стању у организованој и сивој економији. У том смислу неопходно је формирање саветодавног тела од стране парламента које би пратило и подстицало уравнотежење регионалног развоја Србије.

Ради остваривања овог циља најбитније је да се спроведу следеће *мере*:

- анализа стања развијености, запослености и релативног развоја Србије по регионима (окрузима);
- компаративна анализа регионалних компаративних предности, обновљивих и необновљивих ресурса по регионима, са пројекцијама могућности промене актуелне економске структуре и одрживости развојних пројеката;
- анализа релативних трошкова пословања, стања инфраструктуре, тржишта, стања радне снаге и њихова презентација страним инвеститорима и потенцијалним партнерима из српске дијаспоре;
- подстицаји регионалног развоја заосталих округа финансирањем одрживих пројеката заснованих на коришћењу релативних економских предности;

- реализација посебних пројекata за оспособљавање радне снаге и њено прилагођавање потребама тржишта рада, нарочито округа и општина са највећом незапосленошћу, са циљем продуктивног запошљавања и задржавања млађе и квалификоване радне снаге;
- подстицаји који се тичу образовања и културе неразвијених региона и општина Србије.

(5) Социјална одговорност, друштвена равнотежа и већа социјална кохезија. Србија би морала да реалистично процењујује сопствене могућности, како у погледу материјалних, финансијских, природних и технолошких ресурса којима располаже, тако и у погледу ослањања на *људски капитал*. Будући економски развој Србије мора да се заснива и на начелима социјалне правде и социјалне одговорности заједнице за сваког појединца. У ситуацији драстичног транзиционог смањивања социјалних трансфера, то није ни мало лако извести, али се укупно социјално стање може доста унапредити, а социјална кохезија у доброј мери побољшати бољим законима, механизмима принципијелне и ефикасне социјалне заштите, као и социјално правичнијим спровођењем транзиције.

Овај циљ се мора остваривати перманентно, упоредо са економским реформама и будућим развојним и социјалним противречностима, првенствено следећим мерама:

- Србија мора да конципира преостале и будуће реформе у складу са могућностима привреде и становништва да апсорбују вишкове запослених;
- један део помоћи од стране оних који раде онима који су без посла мора се остваривати у смислу институционалне материјалне подршке и привременог издржавања;
- други део те помоћи треба да се састоји од финансирања различитих програма у циљу оспособљавања да се што пре дође до посла;
- социјална одговорност друштва у транзицији састоји се и у доследној контроли исплате минималних зарада, односно циљаном мерењу и контроли породичног дохотка;
- коначно, посебна пажња неопходна је ради прилагођавања транзиционих губитника условима тржишне привреде, у смислу њихове адаптације тржишту рада, али и погледу начина обезбеђивања средстава за програме подршке.

У вези са тим, ради остваривања циља социјално одговорне економије, Србија мора да унапреди комплетан економски амбијент и да предочи боље шансе за незапослене, сиромашне и социјално осетљиве категорије, нарочито за оне који заиста хоће да раде, да им омогући да реализују своје способности.

(6) Живот у друштву и привреди са мањим макро и микро ризицима. Грађани и привреда Србије имају могућности и треба да живе у земљи у којој су укупни ризици мањи, а шансе за економски, технолошки и културни развој веће. За Србију је у том смислу неопходно да свом економском развоју приђе без идеолошких одредница, развијајући тржишну привреду и друштво једнаких шанси, са циљем да се успостави стабилан поредак и перспективна привреда. Да би то постигла, Србија би морала да обезбеди социјалну сагласност за даље реформе. У систему са подношљивим и одрживим макро и микро ризицима мора да се обезбеди трајна развојна оријентација ка међународној и европској

економској и технолошкој сарадњи, посебно у циљу интеграције у Европску унију. Нарочито је важна већа политичка стабилност, брже и ефикасније смањење криминала и корупције и боље функционисање правног система.

У том циљу биће неопходно да се предузму следеће мере:

- повећање државних напора да се смањи криминал оспособљавањем и модернизацијом полиције, правосуђа, грађана и привреде;
- технолошко унапређивање стања безбедности и контроле социјалне равнотеже;
- промене у кривичном законнику, нарочито у делу које се тиче привредног криминала и његово ефикасније спровођење;
- у процесу даље приватизације, нарочито јавног сектора, законски треба обезбедити да се из вредности продатог капитала обештете претходни власници којима је имовина одузета по разним основама (изузев због криминала);
- јачање института социјалног дијалога у законима и пракси, првенствено кроз унапређивање законодавног оквира, као и трајне социјалне кооперације државних служби, синдиката, невладиног сектора, асоцијација потрошача и пензионера;
- развој образовања и ширење знања о променама у духу социјалне и личне толеранције и заједништва у разликама;
- унапређење информисања и образовања о социјалним конфликтима и патологији, као и о механизму друштвене кооперације, социјалног дијалога и толеранције.

8.5. Адекватно макроекономско окружење и избор економске политике

Успешан улазак у нову конкурентску еру економских односа на глобалном, регионалном, националном, па и локалном нивоу, претпоставља економију засновану на знању. За Србију је веома битно да своју економску политику, односно и одговарајуће пословно и макроекономско окружење за актуелне реформе и даљи развој привреде заснива на одговарајућем *економском и другом знању*.

Макроекономски учинак привреде засноване на знању представља кумулативни сток користи, вештина и информација добијених њиховим коришћењем од стране примаоца, односно свих корисника. Тај учинак се не може свести само на сектор информационо-комуникационих технологија. Економија знања подразумева позитиван и подстицајан утицај знања на целокупну мрежу економских и развојних фактора и процеса, од производње знања, преко преноса, до његовог адекватног коришћења.

По новој теорији економског раста, модел економије знања разликује се од традиционалне привреде по следећем:

- економију више не *карактерише реткост већ изобиље* јер, за разлику од опипљивих ресурса који су ограничени, информације и знање се заједнички користе и дистрибуцијом увећавају;
- у условима глобализације, знање не трпи тиранију места, већ се *убрзано шири*;
- *закони, баријере и порези* у области економије знања *тешко су применљиви* на националној основи јер знање иде ка економским позицијама где је тражња највиша, а баријере за његов трансфер најниже;

- производи са *великим учинком опредмећеног знања* доносе изузетну зарadu јер садрже додатну вредност за кориснике која надмашује ону код производа са опипљивим ресурсима;
- *вредновање и оцењивање знања* у великој мери зависи од *контекста* јер у различитим институционалном окружењу и на различитим нивоима развоја, доноси различите приносе;
- *људски капитал* и његова компетентност најзначајнија су основица економије знања.

Сама примена модела економије засноване на знању претпоставља одређене структурне макроекономске промене. Оне се огледају у следећим најзначајнијим тенденцијама и процесима:

- *раст тражње за висококвалификованим радницима* који поседују развијене социјалне и когнитивне вештине, спремност на промене, развој и увођење нових идеја, као и на доживотно учење;
- *већи ослонац на информационо-комуникационе технологије* које омогућавају нове радне аранжмане (рад од куће, рад са скраћеним и флексибилним радним временом), повећање употребе и учинка кодификованог знања, као и смањивање трошкова ширења знања;
- *све веће отварање према светској привреди* које доноси енорман раст међународне размене добара и услуга, као и трговине знањем, уз све већи ослонац на стране директне инвестиције;
- *интернационализација производње* која намеће потребе коришћења нових форми знања како би се контролисале и интегрисале пословне јединице компанија;
- *промена структуре производње* која подразумева смањење учешћа примарног и секундарног сектора економије, односно све веће учешће терцијарног сектора (нарочито сектора образовања), као и оних сектора у којима расте додата вредност;
- повећање значаја *међународних економских и технолошких мрежа*, алијанси и партнерстава међу привредним компанијама и другим актерима;
- *све већи значај улагања у истраживања и развој (ИР)*, иновације и образовање.

Србија ће бити принуђена да прихвати владавину институција које треба да обезбеде успостављање адекватног макро-економског окружења за развој економије засноване на знању. То значи да ће јој бити неопходне такве институције које:

- *успостављају и шире својинска права у друштву;*
- *ограничавају експропријацију нечијег дохотка или имовине; и*
- *у највећој могућој мери обезбеђују једнаке шансе за најшире слојеве друштва у домену запошљавања, социјалне сигурности и људских права.*

Према основним функцијама, институције економије засноване на знању деле се на:

- тржишно настајуће институције које успостављају и штите својинска права без којих нема тржишта;
- тржишно регулишуће институције које се баве регулацијом, екстерналијама, економијом обима, несавршеним информацијама;
- тржишно стабилизујуће институције које умањују економску нестабилност и ефекте финансијских криза; и

- тржишно легитимизујуће институције које обезбеђују социјалну заштиту, здравствено и пензионо осигурање.

Све форме институција Србија ће морати да развија и примењује у свом макро и међународном економском окружењу. Економију засновану на знању у међународним економским односима карактерише „сабијање времена и простора“. Због тога се за Србију данас и сутра природно намеће стратешка оријентација која подразумева:

- просторно трагање за нишом која би се могла максимално економски и политички експлоатисати;
- временски флексибилно реаговање на изазове технолошких и економских промена из окружења, уз ослонац на опипљиве и нематеријалне ресурсе;
- ширење увишестручавање и збијање веза друштва и државне економије засноване на знању;
- продубљивање нивоа и односа међузависности и повезаности економских и социјалних актера развоја економије засноване на знању;
- сабијање простора и времена у коме простор економског деловања постаје светски, универзалан а време реаговања се битно скраћује;
- измештање економије засноване на знању из локалног окружења и реструктуисање.

Перспективе одрживог развоја макроекономског окружења у Србији се, без двоумљења, могу сагледати кроз *модел мале отворене привреде* која своју позицију и конкурентност на међународној сцени треба да гради кроз прихватање теоријских постулата макроекономије и искуства успешних малих, али ефикасних економија заснованих на знању. То су земље са становништвом до 10 милиона становника и са националним дохотком око 5000 долара по становнику које извозе најмање 50% БДП-а и у којима је кључни ресурс знање.

Градуелистички приступ реформама и процес сталног прилагођавања глобалним економским и технолошким променама су елементи стратегије без којих је назамислив одрживи развој Србије у датом макроекономском и глобалном окружењу.

Стабилност и раст као најважнији показатељи перформанси једне привреде за Србију су приоритетни, нарочито реалних агрегата. При томе је битно правити разлику између краткорочних резултата и дугорочног благостања, на које највише утичу раст, запосленост, структурно прилагођавање и креирање нематеријалних ресурса и одговарајуће господарење материјалним и необновљивим ресурсима. При томе, полазне премисе у одређивању економске политике треба да буду следеће:

- с обзиром на различите последице према појединим социјалним групама, не постоји супериорна политика која обезбеђује да свим појединцима буде боље у односу на алтернативно стање;
- различите групе принуђене су да сносе ризике, поготово оне скопчане са губицима и добицима;
- с обзиром на различите последице економије засноване на знању, у средишту одрживе макроекономске политике мора бити парламентарна одговорност.

8.6. Одржива производња и потрошња

Свет је већ током последње три деценије XX века различитим начинима покушавао да дође до система одрживе производње и потрошње. Концепт се заснива на производњи што веће додате вредности уз што мањи утрошак материјала, енергије и узроковање што мањих негативних еколошких последица, како би се оставиле боље шансе будућим генерацијама. Ишло се најпре од последица (решавање питања отпада, смањење последица штетних емисија, „зелена“ паковања, рециклажа постојећих нуспродуката) да би се нешто касније фокус анализе окренуо ка чистој, материјално и енергетски штедљивој производњи.

Данашњи глобално употребљив концепт односи се на *одрживу производњу и потрошњу* која укључује еколошку, материјалну и енергетску ефикасност у свакој фази производње добара и услуга, од дизајнирања, производње, преко примарне и секундарне употребе, до рециклаже и одлагања. Тај модел је познат као животни циклус производа, приступ на који су упућени како дизајнери, инжењери, технолози, тако и економисти, правници, културолози. У сваком моменту егзистенције производа његови произвођачи, дистрибутери и потрошачи морају бити свесни свих његових еколошких, социокултурних и других последица и одговорни за њих. При томе су транспарентност еколошких карактеристика производа и начина његове потрошње, као и широка партиципација јавности у томе процесу од прворазредног значаја за његову одрживост.

Србија је на веома незавидном месту када је реч о одрживој производњи и потрошњи. Добра и услуге на њеном тржишту производе се и употребљавају тако да продукују прекомеран и опасан отпад (дивље депоније и велика приградска сметлишта). Енергетска ефикасност је веома ниска, без обзира на дефицит енергије земље у целини, тако да се може рећи да се енергија у Србији, што због економских, што због технолошких фактора, великим делом расипа. Материјални интензитет производње је висок, будући да производи и услуге из Србије садрже превише материјалних импута, а обим рециклаже је безначајан, што делује негативно не само у смислу исцрпљивања ресурса, већ и у погледу трошкова управљања отпадом

Србија мора одмах да предузме веома оштре мере рестрикције „прљаве“ производње као и против производно-потрошног разбацивања енергије и материјалних, нарочито необновљивих ресурса. Неке од тих мера су вишезначне, као што је економска цена електричне енергије са интренализованом еколошком и природном рентом. Друге се односе на заустављање раста ПЕТ амбалаже, односно смањивање употребе ради коначног обустављања коришћења ПЕ и ПВЦ (неразградивих) кеса, као и оловних бензина и других еколошки неприхватљивих горива. Упоредо са тим, потребне су државне, пореске и друге стимулације за „зелена паковања“, биоразградиви материјал, смањивање и сепарацију отпада, повећавање енергетске и еколошке ефикасности производње, програме који штеде енергију, пре свега као стимулативне (а по потреби и рестриktivне) мере, окренуте ка произвођачима/потрошачима. То систематски подразумева:

- економске интервенције – плаћање укупне цене (укључујући екстерналије) енергије, као и природних, нарочито необновљивих ресурса, добара и услуга, пре свега на основу промена законодавне активности, у складу са начелом „корисник плаћа“;

- стимулативне мере – подстицаје производње, што шире употребе и потрошње „зелених“ и еколошки подобних (рециклабилних) материјала и обновљиве енергије;
- доношење одговарајућих закона којима се регулише еколошки штетна и неприхватљива производња и потрошња, односно увоз и извоз еколошки неподобних производа и услуга;
- едукацију и образовање за одрживу производњу и потрошњу на широком фронту;
- стандардизацију прихватљивих производа и услуга са становишта еколошке и друге заштите потрошача;
- широку медијску кампању за одрживи начин производње и потрошње;
- демонстрацију здравог живота и система одрживе потрошње коришћењем ефикаснијег, економичнијег и чистијег превоза (градски превоз и бицикли уместо приватних аутомобила);
- неговање адекватног понашања људи у потрошњи енергије, воде, хране, заштити природе и чувања биодиверзитета, културних и других трајних вредности у потрошњи.

8.7. образовање за одрживи развој

Знање које стоји у основи економије и друштва стварају људи који су својим образовањем оспособљени за то да креативно и критички мисле, решавају проблеме и међусобно сарађују и који ће бити способни да генеришу нову економију, стабилан друштвени систем и одрживи развој. Нови економски систем и савремена структура економских фактора подразумевају образоване људе који брзо уче и мењају сопствене способности у складу са технолошким развојем и глобалним трендовима развоја.

Овако повећани захтеви траже темељне реформе у образовању чији стандарди заостају за европским, али и одговор на непосредне потребе садашње српске привреде. Издвајање за потребе образовања у Србији 2006. године износило је 3,5% БДП-а, док се у земљама ОЕСД-а препоручује 6%.

Образовна политика у Србији није довољно јасно усмерена на стварање људских ресурса. Систем образовања није довољно ефикасан, не обухвата сву децу и омладину и не ствара довољно квалитетне исходе ни на једном нивоу. Резултати основног образовања мерени кроз језичку, математичку и научну писменост далеко су испод европског просека.

Образовна структура становништва је веома неповољна, будући да више од једне петине становништва старијег од 15 године нема потпуно основно образовање, а скоро половина становништва нема (школско) занимање. Један од основних циљева одрживог развоја Србије треба да буде смањење популације без занимања. Однос између општег и стручног образовања у средњим школама веома је неповољан на штету општег, тако да је потребно повећати учешће општег образовања са 26%, бар на 40%. При томе је број ученика обухваћених четворогодишњим средњим образовањем чак и већи од тренутних потребе друштва. Међутим, огроман је и неодржив број понављања разреда у средњим, па и основним школама Србије. Многи неуспешни ученици средњих школа појављују се касније на тржишту рада као неквалификовани радници. Свака 13. генерација младих људи (у просеку) из система школовања излази без квалификација.

У систему високог образовања у Србији релативно је велики број младих људи који студирају, или су прошли кроз одређену фазу када су били студенти. Међутим, веома мали и недовољан број (8-10% од укупно уписаних) завршавају студије у временском року који се може сматрати корисним и прихватљивим за друштво. Број студената који понављају I годину студија је близу 30%.

Највећи проблеми актуелног (неодрживог) образовног система у Србији су недовољна ефикасност и ефективност образовања, низак образовни ниво становништва, као и ригидност постојећег (застарелог) система школовања. То за последицу има низак општи образовни ниво, велики одлив школованог кадра у иностранство, велики проценат испадања из школског система (*drop out*) на свим нивоима образовања, недостатак стандарда за очување квалитета, недостатак одређених вештина неопходних у образованом процесу, како код наставника, тако и код ђака/студената.

Одрживи систем образовања претпоставља и образовање о одрживом развоју као предуслов за постизање одрживог развоја и као важно оруђе за добро управљање, доношење одлука и промоцију демократије, јачање капацитета појединаца, група, заједница, организација и држава у просуђивању и приликом избора у корист одрживог развоја. У том смислу се у овој стратегији под појмом образовање за одрживи развој подразумева не само инкорпорација садржаја о одрживом развоју у званични систем образовања, већ и такав (нови) систем образовања који подржава економију засновану на знању и представља неопходну претпоставку одрживог развоја привреде и друштва у целини. Зато образовање за одрживи развој подразумева интеграцију знања из свих релевантних сектора (животна средина, економија, друштво) са посебним акцентом на примени тих знања у циљу обезбеђивања квалитетнијег живота за све грађане.

Образовање за одржив развој Србије мора да задовољи следеће циљеве: да ојача базична и примењена знања као претпоставку флексибилности на тржишту рада, да осигура доступност квалитетног образовања за све, да ојача рано образовање и развије систем перманентног образовања, као и да кроз промене образовног система обезбеди комплементарност теоријских и практичних знања, односно широке компетенције образованих људи у складу са променама у технологији и променама економског амбијента. Оно треба да интегрише знања и начин изналажења најбољих техника и метода у свим сферама људског живота како би се омогућио константан развој људског друштва за садашње и будуће генерације. У том циљу оно је у потпуности партиципативно и интерактивно и подразумева учешће свих интересних група (школа, привреде, доносилаца одлука, цивилног друштва итд.). Интензивно јачање међународне сарадње са релевантним научно-образовним институцијама неопходна је претпоставка система образовања за одрживи развој.

Да би се успоставио одржив систем и начин образовања за 21. век, Србија мора да повећа улагање у образовање најмање на 6% БДП-а, да усклади образовни систем са потребама тржишта рада и реформи са једне стране, али и са потребама будућих генерација заснованим на новим технологијама и начину комуникације са друге и да сам систем образовања учини ефикаснијим.

Непосредни задаци односе се на промену система финансирања, изједначавање приватног и јавног система образовања, модернизацију образовних програма, увођење система осигурања квалитета, стварање модерних кардова који ће

радити у образовању, успостављању социјалног партнерства за образовање, као и спровођењу процеса лиценцирања, сертификације и акредитације.

У том смислу ова стратегија препоручује систем одрживог образовања у Србији које ће бити:

- конкурентно у складу са научним, привредним и технолошким потенцијалима Србије;
- доступно свима, а нарочито деци и припадницима социјално осетљивих друштвених група;
- флексибилно и у складу са потребама тржишта рада;
- довољно атрактивно и у складу са друштвено-економским променама;
- укључено у европски систем образовања;
- модерно финансирано, на бази модела европског система финансирања;
- засновано на систему модерног управљања, сертификације, лиценцирања и акредитације.

Како би се оствариле претпоставке за нови систем одрживог образовања, постојећи образовни систем што пре треба да се унапреди у циљу обезбеђивања услова неопходних за примену интердисциплинарног концепта образовања за одрживи развој, у смислу веће партиципативности и уз веће учешће цивилног сектора. У том смислу потребно је да се мотивишу и подрже све интересне групе да раде на развоју образовања за одрживи развој и на интеграцији садржаја о одрживом развоју у формални образовни систем, кроз све релевантне предмете, као и кроз неформалне видове образовања.

Појединачни приоритетни циљеви и непосредне мере које треба да допринесу постизању јединственог главног циља система одрживог образовања су:

- обезбеђивање повољнијих општих услова економско-финансијске, институционалне и техничке подршке процесу реформе образовања и образовања за одрживи развој;
- рад на промовисању концепта и праксе одрживог развоја и система одрживог образовања кроз формалне и неформалне облике учења;
- одговарајућа обука о одрживом развоју за наставнике свих нивоа образовања;
- систематски рад на развоју истраживања у области одрживог развоја и образовања за одрживи развој;
- стално унапређивање сарадње у реформи образовања на националном, регионалном и међународном плану.

8.8. Информационо комуникационе технологије и економија заснована на знању

Посебан изазов у развоју економије засноване на знању представља стварање услова у којима савремене информационо комуникационе технологије (ИКТ) омогућавају стицање, стварање, ширење и коришћење информација и знања. Да би ИКТ омогућило стицање, стварање, ширење и коришћење знања за потребе националне привреде засноване на знању, потребно је ИКТ схватити пре свега као *инфраструктуру за развој информација и знања* која омогућава да се откривају и стичу нове компаративне предности и да домаћа предузећа воде иновативно и адаптивно пословање.

ИКТ не треба схватати само као алат (средство за аутоматизацију и технолошку модернизацију пословања, повећање продуктивности, једноставније и јефтиније

чување података, бржу обраду и бржи пренос података) јер ти алати могу да донесу одређен напредак у пословању, али не и развој. Неопходна претпоставка за адекватне развојне ефекте ИКТ је *инфраструктура за развој информација и знања* која треба да омогући националну економију засновану на знању као део глобалне економије. У том смислу неопходно је извршити усаглашавање Стратегије развоја информационог друштва и Стратегије одрживог развоја Србије са искуствима и институционалним решењима која практикују земље ЕУ.

Одрживи развој и економија заснована на знању захтевају интензивну улогу инфомационо-комуникационих технологија. Међутим, саме технологије представљају само инфраструктуру за економију засновану на знању. Подаци не подразумевају знање по себи. Битан је начин на који се подаци налазе, стварају и користе.

Влада и њена надлежна министарства морају да иницирају изградњу потребне националне инфраструктуре у функцији подршке ширењу и јачању улоге ИКТ у будућем развоју Србије. Под тиме се првенствено подразумева изградња мреже «широког протока», као неопходне претпоставке за ширење утицаја ИКТ у свакодневном животу и раду. Ради ефикаснијег поспешивања улоге ИКТ мора се усвојити и заокружити институционална инфраструктура у овој области која би била у потпуности усаглашена са регулативама ЕУ.

При разматрању места и улоге ИКТ у будућем развоју економије Србије, посебан аспект имаће систем образовања и оспособљавања младих генерација за најширу и креативну употребу информациононих и комуникационих технологија, како би оне могле равноправно да конкуришу на међународном тржишту знања и информација.

Ради успостављања економије засноване на знању као генералног циља одрживог развоја треба *дефинисати листу стратешких информациононих система* које треба развити у Србији, јасно одредити везу стратешких информациононих система са другим елементима и процесима информационог друштва чији ће се развој предузети, нпр. услугама е-управе.

Развој информационо-комуникационих технологија у Србији треба да поправи ефикасност привређивања и да поправи конкурентност националне економије унапређујући размену и доступност информација, а нарочито електронско пословање, као и привредно-технолошку комуникацију уопште.

Србија још увек нема довољно широку информациону писменост, чак и када су у питању универзитетско и средње образовање. Подаци показују да се ИКТ и Интернет у Србији веома слабо и неефикасно користе; многим становницима Србије није ни доступан, а тамо где то није случај, најчешће се ради о тзв. „пасивном“ коришћењу, а не о креативној примени ИКТ. Због тога се пред информационо-комуникациону технологију постављају следеће претпоставке:

- *да дефинише листу стратешких информациононих система* које треба развити;
- јасно одреди везу стратешких информациононих система са другим елементима и процесима информационог друштва чији ће се развој предузети, нпр. услуге е-управе;
- *да подиже информациону писменост* у оквиру развоја кључних компетенција и у том контексту да промовише креативно и системско

размишљање, као и систем доживотног учења у области информационих технологија;

- да *поправи ефикасност и ефективност* информатичког образовања;
- да обезбеди *системски приступ коришћењу јавних података* од националног практичног и теоријског значаја.

Тај процес је могућ само у контексту обезбеђења националне политике за изградњу националне информационе инфраструктуре која ће одговарати потребама привреде, грађана и успостављања *е-владе*. У том смислу у Србији су неопходне акције широког фронта, као например *креативне мреже* „учимо да успемо са НИИ-ом“ и „ИКТ за одржив развој“ итд.

Да би се укључила у глобални информациони систем који омогућава већу ефикасност и развој економије засноване на знању, Србија у наредном периоду приоритетно и трајно треба да омогући:

- поправљање стања опште информатичке писмености;
- доследно спровођење концепта е-владе;
- подстицање ширег коришћења и веће доступности интернета на послу, у школама и у породицама;
- подстицање провајдера широког протока;
- локално, привредно, национално и глобално умрежавање;
- развој и истраживања у области информационих система, електронског пословања и информационо-комуникационих технологија уопште.

Основни циљеви и задаци у области развоја ИКТ у Србији у будућем периоду треба да буду:

- стварање отвореног и конкурентног тржишта модерних телекомуникација;
- стварање савремене телекомуникационе инфраструктуре државне управе и локалне самоуправе;
- реализовање Универзалног сервиса телекомуникационих услуга у складу са Законом о телекомуникацијама;
- повећање броја корисника Интернета;
- увођење електронске управе и подстицање развоја електронског пословања у свим областима (развој е-трговине, е-образовања, е-здравља, е-банкарства, електронског плаћања и др.);
- подстицање развоја јавних сервиса и осталих садржаја доступних на Интернету, намењених грађанима и привреди;
- ширење тржишта информационих производа и услуга информационог друштва;
- развој законодавног оквира ради уређивања свих пословних и других електронских докумената, процедура, процеса и података и њихово усклађивање са законодавством ЕУ, уз приhvатање међународно хармонизованих стандарда ИКТ;
- успостављање електронског система јавних набавки;
- промоција информационог друштва, заштита интелектуалне својине и коришћење лиценцираног софтвера у информатичким системима и на Интернету.

8.9. Одрживост научно-технолошке политике

Економски и укупан развој Републике Србије мораће све више да се базира на организованим активностима истраживања и развоја (ИР) која треба да генеришу континуирани технолошки развој у виду усавршавања постојећих и креирања нових технологија, али и нових производа, процеса и услуга. За разлику од већине развијених земаља које су у могућности да развијају фундаментална, примењена и развојна истраживања, Србија своју ИР активност треба да усмерава у већој мери на примењена истраживања и развојни рад. Напредак у овој области није могућ без унапређења и реформисања целог ИР система.

Србија је наследила веома централизован, бирократски систем финансирања научно-истраживачких јединица, не према њиховој научно-технолошкој ефикасности и тржишним резултатима, већ према социјалним и другим критеријумима.

Привреда Србије оријентисана ка развоју економије засноване на знању мораће из темеља да промени однос према научно-истраживачком и развојном раду. Досадашња пракса развоја махом фундаменталних и недовољно примењивих истраживања мораће битно да се мења у циљу успостављања другачијег истраживачко-развојног система. Он треба да буде заснован у далеко већој мери на тржишним принципима и потребама савремених технолошких промена.

Поред реформисаног и унапређеног система истраживања и развоја, посебна пажња мора се посветити праћењу и мерењу степена напретка у изградњи економије засноване на знању. У томе се Србија може ослонити на искуства и методологију примењену у земљама ОЕСД-а. Показатељи мерења КБЕ се могу поделити у *три групе*:

(1) показатељи структурних промена – *удео производње и услуга базираних на знању у привреди, раст додате вредности привреде базираних на знању, структура и стопа раста привреде по технолошком интензитету, увоз по технолошком интензитету, извоз по технолошком интензитету, улагање у знање (% БДП) и поређење са укупним инвестицијама, раст интензитета ИКТ, улагања у опрему, софтвер и патенте, пораст запослености по степену стручности радне снаге;*

(2) показатељи стварања знања – *подразумевају индикаторе људског капитала: проценат средњег и високог образовања (по релевантним старосним групама), учешће у свим текућим усавршавањима и тренинзима или само оним тренинзима који су уско стручни, просечан издатак на структурни тренинг по запосленом по индустријама, јавна потрошња на образовање (по становнику), релативна зарада у односу на образовни ниво;*

– *и научне и технолошке индикаторе: потрошња на ИР у укупној потрошњи БДП-а, стопа раста броја истраживача, прилив дипломаца из егзактно научних и инжењерских области у односу на укупан број запослених, број научних публикација на број становника, стопа примене патената по становнику;*

(3) показатељи дифузије знања – *ширење мрежа знања и организационе промене: удео бизниса у финансирању ИР, број националних и интернационалних технолошких удруживања фирми, међународна удруживања, сврха пословног повезивања, коришћење пословне праксе итд.*

Развијајући економију засновану на знању и одрживи развој привреде и друштва Србија мора битно да реконструише систем истраживања и развоја.

Промена треба да води ка успостављању бољих функционалних веза између истраживачко-развојних јединица, њихове рационализације и реструктурирања у далеко већи број функционалних јединица у оквиру привреде, а нешто мањи број на факултетима и државним институтима оријентисаним ка фундаменталним истраживањима.

Да би обезбедила конкурентски и напредан систем истраживања и развоја, Србија мора да:

- обезбеди технолошку ревитализацију истраживачких јединица;
- изједначи приватне и јавне истраживачко-развојне јединице при коришћењу јавних фондова;
- поправи њихову међународну конкурентност и подстиче међународно повезивање и сарадњу са еминентним иностраним институтима;
- смањи одлазак најквалитетнијих истраживача у иностранство посебним програмима за најталентованије младе научнике;
- поправи информационе системе и побољша могућности коришћења информационо-комуникационих технологија;
- уведе систем е-управе;
- посебно подстиче истраживања и развој у пропульзивним секторима економије засноване на знању;
- уклони све препреке иностраном знању, технологијама;
- подстиче ширење знања и размену научних информација као јавног добра (научни скупови и међународна размена знања).

8.10. Заштита интелектуалне својине и одрживи развој

Интелектуална својина је једна од кључних претпоставки развоја привреде засноване на знању. То је скуп правних прописа који некоме дају овлашћења да на неком објективном располагању стекне субјективно право које обухвата индустријску својину и ауторско право. Земље које нису законски и практично заштитиле интелектуалну својину не могу рачунати, не само на прикључење ЕУ, већ ни на практично коришћење и продуктивност интелектуалног капитала који данас обухвата широки спектар заштићених елемената као што су: *књижевна, уметничка и научна дела, тумачења и извођења уметника, фонограми и радиодифузне емисије, проналасци* из свих области људске делатности, фабрички, трговачки и услужни *жигови*, као и трговачка имена и трговачке ознаке, *заштита* против *нелојалне конкуренције* итд.

Стање интелектуалне својине у Србији данас веома је неповољно. Иако је усвојен *Закон о посебним овлашћењима ради ефикасне заштите права интелектуалне својине*, његова примена касни, а степен обучености и опремљености органа задужених за његово спровођење далеко је од задовољавајућег. Главни проблем је недостатак разумевања, односно непознавања теоријских и практичних консеквенци интелектуалне својине. Код лица која крше туђа права интелектуалне својине преовлађује уверење да *крађа или злоупотреба туђих права* интелектуалне својине и није крађа, односно да је морално знатно прихватљивија него угрожавање класичних својинских права.

Када је у питању заштита и валоризација интелектуалне својине, Србија данас мора да тежи ка *три суштинска циља*:

- *добра и са међународним инструментима усаглашена правна регулатива;*
- *ефикасни механизми за примену такве регулативе;*

- стално *праћење економских, технолошких и друштвених трансформација* које би могле захтевати прилагођавање или допуну постојећег правног оквира.

У том смислу заштита интелектуалне својине треба да омогући и низ специфичних економских ефеката као што су: *подстицање, обезбеђење и заштита страних инвестиција* кроз предвидљив, ефикасан и транспарентан систем заштите права интелектуалне својине; омогућавање домаћим привредним субјектима да *остваре легалну предност над конкуренцијом* путем ефикасне заштите својих права интелектуалне својине. Пропратни ефекат би био *тржишна експанзија домаћих привредних субјеката* без значајних финансијских улагања. То би значило привлачење *додатног капитала за развој* и тржишну експанзију домаћих предузећа која имају значајан капитал у *правима интелектуалне својине и повећан бонитет, односно укупну тржишну вредност предузећа*.

Кључне стратешке мере које Србија данас треба да предузме у циљу заштите интелектуалног капитала су следеће:

- активности усвајања *националне стратегије за заштиту интелектуалне својине*, оснивање Одбора за интелектуалну својину у оквиру Скупштине Србије, или њено давање у надлежност неком већ постојећем одбору;
- обезбеђење мера *унапређења интелектуалне својине* ради учлањења земље у Европску унију, Светску трговинску организацију, Европску патентну организацију;
- развој *програма континуиране едукације запослених у државним органима* који су задужени за примену законских прописа у области интелектуалне својине;
- реализација *дугорочног медијског плана* којим би се привредним субјектима, проналазачима и најширој јавности, представиле бројне и дугорочне предности које се могу стећи правилном заштитом и валоризацијом интелектуалне својине.

9. ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ УСЛОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Друштвена димензија одрживости темељи се на премиси да једнакост и разумевање међузависности људи унутар заједнице представљају основни предуслов прихватљивог квалитета живота, што је у суштини први циљ развоја. Да би развој био дугорочно одржив, богатство, ресурси и могућности морају се расподелити на такав начин да сви грађани могу да уживају основне стандарде безбедности, људских права и социјалних привилегија као што су храна, здравље, образовање, становање и могућности за развој своје личности. Друштвена једнакост значи осигуравање свим људима да могу се образую и омогућавање да својим радом допринесу напретку друштва. Релације повезаности унутар друштва су такве да свака друштвена неједнакост утиче на стабилност унутар друштва. Међусобне повезаности у друштву такође утичу на прихватање чињенице да животни стандард у друштву веома зависи од величине популације и њене способности да буде у складу са планетарним ресурсима животне средине и постојећом инфраструктуром. У циљу остваривања друштвене компоненте одрживог развоја, неопходно је, дакле, водити рачуна о:

- заштити и развоју друштвених вредности и увећању друштvenог капитала;
- једнаким правима, једнакости и сигурности пред законом за све, са посебном пажњом на једнака права жена и мушкараца, права деце и младих, једнака права и заштиту мањина и поштовање људских права;
- обезбеђењу и промоцији свеобухватне заштите здравља и безбедности људи;
- квалитетном образовању којим се стварају услови за индивидуални развој и очување идентитета;
- солидарности унутар и између генерација, као и глобалној солидарности.

9.1. Друштвене вредности, квалитет живота и друштвено благостање

Друштвено благостање у контексту ове Стратегије подразумева оне аспекте живота људи око којих постоји свеобухватно сагласје у друштву да представљају најзначајније предуслове за лични осећај среће, квалитета живота и добробити појединца. Квалитет живота, премда у основи представља субјективан осећај задовољства сопственим начином живота појединца, на ширем плану може се дефинисати односом између појединца и његовог животног окружења – физичког, здравственог, друштвеног и економског.

Достизање жељеног нивоа друштвеног благостања у Србији зависи у првом реду од усвајања *одрживих животних стилова* у друштву, *вредносних оријентација* и *подизања нивоа социјалног капитала, друштвеног и културног идентитета*, као и достигнутог нивоа *економског развоја*.

Одрживост подразумева да животни стил сваког појединца у друштву треба да буде (1) еколошки свестан, (2) здрав, (3) безбедан, (4) солидаран, (5) партиципативан и (6) диференциран¹.

Ниво еколошке свести у Србији је релативно низак. Просечан грађанин Србије нема изграђен позитиван став у односу на потребу деловања у правцу смањења загађења, рационалног коришћења енергије и односа према необновљивим ресурсима. Здравствено ризично понашање је веома присутно (пушење, конзумација алкохола и психоактивних супстанци) и често праћено толерантним односом средине узрокованим традиционалним обрасцима понашања. Према подацима Анкете о здрављу становништва, у 2000. години пушио је скоро сваки други мушкарац (48%) и свака трећа жена (33,6%), док је у млађим старосним групама веће учешће пушача. Исто истраживање показало је да половина студената у Србији пуши, док међу петнаестогодишњацима 27% пуши свакодневно. Укупна преваленца пушења међу адолесцентима, према Анкети из 2000. године, је чак 69,8%! Истраживање младих спроведено 2003. године констатује 51% пушача, а највећи број младих са пушењем отпочиње у 15. години живота². Анкета из 2000. године указује да скоро половина одраслог становништва конзумира алкохол, а 3,3% то чини свакодневно (6,6% мушкараца и 0,3% жена). Према истом извору, преваленца употребе алкохола код адолесцената је 32,8% (повремено конзумирање алкохола). Злоупотреба

¹С обзиром на то да је један од циљева одрживог развоја подржавање различитости (диверзитета) и на социо-културном нивоу, неопходно је укључити диверсификоване животне стилове који су последица модерног начина живота (генерацијски: младих и старих, различитих породичних форми: нпр. једнородитељске породице, особа са инвалидитетом и слично).

² Југовић, 2004: 196. подаци се односе на репрезентативни узорак популације младих узраста од 17 до 35 година.

наркотика и психоактивних супстанци (ПАС) постаје све раширенија појава код младих. Почиње се са марихуаном у веома раном узрасту (око 13. године) и она је најраширенија коришћена дрога – проба је око трећине младих³. Преваленца употребе (редовног коришћења) дрога међу адолесцентима према подацима Анкете из 2000. године је 1,8%. Подаци истраживања из јуна 2006. година говоре да је 11% грађана пробало дрогу, 3,7% је користило у последњих 12 месеци, док је код млађе популације од 15 до 34 године 19,2% користило дрогу, а 7,4% у последњих 12 месеци⁴. Преовладава употреба марихуане, али расте и злоупотреба амфетамина, кокаина и екстазија.

У порасту су поједини облици насиља (насиље у породици, вршњачко насиље), а све је то праћено толеранцијом према различитим облицима вербалног и невербалног агресивног и насилног понашања. Подаци о учесталости породичног насиља из 2001. године су алармантни: 30,6% интервјуисаних жена је изјавило да је претрпело физичко насиље, 46,1% трпело је психичко насиље, док је 8,7% навело да је било сексуално злостављано⁵. Претпоставља се да је тзв. «тамна бројка насиља» још већа. Вршњачко насиље је такође веома распрострањено: 65% ученика основних школа се барем једном у последња три месеца нашло у улози жртве насиља, док је 24% више пута доживело насиље у истом периоду, а 28% учествовало на неки начин у насиљу⁶. Према истраживању младих, скоро четвртина (24%) младића се потукло у последњих годину дана, а то је учинило и 4% девојака⁷.

Постоји социјална дистанца према припадницима других националних, етничких или верских заједница и приметан је пораст ове дистанце код младих. Етноцентризам је присутан и постоји опасност од његове радикализације. Око 20% грађана Србије је спремно да прихвати етноцентричке ставове којима се изражава неповерење у друге и властита супериорност. Највећи етноцентризам испољавају они који изјављују да су религиозни и да прихватају све што њихова црква учи, а категорије становништва са вишим и високим образовањем показују значајно мањи етноцентризам. Иако код младих етноцентризам опада са узрастом, највећи се испољава у узрасту од 20. до 23. године⁸. С обзиром на то да се најмлађа старосна група у ставовима према етничким мањинама више не издваја од осталих узрасних група (раније је била толерантнија од старијих делова популације), то се може протумачити као радикализација ставова младих⁹.

Култура партиципације у друштву је недовољно заступљена: мали проценат грађана учествује активно у раду политичких странака, друштвених организација и интересних организација грађана, а овај проценат је још мањи код младих. Могућности младих да остваре своје потребе за само-одређеним индивидуализованим животним стиловима су мале због знатних структуралних ограничења.

³ Ibidem: 202.

⁴ Истраживање СММРИ спроведено у јуну 2006. године на узорку од преко 12.000 становника Србије према методологији Европског центра за праћење употребе и злоупотребе наркотика.

⁵ Николић – Ристановић, В. *et al.* 2002; Слични резултати су добијени 2003. године у студији коју је у Београду спровео Аутономни женски центар и СЗО (АЖЦ, 2005)

⁶ UNICEF, 2006.

⁷ Југовић, 2004: 202.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

Друштвене вредности представљају симболички оквир индивидуалних и групних акција које на макро нивоу попримају форму одређених развојних или стагнацијских процеса. На плану друштвених вредности, у Србији у овом тренутку доминирају два проблема. Један лежи у превеликим разликама унутар политичке и економске елите у погледу нормативног оквира новог друштвеног поретка, што омогућује коегзистенцију три модела друштвене репродукције, командног, тржишног и дивљег (неформалног). Ово само још више отежава процес кроз који су прошле све транзиционе земље, а то је усаглашавање вредносних образаца становништва са преовлађујућим нормативним оквиром. У Србији оваква неусаглашеност постоји и на макро нивоу и на нивоу већих друштвених класа. Други проблем лежи у чињеници да отприлике подједнак проценат људи у Србији сматра да би заштити животне средине требало дати предност, чак и по цену споријег економског развоја и повећања незапослености, односно да би економски развој и отварање нових радних места морали да имају првенство, чак и по цену извесног загађивања животне средине. Дакле, Србија се суочава са два задатка: први је да отклони интерне нормативно-вредносне противречности које ометају успостављање стабилне друштвене форме, а други је да избегне такве противречности на глобалном нивоу и да се уклопи у светски тренд одрживог развоја. Наслеђене економске тешкоће и још увек присутно сиромаштво у Србији доводе до распрострањености материјалистичких циљева и осећаја несигурности и изложености ризику.

Социјални капитал као основа обнављања шире друштвене заједнице, у Србији је слабо развијен. Грађани су веома неповерљиви према другим људима, али и према институцијама. Више се верује традиционалним него модерним институцијама. Са друге стране, у периоду од 2000. године приметан је тренд променљивог интензитета који води ка стабилизацији демократског, тржишног друштва и интеграцији у европске и светске институције. Осим тога, упадљиво више је присутна реторика толеранције према мањинским и угроженим групама, а њихова права су све чешће препозната посебним законским решењима.

Основни конституенси српског друштва у историјски веома кратком периоду били су више пута довођени у питање, па је јасно и да је колективни и идентитет грађана Србије претрпео дубоке фрустрације. Србија је као и сва модерна друштва изнутра плурализована по више основа и њени грађани припадају различитим групама. Поред родног, ту је још и етнички идентитет који уз културни, религијски и регионални идентитет, представља основу плурализације идентитета у свим савременим друштвима. Томе треба додати и професионални идентитет, будући да он – као и све остале идентитетске припадности – представља основу за повезивање појединца и групе која се остварује кроз припадање професионалним (сталешким) организацијама. Оне пак представљају једну од најважнијих основа за развој цивилног друштва. Најзад, ту је и један још шири идентитетски оквир чији развој припада будућности коју покрива европски идентитет. Превелико ослањање на колективне идентитете, и то у првом реду оне етничке, носи опасност ексклузивизма који се испољава као етноцентризам који, уз потцењивање других, у први план ставља припаднике своје етничке групе или нације. То доводи у питање не само функционисање, већ и само постојање сложених заједница које чине припадници више нација или етничких група. Последњих

година развијен је концепт културног диверзитета, или културне разноликости који насупрот ексклузивном схватању свог идентитета, ставља димензију његове инклузивности, односно отворености према идентитетима других. Овако схваћен концепт треба даље неговати и уграђивати у конкретне програме, пре свега програме развоја културе у Србији.

Културни идентитет треба схватити као скуп релативно трајних идентификатора, а не као кохерентну и стабилну целину. Национална религија тако постаје делом културне мапе која представља консензуалну слику друштва, дакле ону о којој постоји општа сагласност. Медији је примају к знању и публикују у првом реду вести (и коментаре) који се у ту мапу уклапају, док информације које доводе у питање консензуалност културне мапе прећуткују, маргинализују или тумаче тако да могу да се уклопе у унапред дату значењску матрицу и максимално смање, или чак елиминишу неслагање. Мало је вероватно, на пример, да ће хуманитарна акција неке религијске заједнице (осим СПЦ) добити одговарајуће место у медијима, јер се оваква акција не уклапа у негативни стереотип о сектама који је већ успостављен.

Средства масовног комуницирања су од веома великог значаја за обликовање, афирмацију и одржање друштвеног и културног идентитета. То је демонстрирано током деведесетих година XX века када су државни електронски медији били систематски коришћени као промотери националистичке политике. Након 2000. њихова улога је умногоме измењена. Приватизовање електронских медија које је у току – на што обавезује Закон о јавном информисању – за резултат има профитну оријентацију и маргинализацију програмских садржаја који припадају култури, колико оној савременој, толико и културном наслеђу. Утолико је значајнија улога јавног радиодифузног сервиса чији је начин финасирања (претплата, а не зарада од реклама) и програмски спектар (два национална ТВ и два радио канала и покрајински ТВ и радио канал у Војводини) иницијално обликован тако да има позитивну идентитетску функцију како у односу на национални идентитет, тако и на идентитете мањинских заједница.

Коначно, друштвено благостање у Србији у директној је вези са показатељима економског развоја. Иако је уобичајено у глобалним оквирима динамичан привредни раст директно супростављати достизању одрживости, услови у којима се развијала привреда Србије у предходном периоду имплицитно налажу *стратешку оријентацију Србије ка настављању политике убрзаног привредног раста*. Просечна стопа раста од 5,2% у периоду 2000-2006. сврстава Србију у групу земаља Европе која се најбрже развија и омогућава земљи да за 13,5 година удвостручи просечни животни стандард на реалним основама, дакле без утицаја инфлације. Међутим, и даље постоји низ значајних економско-социјалних проблема (инфлација, висока стопа и раст незапослености, висок спољни дуг, висок трговински и дефицит текућег рачуна, прецењен динар, висок ниво контроле цена од стране владе, успорена приватизација јавних и комуналних предузећа, одлагање реституције, одлагање ликвидације фирми у стечају у којима је запослено око пола милиона људи, толерисање монопола, висок ниво корупције, итд).

Стратешки циљеви у области достизања друштвеног благостања у Србији су:

- стварање повољнијих економских услова на макро нивоу кроз повећање стопе раста, удела улагања у БДП и *greenfield* улагања;

- промоција и развој одрживих животних стилова;
- промовисање вредносних оријентација базираних на политичком либерализму, грађанској партиципативности, тржишној привреди и социјалној правди као доминантним у јавности и политичком животу;
- подизање генерализованог поверења грађана на 40% и постизање натполовичног поверења грађана у већину модерних институција;
- формулисање политике идентитета као дела дугорочне стратегије развоја културе;
- увећање културног капитала кроз очување, афирмацију и презентовање културне баштине Србије.

Приоритет у стварању услова за постепен прелазак ка одрживим животним стиливима у Србији је решавање неповољног социоекономског положаја младих, који су данашњи и будући носиоци одрживог развоја. Свеобухватан, операционализован и координисан програм заснован на Националној стратегији за младе мора да обухвати и питања подизања свести и промоције животних стилова за одрживи развој.

На плану повећања социјалног капитала и достизања друштвених вредности које карактеришу савремена демократска друштва **приоритет** је постизање преовлађујуће друштвене сагласности око основних елемената праваца друштвеног и економског развоја и интеграција у европске и глобалне институције. Неопходно је усагласити видљиву и формализовану сагласност свих водећих политичких странака, НВО-а и социјалних актера у дефинисању конкретних националних циљева одрживог развоја и изградњи механизма мониторинга, евалуације, редефинисања и усклађивања са европском стратегијом одрживог развоја. Такође, наопходно је постизање сагласности водећих политичких странака око основних елемената пожељног друштвеног уређења (политички либерализам, грађанска партиципативност, тржишна привреда, социјална правда) и вредносне опредељености већине активног становништва ка оваквом нормативном оквиру.

Приоритет Србије у погледу афирмације друштвеног и културног идентитета је стварање и неговање концепта културног диверзитета схваћеног као европска димензија идентитета, која полазећи од локалног и регионалног укључује и национално, али се не задржава у његовим оквирима.

Приоритет у економском развоју је снажан привредни раст уз привлачење страних директних инвестиција, побољшавање пословног окружења у Србији, односно повећање нивоа економских слобода (потпуна заштита својине, укључујући интелектуалну својину, слободу уговора, ослобађање унутрашњег тржишта од државне контроле, приватизацију, денационализацију, снижавање царина и ванцаринских баријера, ниску државна потрошњу, ниске порезе, умерену регулацију, уклањање административних баријера за отпочињање, вођење и окончање бизниса, ослобађање капиталних и текућих трансакција, слободно формирање девизног курса, сузбијање неекономских ренти, корупције, сиве економије и пореске евазије). У домену регулаторних мера треба стимулисати мере које се односе на даље снижавање државне потрошње, давање приоритета убрзаном економском развоју и економски мотивисаном запошљавању, регулативном и политичком изједначавању предузетника и осталих запослених, унија послодаваца и синдиката.

9.2. Популациона политика

Феномен недовољног рађања је данас централни проблем у демографском развоју Србије. Карактерише га мањи број живорођених него што је потребно за просто обнављање становништва. Становништво се од 1991. до 2002. године смањило за 78,8 хиљада, или по просечној годишњој стопи од -1,0%. Смањење броја становника регистровано је, такође по први пут, и у Централној Србији. Становништво се смањило за 140,6 хиљада или по стопи од -2.3% годишње. У Војводини је забележен пораст становништва супротно претходном међупописном периоду (1981-1991.) када је евидентирано његово смањење. Популација Војводине повећала се за 61,8 хиљада или по стопи од 3,1 на 1000 становника годишње.

Размера депопулације очита је на општинском нивоу. Од укупно 161 општина у време пописа 2002. године, само четвртина општина (40) је имала позитивну стопу раста своје популације. Међу њима највише је општина (32) са умереном годишњом стопом раста, до 10%. Највећа стопа раста забележена је у општини Нова Пазова (17,2%). Од општина код којих је дошло до смањења броја становника у периоду од 1991. до 2002. године, највише је оних са стопом до -10,1% (57% од укупног броја општина), док су остале (са једним изузетком) имале стопу у интервалу од -20,1% до -10,0%. Највеће смањење забележено је у општини Црна Трава, чије се становништво смањивало по стопи од -34,8% годишње.

Природни прираштај је у Централној Србији и Војводини континуирано опадао како у апсолутном, тако и у релативном износу. Насупрот томе, на Косову и Метохији је природни прираштај био у сталном порасту, а стопа је расла све до прве половине седамдесетих, а затим се испољава тренд њеног опадања. Ниске репродуктивне норме које су присутне код већине становништва достигле су критичне вредности изазивајући отворену депопулацију и убрзано демографско старење. Пресудан утицај на кретање природног прираштаја имало је кретање наталитета. У 2004. години стопа укупног фертилитета била је на нивоу 1,57 живорођене деце по једној жени, а нето стопа репродукције је износила 0,74.

Промене у укупном становништву Србије у периоду 1991-2002. резултат су деловања и интензивних миграционих кретања током деведесетих, што у постојећим условима можда представља значајну препреку у одрживом развоју. Практично, миграциона компонента је остварила доминантан утицај и допринела је ублажавању депопулације Србије у последњој деценији XX века. На бројно стање становништва Србије у време пописа 2002. године огроман утицај имао је прилив великог броја избеглица (5,1% од укупног становништва Србије, без Косова и Метохије).

Становништво Србије (без Косова и Метохије) према свим обележјима може се сврстати у групу изразито старих популација. Удео младих је низак и опадајући, док је удео старих висок и стално растући. Уколико се као индикатор демографске старости посматра вредност медијалне старости, у том случају је становништво Србије (без Косова и Метохије) са старошћу од 40,7 година у време пописа 2002. спадало у групу најстаријих популација на свету. Према подацима за 2000. годину, у свету су само четири земље (Јапан, Италија, Швајцарска и Немачка) имале медијалну старост становништва која је била већа од 40 година.

Коефицијент економске зависности у Србији је у порасту јер се број активних спорије повећавао од броја издржаваних и лица са личним приходом заједно.

Стратешки циљеви у области популационе политике су:

- заустављање и/или успоравање неповољних демографских тенденција, подстицањем рађања и стварањем услова за стабилизовање броја становника.
- уважавање старења у свим аспектима политике развоја;
- повећање очекиваног трајања живота и повећање броја година живота у добром здрављу;
- смањење смртности одојчади у правцу приближавања нивоима достигнутим у европским државама;
- подстицање унутрашњих миграција које воде уравнотежењу просторне дистрибуције становништва и елиминисање фактора који утичу на „одлив мозгова“.

Изградња адекватног *институционалног оквира* и регулаторних механизма популационе политике представља **приоритет** у демографском развоју Србије. То подразумева усвајање националне стратегије демографског развоја, формирање посебних тела (на свим нивоима власти) за праћење и спровођење стратешких опредељења, трајно унапређивање законских решења и бољу секторску усклађеност, праћење рада центара за планирање породице и развој саветовалишта за билошку репродукцију и старење.

За остварење постављених циљева од посебне важности је јачање инструмената финансијске подршке породици, као и развој образовања и адекватно информисање јавности. То подразумева спровођење механизма усмерених на: директну финансијску подршку продици и деци, помоћ непотпуним (самохраним) продицама, увођење посебних олакшица (укључујући и пореске) за најугроженије категорије становништва (незапослени, стари, болесни), развој мреже за пружање услуга у дневном збрињавању деце, подизање нивоа новчаних накнада родитељима и деци. Адекватна заступљеност тема у области популационе политике у образовању (на свим нивоима), медијска промоција усмерена на активизацију јавности и подстицање рађања (уз поштовање основних људских права) од изузетног су значаја за отклањање уочених проблема даљег развоја и стварање основа за унапређивање популационе политике и демографски развој Србије.

9.3. Социјална сигурност и социјална кохезија

Систем социјалне сигурности Србије обухвата социјално осигурање (пензијско и инвалидско, здравствено и осигурање у случају незапослености), социјалну и дечију заштиту. У спрези са захтевима европске интеграције и у контексту националних макроекономских трендова, његове основне поставке предмет су широких реформских захвата. Они су потенцирани и актуелним демографским кретањима, променама у свету рада и породице, али и зрелошћу самог система. Политичке, економске и социјалне специфичности отежавају постизање друштвеног консензуса о пожељним циљевима и правцима реформи, што води ка одлагању модернизације система и рефлектује се неповољно на социјалну сигурност корисника. Основни проблеми манифестују се кроз константан недостатак средстава за финансирање накнада по основу права и кроз неуравнотежену развијеност услуга у односу на материјална давања.

Пензијско и инвалидско осигурање организовано је доминантно према принципу текућег финансирања и међугенерациске солидарности. Износ средстава која се прикупе путем доприноса није довољан већ дужи временски

период за остваривање законом прописаних права. Крајем 2001. године започета је реформа у правцу реструктурирања јавног пензијског осигурања (I стуб) и ограниченог увођења добровољног приватног пензијског осигурања (III стуб).

Мере усмерене ка I стубу обухватиле су подизање старосне границе за одлазак у пензију, продужетак обрачунског периода за пензијске накнаде, промену формуле за обрачун висине пензија, као и за усклађивање пензијских накнада. Даље измене кретаће се у правцу изједначавања старосне границе за одлазак у пензију за мушкарце и жене, а упоредо са тим, планира се и увођење механизма ефикасније наплате и контроле доприноса.

Иако је у дискурсу Светске банке заступано, увођење обавезног приватног осигурања (II стуб) није реализовано. Високи ризици његовог увођења (неповољна макроекономска кретања и стабилност, неинформисаност, недостатак финансијских инструмената у приватном власништву, неповерење у приватне фондове), говоре у прилог непостојања претпоставки потребних за измењену улогу државе, али и вредносног система који овај сегмент захтева.

Добровољно приватно пензијско осигурање (III стуб) је уведено, а мали број корисника у спрези је и са недостатком средстава за улагање у овај вид осигурања, који ће се у перспективи, развијати. Дугорочно се може очекивати да се учешће државе у систему пензијског и инвалидског осигурања смањи у корист капитализираних фондова.

Здравствено осигурање карактерише се високим обухватом становништва здравственом заштитом, раскорак између широко дефинисаних права и финансијских средстава за њихово задовољење, доминантним државним власништвом над зградама и опремом, централизованим управљањем система са републичког нивоа, доминантношћу секундарне и терцијарне заштите над примарном и неинтегрисаношћу приватног сектора у систем. Упркос бројним манифестацијама проблема, реформа здравственог система и права по основу здравствене заштите и здравственог осигурања дуго није представљала приоритет. Као последица тога, јаз између реалних здравствених потреба становништва и оскудних средстава за њихово ефикасно задовољавање константно се увећао. Приватизација здравственог система и приватне здравствене службе нису суштински утицале на побољшање положаја корисника, нити су разрешили постојеће противуречности.

Истовремено, осим обавезног, предвиђено је и добровољно здравствено осигурање које, међутим, није детаљније разрађено. Усвојен је и документ *Здравствена политика Србије* којим су прописани циљеви здравствене политике и водећи реформски принципи, а поред активности на изради стратешких докумената, започете су и делатности у правцу рационализације и стандардизације здравственог система и услуга, као и децентрализације у управљању и финансирању здравствених установа.

Осигурање за случај незапослености обавезно је за све запослене у Србији. Стопа замене (*replacement rate*) износи 55,7% и висина новчане накнаде је релативно високо постављена. Број корисника новчаних накнада није велики, имајући у виду број незапослених. Без обзира на то, постоје тешкоће у њиховом финансирању.

Поред пасивних мера, уведене су претпоставке активне политике запошљавања. Оне обухватају, у првом реду, мере подстицања новог запослења, а затим и

запошљавање одређених рањивих друштвених група: избеглих и интерно расељених лица, дуготрајно незапослених, лица са навршених 50 година, припадника етничких мањина, лица са инвалидитетом итд., запошљавање на јавним радовима и сл.

Националном стратегијом запошљавања утврђени су приоритети акције и то у сврху подизања нивоа запослености, унапређења квалитета и продуктивности рада, као и обезбеђивања социјалне кохезије на изузетно сегментираном тржишту рада.

Број корисника материјалног обезбеђења (МОП) у периоду од 1999. до 2005. године је растао. Иако је МОП најбоље циљани социјални трансфер у Србији, обухват становништва је низак (само 3% сиромашних домаћинстава остварује ово право). Услови за остваривање овог права су веома строги, док је новчани износ МОПА-а недовољан за задовољење основних потреба корисника, што доводи до социјалне искључености и маргинализације у друштву. И поред промена у законодавству, највећи број корисника чине незапослена лица (радно способни), што захтева преусмерење пасивних давања у мере које ће допринети њиховом бржем запошљавању.

Тренутно постојећа мрежа установа социјалне заштите не одговара стварним потребама корисника и не обезбеђује адекватну понуду услуга. Упркос бројним изменама регулативе, суштински реформски помаци започети су 2000. године и то у контексту децентрализације и деинституционализације претходно високо централизованог система. Најзначајније мере усмерене су ка најрањивијим категоријама популације: појединцима и породицама које не остварују основну социјалну сигурност, лицима са инвалидитетом, старима, деци без родитељског старања, жртвама породичног насиља, итд.

Промене у систему социјалне заштите крећу се у правцу стварања механизма правремене, ефикасне и подесне примене установљених социјалних права. С тим у вези, реформе су усмерене ка активизирању корисника социјалне заштите, развијању мреже социјалних служби, као и укључивању невладиног сектора у пружање услуга, што треба да допринесе побољшању положаја корисника и подстицању њихове социјалне укључености.

Нека права у систему дечије заштите (родитељски додатак) представљају меру популационе политике, док су друга (дечји додатак) конципирана тако да чине инструмент социјалне политике, односно облик финансијске подршке и помоћи сиромашним породицама и деци. Родитељски додатак представља једнократно давање приликом рођења првог детета, док се за друго, треће и четврто дете исплаћује у 24 месечне рате, чиме је замењено више претходно постојећих различитих, месечних или једнократних давања. Износ дечијег додатка изједначен је за сву децу и укинута је универзално право на додатак.

Социјална кохезија једно је од питања којем се у Европској унији придаје велики значај, будући да економска политика која не узима у обзир социјалне чиниоце не може довести до повећања конкурентности и продуктивности привреде Уније. То је истакнуто Лисабонском стратегијом (2000.) која ставља нагласак на интегрисан приступ економске, социјалне и политике запослености. Одржив економски раст уз истовремено инвестирање у људе представља тежиште активности Европског Комитета за социјалну кохезију (*European Committee for Social Cohesion*) и главну компоненту Стратегије за социјалну

кохезију. Социјална права, како су наведена у Европској социјалној повељи (*European Social Charter*), су права у области становања, социјалне заштите, запошљавања, здравства и образовања.

Побољшање приступа социјалним правима и систему социјалне сигурности представља предуслов социјалне кохезије, заједно са њиховим унапређивањем у правцу успостављања и доградње механизма и института којима се промовише социјална једнакост. Иако је основни начин обезбеђивања социјалне кохезије адекватно запослење, од суштинског значаја су и сегменти политика заштите породица са децом, бриге о старима, као и подстицања социјалне укључености (посредством програма становања, запошљавања, образовања и обуке, здравствене заштите, материјалне помоћи и социјалних служби). У томе, осим државних органа, велики удео има и цивилно друштво, у првом реду невладине организације и синдикати.

Са становишта социјалне сигурности и социјалне кохезије, приоритети акције треба да буду усмерени у правцу решавања идентификованих проблема, уз балансирање постојећих снага и предности са израженим слабостима и претњама.

Стратешки циљеви¹⁰ усмерени су на:

- јачање социјалне стабилности и солидарности;
- спречавање естремних неједнакости у расподели дохотка;
- подстицање компоненте ефикасности у систему социјалне сигурности;
- подизање нивоа социјалне сигурности корисника система социјалног осигурања, социјалне и деље заштите.

Приоритети Србије у домену социјалне сигурности и социјалне кохезије су модернизација система социјалне сигурности, уз друштвени консензус о циљевима његовог развоја и основним парадигматским променама; обезбеђивање минимума социјалне сигурности за све чланове друштва, уз јачање одговорности појединца; стварање претпоставки за финансијски одржив систем социјалног осигурања, као и изградња комплементарног модела приватног осигурања.

9.4. Сиромаштво и социјална укљученост

Актуелни подаци о броју и структури сиромашних у Србији сврставају сиромаштво и социјалну искљученост у ред најзначајнијих друштвених проблема и изазова, чије разрешавање у великој мери условљава одрживост његовог развоја у будућности. Сиромаштво и социјална искљученост имају изразито негативне последице и доводе до огромних губитака људских ресурса. Истовремено, они обесмишљавају све напоре и иновације које се спроводе у друштву, будући да његов напредак не припада подједнако свим члановима.

Постоје различити критеријуми за дефинисање сиромаштва, као што постоје и различите категорије сиромаштва (апсолутно сиромаштво, релативно сиромаштво, ново сиромаштво, пауперизам, итд.). У Стратегији за смањење сиромаштва Србије (ССС, 2003) сиромаштво се дефинише као „вишедимензионални појам који поред недовољних прихода за задовољење основних животних потреба, подразумева и аспекте везане за људска права, као што су немогућност запошљавања, неодговарајући стамбени услови и неадекватан приступ социјалној заштити, здравственим, образовним и

¹⁰ Операционализовани су кроз парцијалне циљеве

комуналним услугама, као и неостваривања права на здраву животну средину и природна богатства, пре свега на чисту воду и ваздух.

У вези са сиромаштвом, почев од 80-их година, све више се употребљава појам социјалне искључености, нарочито у Европској унији. Најуопштеније, социјална искљученост представља шири појам који обухвата и аспект сиромаштва, које може бити како узрок, тако и последица социјалне искључености. Истовремено, сиромаштво се више односи на дистрибуцију и редистрибуцију, односно одсуства ресурса, а социјална искљученост на неадекватну партиципацију индивидуа и домаћинстава у друштву и на њихову неадекватну интеграцију услед немогућности остваривања одређених социјалних права, и резултира раскидањем веза између индивидуе и друштва.

Сиромаштво у Србији условљено је статусом на тржишту рада и економском делатношћу, степеном образовања и квалификација, старошћу, тј. годинама живота, полом, бројем чланова породице (домаћинства), типом насеља и регионалним положајем, као и припадношћу одређеним друштвеним групама, које су, уопштено, више изложене сиромаштву.

Нагпросечном ризику од сиромаштва изложена су и лица преко 65 година старости (при чему су у најтежем положају они без пензијских накнада), као и деца. Стари чине скоро четвртину од укупног броја сиромашних, а 12,7% деце је сиромашно. У популацији деце, повећаном ризику сиромаштва посебно су погођена старосне групе од 7 до 14 година (12,71%) и од 15 до 18 година (10,72%).

Жене сачињавају више од половине незапослених (54,7%) које према подацима Националне службе запошљавања (2006.) имају и неповољнију квалификациону структуру, запошљавају се у економски непродуктивнијим секторима и остварују ниже зараде. Ризику сиромаштва посебно су изложене старије жене у руралним подручјима, самохране мајке, домаћице, Ромкиње, избеглице, необразоване и незапослене, жене са инвалидитетом и жене жртве насиља. Са становишта структуре домаћинстава, сиромаштво је најизраженије у петочланим и вишечланим домаћинствима, као и у једночланим и двочланим старачким домаћинствима, пре свега у руралним подручјима.

Највећи проценат сиромашних у 2003. години (ССС) живео је у југоисточној Србији (23,5%), где је евидентиран и највећи раст сиромаштва (41,6%) у односу на 2002. годину. У Западној Србији проценат сиромаштва био је изнад просека и износио је 13,2% становништва, као и у Источној Србији, где је 11,4% становника било сиромашно. Насупрот томе, становници Шумадије (9,7%) и Војводине (7,9%) изложени су ризику сиромаштва испод просека. Најмањи проценат сиромашних евидентиран је у Београду (4,2%).

Роми, интерно расељена и избегла лица као и особе са инвалидитетом посебно су погођени сиромаштвом, као резултат кумулација ризика, и то пре свега високе незапослености. Стопа незапослености Рома је два пута већа него код остатка популације (при чему 67% никада није било запослено), а образовне квалификације предиспонирају их ка вишој стопи сиромаштва. Мали проценат Рома остварује право на пензијске накнаде, што је последица ниске стопе запослености и радног ангажовања у сивој економији. Око 67% Рома у ромским насељима је сиромашно, а 11,2% екстремно сиромашно (СКГО, 2004). Једна четвртина интерно расељених лица и избеглица живи испод линије сиромаштва,

односно око 120 000. Истовремено, 49% избегличке и расељене популације претходно никада није било запослено (UNDP, 2006), што представља изузетно висок ризик од трајног сиромаштва. Стопа запослености особа са инвалидитетом је ниска (само 13%). Узроци сиромаштва код особа са инвалидитетом су, пре свега, незапосленост и одсуство могућности за едукацију (СКГО, 2004).

Осим доходовних аспеката, сиромаштво и социјална искљученост обухватају и недоходовне аспекте који се односе на немогућност или смањен приступ здравственим, образовним, станодавним, социјалним и другим јавним услугама и секторима друштва. То подразумева и гарантовање људских права, укључујући и право на здраву животну средину, право на чист ваздух, на здраву воду за пиће, на комуналне услуге и сл. Стога, унапређење заштите животне средине и природних ресурса треба да представља и даље једно од усмерења у борби против сиромаштва, које је од значаја и за одржив развој. Неадекватна животна средина негативно утиче на здравље и на квалитет живота, при чему најсиромашнији трпе највеће последице деградације животне средине. По правилу, нису им доступне комуналне услуге као другим деловима становништва и живе у лошијим стамбеним условима. Међутим, уочљиво је одсуство података који би интегративно и директно документовали однос деградације животне средине и сиромаштва у Србији.

У 2006. години 8,8% становништва Србије класификовано је као сиромашно, с обзиром на то да је њихова потрошња по потрошачкој јединици у просеку била нижа од линије сиромаштва. На основу Анкете о потрошњи домаћинства, линија сиромаштва у 2006. години износила је 6.221 динара месечно по потрошачкој јединици. Становништво не-градског подручја је два и по пута сиромашније у односу на становништво градског подручја. Индекс сиромаштва становништва не-градског подручја је за око 50% већи у односу на просек целе популације и износи 13,3%.

Бројни разлози упућују на неодрживост решавања проблема сиромаштва унутар система социјалне заштите. Основни правац борбе против сиромаштва треба да буде динамичан привредни раст и развој. У складу са тим, циљеви Стратегије одрживог развоја, са становишта борбе против сиромаштва и социјалне искључености, не могу се изоловати у односу на циљеве привредног и друштвеног развоја. Потребно је, међутим, политику социјалне укључености интегрисати у све политике друштва. У првом реду, у питању су политика запошљавања, образовна, стамбена и здравствена политика.

Стратешки циљеви у сфери сиромаштва и социјалне искључености су:

- унапређивање равномерног приступа свих, користима од друштвеног и привредног напретка и развоја;
- обезбеђивање претпоставки за стварање социјално инклузивног друштва;
- уклањање препрека за прилике које воде ка јачању компетенција екстремно сиромашних и сиромашних;
- спровођење посебних програма социјалног укључивања и повећање подршке онима који су нарочито изложени ризику сиромаштва.

Приоритет Србије у стварању економских претпоставки за решавање проблема масовног сиромаштва је про-активна политика запошљавања кроз осмишљавање посебног сегмента политике запошљавања за подстицања веће укључености сиромашних у легално тржиште рада и смањења ангажованости у

сивој економији; инвестирање у побољшање материјалног и нематеријалног положаја сиромашних и обезбеђивање материјалних накнада за лица која нису способна за рад. Успешност политике социјалне укључености условљена је промовисањем циљева одрживог развоја Србије ради сензибилизације јавности и укључивања свих актера цивилног друштва у борбу против сиромаштва. При томе се треба руководити принципима правовременог информисања грађана о ризицима друштвених промена који доводе до повећања боја „губитника“ и мерама за спречавање новог сиромаштва. За то је неопходно отклонити ограничења у приступу информацијама и бољу статистичку базу ради праћења промена и истицања примера добре праксе.

9.5. Једнакост и родна равноправност

Питања једнакости са аспекта опште замисли одрживог развоја Србије треба посматрати у склопу општих питања политичког, правног, економског и културног развоја, у циљу уређења питања у образовању, информисању, култури, социјалном старању, али и кроз промене изборног система, погледа на начин интеграције припадника мањина, те сваког вида учествовања грађана у јавном животу.

Период од демократских промена у Србији 2000. године карактерише унапређење заштите људских права остварено кроз промене у области законодавства и у пракси. Осим проблема у спровођењу Закона о одговорности за кршење људских права Републике Србије („Закона о лустрацији“), може се рећи да је законодавни оквир заштите људских и мањинских права усклађен са праксом ЕУ и Савета Европе. Са друге стране, још увек су присутни проблеми у имплементацији права на доступност јавних информација и поред усвојеног Закона о слободном приступу јавним информацијама. Медији генерално функционишу у отвореном и плуралистичком амбијенту, уз одређене проблеме у институционалном организовању, пре свега код електронских медија. Мањинска права су гарантована позитивним законским прописима и институционално установљена формирањем Националних савета мањинских и етничких заједница. Напредак је забележен када је реч о коришћењу језика мањина, укључујући и јужну Србију где је албански језик у званичној употреби. Ратификована је Конвенција о употреби мањинских језика. Настављен је рад на интеграцији Рома, укључујући мере у образовном систему, а у 2006. учињен је мали напредак у сфери институционализације Декаде Рома као обавезе коју је Србија преузела фебруара 2005. године. Додатна стимулација за активнији политички живот представника мањина (гледано из угла колективних права) ослања се на члан 32. Повеље о људским и мањинским правима, будући да се њиме предвиђа право на политичко организовање, као и на одлуку Народне скупштине Србије да укине цензус од пет одсто мањинским изборним листама на републичком нивоу. Чињеница је, ипак, да наведена права и могућности још увек нису системски дорађена и да још увек постоје изоловани етнички мотивисани инциденти, као и расистички и шовинистички испади на стадионима.

Положај ромске заједнице остаје и даље неизвестан јер нема институције која би усвојила и спроводила Стратегију за интерграцију Рома и Акционе планове из Декаде Рома.

Велики број интерно расељених лица додатно отежава тешке друштвено-економске услове. Власти у Србији настављају са напорима ка репатријацији и

локалној интеграцији, на основу Националне стратегије из 2002. године и уз сарадњу са партнерима из региона. Проблем особа и породица које се по различитим основама враћају из земаља ЕУ је и даље недовољно уређен. Оснивањем канцеларије за реадмисију и прихват повратника, донекле је побољшан третман и прихват тих људи.

Посебан проблем везан за остваривање људских права у Републици Србији везује се за положај особа са инвалидитетом. Савремени приступ овој области заснива се на чињеници да се политика која се тиче унапређења положаја особа са инвалидитетом не поставља више као проблем социјалне политике, већ као питање поштовања људских права. Реализацијом активности које воде већој укључености особа са инвалидитетом у друштвене токове директно се доприноси унапређењу положаја не само особа са инвалидитетом, већ и других осетљивих група (на пример старих, деце, националних мањина, руралног становништва, талентованих ученика итд.).

Иако прецизнијих података о броју, а ни сагласности око дефиниције особа са инвалидитетом у републици Србији нема (не постоји јединствена база података о особама са инвалидитетом), по проценама Светске здравствене организације, најмање 10% сваке популације чине особе са инвалидитетом (што би у Србији износило око 800.000), док према подацима ЕуроСтат (статистичког бироа ЕУ) 12% популације ЕУ чине особе са инвалидитетом. Положај особа са инвалидитетом је још увек неповољан, иако су одређени помаци у циљу побољшања овог положаја начињени. Тек свака пета особа са инвалидитетом је запослена. Процент сиромашних међу овом популацијом је вишеструко већи него код укупног становништва Србије.

У периоду 2000-2006. повећано је интересовање за проблеме са којима се суочавају особе са инвалидитетом у Србији превасходно захваљујући отварању сарадње на свим пољима са међународном заједницом, али и интензивирању активности организација особа са инвалидитетом, што је као резултат довело до одбацивања до тада доминантног медицинског приступа особама са инвалидитетом и усвајања социјалног модела. Усвојен је Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, а у припреми је и Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом. Влада Републике Србије усвојила је Стратегију унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији као средњорочни план активности свих друштвених актера у Републици Србији (2007–2015.), прокламујући унапређење положаја особа са инвалидитетом до позиције равноправних грађана који уживају сва права и одговорности као свој стратешки циљ. Влада је препознала потребу да развије мултисекторски и мултидисциплинарни приступ у политици мера које утичу на положај особа са инвалидитетом, са померањем тежишта са дугорочне зависности и пасивне улоге ка активирању потенцијала и изградњи капацитета особа са инвалидитетом, као и стварању могућности како би особе са инвалидитетом постале активни и продуктивни чланови друштва.

На нивоу основног и средњег образовања родна неједнакост готово је елиминисана у већинском становништву и одржава се само у маргинализованим друштвеним групама. У високом образовању женска популација бележи чак нешто веће учешће од мушке: 2002. године међу студентима је било 52,9% жена наспрам 47,1% мушкараца. Међутим, жене су заступљене са 30-32% међу

магистрима и докторима наука¹¹. Родна неједнакост у образовању више се огледа у сегрегацији према образовним профилима, која указује на одржавање патријархалних образаца о „примереним женским и мушким професијама“. У том смислу жене су заступљеније у образовању за хуманистичке науке и уметности¹². Упркос побољшању трендова учешћа женске популације у различитим нивоима образовања, образовна структура женске популације према попису из 2002. године, била је неповољнија у односу на образовну структуру мушке популације. Поред тога, неписменост је заступљенија у женској популацији него у мушкој, стопа неписмености у мушкој популацији износи према попису из 2002. године 2,2%, а у женској популацији 10,1%. Неписменост је најизраженија у старијој женској популацији, и у старосној кохорти од 65 година и више износи 36%. У том смислу, образована структура женске популације још увек показује ефекте ранијег неповољног положаја жена у образовању, а новији трендови равноправног укључивања у образовање на свим нивоима још нису довели до уједначавања образовних структура жена и мушкараца.

Учешће жена у власти и политичком животу Србије, као и заступљеност жена у извршној власти и даље је на незадовољавајућем нивоу. Положај жена на тржишту рада промењен је у поређењу са периодом социјализма када су жене бележиле високо учешће у радној снази – њихова стопа партиципације се кретала око 70%, док се последњих година креће око 58%. Стопе активности и запослености жена значајно су ниже код жена него мушкараца. Стопа незапослености жена у Србији представља једну од највиших стопа незапослености жена у Европи¹³. У структури незапослених уочава се веће учешће дугорочно незапослених међу женама него међу мушкарцима (61,4% незапослених жена у том статусу налази се две године и више, док се 57% незапослених мушкараца налази у статусу дугорочне незапослености). Жене бележе и ниже учешће у укупном запошљавању. У 2005. години жене су чиниле 44,9% од укупног броја лица која су се запослила у тој години, при чему подаци за период 2002-2005. показују постојани тренд опадања запошљавања жена (са 50,1% у 2002. на 44,9% у 2005. години). Жене зарађују на месечном нивоу у просеку 17% мање од мушкараца и значајно су мање заступљене међу samozапосленима и предузетницима.

Жене из маргинализованих друштвених група (ромске, избегличке популације, интерно расељених лица и жене са инвалидитетом) имају изразито неповољан друштвени положај. Њихова дискриминација је двострука, односно проистиче истовремено из родне припадности и припадности маргинализоване групе која има отежан приступ кључним институцијама и ресурсима друштва. Према подацима из истраживања UNDP-а из 2004. године, стопе незапослености у маргинализованим групама значајно су веће у односу на стопе незапослености опште популације у Србији¹⁴. У ромској популацији на свака четири запослена Рома долази једна запослена Ромкиња. Већина економски активних Ромкиња остварује приходе у неформалном сектору, односно на црном тржишту (кућне

¹¹ РЗС, *Жене и мушкарци у Србији*, Београд, 2005.

¹² Влада РС, *Национални план активности за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности (2007-2010)*, 2006:17.

¹³ Упоредити UNDP, *Положај жена на тржишту рада у Србији*, 2006: 9

¹⁴ Док се стопа незапослености за општу популацију креће око 15%, за популацију избеглица и интерно расељених лица износи око 32%, а за ромску популацију 39% (UNDP, *National Vulnerability Report for Serbia*, 2006)

помоћнице, спремачице, кафе куварице, препродаја добара, итд.). Поред ниског степена привредне активности, високе стопе незапослености, положај Ромкиња одликује и: висока стопа неписмености,¹⁵ прекид школовања, сиромаштво и лоши услови живота у изолованим насељима, рано ступање у брак,¹⁶ непоседовање личних докумената, итд. Према подацима из регистрације избеглица 2001. жене бележе веће учешће међу незапосленима и изразито веће учешће међу издржаваним лицима него мушкарци. Такође изражене су разлике између избеглица из Хрватске и БиХ, јер жене у овој другој групи показују већу заступљеност међу незапосленим и издржаванима него жене из Хрватске.

Отежан приступ важним ресурсима друштва, води оскудности значајних ресурса (материјалних, знања и вештина, социјалног капитала) и потискује према сиромаштву посебно следеће категорије жена: самохране мајке (посебно мале деце и деце са посебним потребама), домаћице, старе жене, болесне и жене са инвалидитетом, жене на селу (посебно старе и без власништва), жене у избегличком статусу, жене које су помажући чланови домаћинства, Ромкиње, необразоване жене, незапослене жене и жене жртве насиља.

Родни односи у сфери партнерских и породичних односа и даље су обележени доминацијом патријархалног вредносног система. Одржавање патријархалних образаца унутар домаћинства и породице води неравноправној подели рада у којој жене обављају највећи део неплаћеног кућног рада, а у великом броју случајева имају ограничен приступ финансијским ресурсима.

Стратешки циљеви Србије у области људских и мањинских права и родне равноправности су:

- завршетак започетог усаглашавања домаћег законодавства са европским нормама у сфери људских права и стварање институционалних механизма за остваривање гарантованих права;
- уједначавање социо-економског стандарда живота неких мањинских заједница (пре свих ромске заједнице) са стандардом живота већинског српског народа;
- сразмеран проценат учешћа припадника мањина у правосуђу, тужилаштву, полицији, војсци, локалној управи;
- смањење етничке дистанце;
- унапређење положаја особа са инвалидитетом до позиције равноправних грађана који уживају сва права и одговорности;
- равноправно учешће жена и мушкараца у власти и одлучивању о јавној политици;
- побољшање положаја жена на тржишту рада и у сфери економских активности уз остваривање равноправног положаја са мушкарцима;
- социјална интерграција жена и мушкараца из маргинализованих друштвених група кроз образовање, тржиште рада и учешће у одлучивању о јавној политици;
- превенција, сузбијање и заштита жена од насиља;
- уклањање родних стереотипа и промоција родне равноправности у јавности.

¹⁵ Према прелиминарним резултатима истраживања MICS 3 које је UNICEF спровео у Србији 2006. године, стопа писмености у ромској популацији износи само 52.4% што је знатно ниже у поређењу стопе писмености са одраслом популацијом у Србији (95,6%)

¹⁶ Према истраживању MICS 3 UNICEF-а, чак 46% Ромкиња ступа у брак пре 18. године живота

Приоритети у погледу остваривања људских права су наставак започетих реформских процеса, превладавање структуралних дефицита, нарочито када се ради о координацији послова који истовремено спадају у надлежност више државних органа и јасно дефинисање надлежности за примену обавеза из међународних конвенција, па тиме и релевантних норми у пракси на територији Србије. Неопходно је, такође, развити систем за функционално извештавање и надзор над спровођењем мера у домену поштовања људских и мањинских права.

Приоритети Србије у остваривању мањинских права везани су, пре свега, за наставак започетог процеса законског регулисања права и положаја мањина и етничких заједница, даље јачање друштвено економског положаја припадника неких мањинских заједница и смањивање етничке дистанце према њима од стране дела већинског српског народа.

Приоритети Србије у области родне равноправности су усвајање Националног акционог плана за побољшање положаја жена, доношење Закона против дискриминације и Закона о родној равноправности, повећање стопе запослености жена, као и повећање обухвата школовања и запошљавања жена из рањивих група.

9.6. Јавно здравље

Здравствено стање становништва Србије било је у протеклом периоду изложено неповољним утицајима који су резултат ратних сукоба на бившем југословенском простору, санкција међународне заједнице, великог броја избеглих и расељених, економске кризе (са рекордном инфлацијом). Оваква ситуација се морала одразити како на само здравствено стање становништва, тако и на способност здравствене службе и друштва у целини да чува и унапређује здравље становништва. У систем здравствене заштите, укључујући и јавно здравље, веома мало је улагано током деведесетих година двадесетог века (све до 2000.) што је довело до руинирања зграда, застаревања опреме као и проблема у стицању нових знања запослених у здравству.

Хроничне незаразне болести и даље имају доминантно место, што у условима драматичних демографских промена и убрзаног старења становништва доводи до раста морталитета и неспособности. Одсуство превентивних мера и усвојени животни стилови представљају факторе ризика и за хроничне незаразне болести (пушење, неправилна исхрана, физичка некативност). Повреде, инфективне болести и психосоматска обољења (депресија) доприносе погоршању здравственог стања, порасту броја неспособних за рад и знатних губитака за појединца и друштво у целини. Неједнакост у погледу приступа здравственим услугама, неуједначеност квалитета, криза у финансирању здравственог осигурања и приватизација здравства, посебно погађају сиромашне и остале ризичне групе становништва.

Не постоји комплетан увид у стање здравља становништва Србије у односу на утицај фактора животне средине. Као разлози се наводе недостатак систематског прикупљана података о болестима које се директно, или индиректно могу повезати са квалитетом животне средине, и недовољан број истраживања и студија које се баве проценом утицаја фактора животне средине на здравље. Подаци из 2005. године показују да је у Централној Србији регистровано 6719 оболелих од хроничних опструктивних болести плућа

(ХОБП), где се као фактор ризика у настанку обољења наводи (и) загађење ваздуха. Од укупног броја оболелих од ХОПБ-а у Централној Србији у Београду је регистровано 36,06% случајева. Анализа периода 1996-2005. године показује да постоји повећање броја оболелих од ХОБП-а, нарочито у периоду од 2001. до 2005. године. Стопа умирања кретала од 29,6 у 2001. до 38,2, у 2005. години са изразитим трендом пораста.

Не постоје, такође, систематски подаци о броју оболелих од метхемоглобинемije, арсенозе, флуорозе, болести које настају као последица хемијске контаминације воде за пиће. У 2005. години у Србији су регистроване 4 хидричне епидемије настале услед микробиолошке неисправности воде за пиће, а у периоду 2001-2005. укупно је регистровано 16 хидричних епидемија. Постоји тренд опадања броја ових епидемија у протеклих пет година.

Од 2000. године направљени су видљиви помаци у области интегралног планирања заштите здравља. Дефинисана је и од стране Владе усвојена нова здравствена политика, усвојена је и отпочета имплементација Стратегије за смањивање сиромаштва, као и низ других докумената и закона којима је отпочела реформа здравствене заштите. Здравствена политика усвојена фебруара 2002. године, као и документ Визија система здравствене заштите наглашавају као приоритете унапређење здравља, смањење неједнакости у здрављу као и значај превентивне и примарне здравствене заштите. Када се ради о обољењима и највећим факторима ризика за одрживи развој, израђени су следећи документи: у фебруару 2005. је усвојена Национална стратегија за борбу против HIV/AIDS-а у Србији 2005-2010., а Стратегија контроле дувана је израђена и у виду нацрта је на увиду јавности. Програм здравствене заштите становништва од туберкулозе је донет 2005. У оквиру пројекта унапређења превентивних здравствених услуга који је усмерен на јачање капацитета установа примарне и секундарне здравствене заштите за примену превентивних активности за кардиоваскуларне болести, шећерну болест и малигне болести, као и *антенатални скрининг* програм, иницирано је оснивање центара за превентивне услуге у домовима здравља у Србији. Израђен је и нацрт Националне стратегије у области менталног здравља и акциони план.

Стратегија за смањивање сиромаштва је, такође, нагласила значај унапређења здравља вулнерабилних група кроз унапређење квалитета здравствене заштите (посебно заштите која се пружа овим групама), као и значај бољег дефинисања превентивних услуга. Потреба за бољим механизмима финансирања јавног здравља је назначена, али није детаљније разрађена. Механизми који би обезбедили одговарајуће финансирање јавноздравствених активности би требало да буду формулисани у оквиру Стратегије јавног здравља и Закона о јавном здрављу. Нацрти ових документа су у припреми.

У области јавног здравља стратешки циљеви до 2015. године су:

- јачање превентивне здравствене заштите;
- смањење морбидитета, неспособности и превремене смртности од најдоминантнијих хроничних незаразних болести (болести крвотока, малигну болести и дијабетеса);
- смањење морбидитета, неспособности и превременог морталитета узрокованог повредама;
- смањење негативних ефеката заразних болести, посебно AIDS-а и туберкулозе на здравље људи;

- смањење оптерећење становништва болестима услед депресије и других поремећаја менталног здравља;
- смањење неједнакости у здрављу између популационих група кроз унапређење здравља осетљивих популационих група.

Приоритет Србије у сфери јавног здравља је развој адекватног информационог система, праћење основних индикатора и стварање базе података на националном, регионалном и локалном нивоу. Мере за унапређење здравља подразумевају и: развијање капацитета истраживачких и академских институција за истраживање фактора ризика, обољевања, умирања, оптерећења друштва болестима; развијање установа примарне здравствене заштите и програма превенције; подизање нивоа образовања у области јавног здравља; развој система за брзо реаговање у непредвидивим ситуацијама укључујући и контролу и надзор над заразним болестима.

9.7. Становање и стамбена политика

Значајна дерегулација стамбеног сектора, опадање јавних субвенција и приватизација станова у друштвеном власништву (продаја носиоцима станарског права) уведена је у Србији, а да претходно нису дефинисани неопходни елементи правног и институционалног оквира, укључујући и финансијски систем и систем регистрације власништва који је потребан за успешно функционисање одрживог стамбеног система. Готово цео стамбени фонд Србије је у приватном власништву (98%).

Велики проблем у Србији представља доступност стана, јер однос просечног дохотка домаћинства и цене стана указује да просечно домаћинство треба да издвоји 17 годишњих доходака за куповину стана. Висока цена станова у односу на доходак домаћинстава (и у новоградњи и на секундарном тржишту) један је од основних мотива илегалне градње, односно куповине илегално изграђених станова (чија је цена нижа и до 50%), и масовно ослањање на овај механизам етапног решавања проблема доступности становања. Изнајмљивање стана у приватном власништву у великим градовима је, такође, недоступно домаћинствима са просечним и дохотком испод просечног јер закупнина (без додатних трошкова за комуналне услуге) захвата више од 50% месечних прихода, односно 27% просечног месечног дохотка свих урбаних домаћинстава у Србији.

Квалитативна стамбена несташница у Србији још постоји у значајној мери иако је, у поређењу са многим земљама ЕУ, стамбени фонд Србије релативно нов. Очигледан је раскорак између просечне величине домаћинства (од 2,9 чланова) и просечне собности станова (од 2,6 соба у настањеним становима). Доминација станова у приватном власништву као и велике регионалне разлике у квалитету/вредности станова онемогућаваће адекватну стамбену мобилност у складу са очекиваним повећањем мобилности на тржишту рада Србије.

Закон о одржавању стамбених зграда из 1995. није адекватан јер је обавезно одржавање дефинисано само у односу на безбедност и заштиту живота људи, а не и у односу на одговарајући квалитет становања и живљења. Посебан проблем је одржавање око 30% стамбеног фонда у Србији који чине станови у колективним стамбеним објектима који су раније били у државном и/или друштвеном власништву.

Оцењени обим феномена неформалне (илегалне) градње иде и до могућих милион стамбених јединица у Србији. Ова насеља представљају хигијенски ризик (у случајевима недостатка или неадекватне комуналне инфраструктуре) и не обезбеђују одрживост друштвено-економског развоја становништва (недостатком социјалне инфраструктуре).

Као најугроженије друштвене групе у погледу права на становање и становања уопште издвајају се Роми, избеглице и привремено расељена лица. Половина свих Рома у Србији нема приступ сигурном и квалитетном становању (живе у нехигијенским насељима или урушеним кућама). Петнаест одсто избегличких и домаћинстава интерно расељених лица нема приступ сигурном становању, 35% нема адекватну канализацију, а 10% ни задовољавајући приступ изворима воде у становима или двориштима. Замах илегалне градње у подручјима неформалних насеља током 1990. директно се доводи у везу са потребама ових домаћинстава да реше своје стамбено питање.

Стратешки циљеви у области становања и стамбене политике су:

- обезбеђење доступности адекватног стана лицима/домаћинствима без стана уз подизање акционог потенцијала свих актера у овом процесу;
- спречавање сламизације одређених насеља, односно отклањање постојећих сламова уз максимално избегавање релокације становништва;
- повећање сигурности становања – заустављање процеса илегалне градње, спровођење процеса легализације уз максимално избегавање непотребног рушења и регулисање тржишта изнајмљивања станова;
- заустављање пропадања стамбеног фонда и приближавање просечних услова становања стандардима ЕУ;
- отклањање великих диспаритета у квалитету становања на нивоу насеља уз очување регионалних специфичности.

Приоритети Србије у области становања и стамбене политике леже у развоју законодавног и финансијског оквира стамбене политике, пре свега кроз усвајање Националне стамбене стратегије и законско уређивање области становања (усвајање новог Закона о становању и одговарајућих подзаконских аката, усвајање Закона о социјалном становању). У оквиру стамбене политике потребно је креирати неопходне елементе институционалног и финансијског оквира за финансирање нове стамбене изградње и покренути програме доступног становања у јавном/непрофитном сектору, програме консолидације сламова и осталих неформалних насеља, као и програм активирања ненастањених станова.

9.8. Регионални и локални аспекти одрживог развоја

Реални токови развоја у Србији су такви да је потребно зауставити дугорочни тренд депопулације и одсуство регионалног развоја, што и даље води веома ниском нивоу испољавања економских и осталих развојних активности. Притом треба имати у виду да регионализација у садашњем тренутку представља основну тенденцију локалне управе и територијални модел европских земаља. Овај процес се може одвијати на основама постојећих институција, или може дати импулс новој територијалној организацији која ће на бољи и ефикаснији начин задовољити ове циљеве. То је наравно увек условљено политичким и институционалним окружењем једне земље које може бити под утицајем неких других лимитирајућих фактора. Регионализација претпоставља интересе који се

односе на промоцију подручја пре свега са друштвено-економског аспекта, али такође, где то одговара, културног и политичког.

Устав Републике Србије из 2006. није поставио јасне темеље за регионализацију Србије по принципима које данас важе у земљама ЕУ. Такође, усвајање Стратегије регионалног развоја Србије 2007–2012. године није у довољној мери уважило потребу суштинске регионализације Србије која би се базирала на социо-економском принципу.

Локална самоуправа у Србији дели судбину свих осталих институција и налази се у процесу реформи које још трају. Почев од 2000. године, положај јединица локалне самоуправе знатно је побољшан доношењем Закона о локалној самоуправи, променом односа централних власти према општинама и градовима, као и оствареним већим степеном децентрализације. Са друге стране, очекивања од пуне децентрализације нису у потпуности испуњена и реформа локална самоуправа није изведена консеквентно и до краја, чиме је доведена у питање функционална и финансијска аутономија јединица локалне самоуправе. Један од основних разлога лежи у томе што су реформе у овој области директно условљене напретком реформи у другим областима (доношење новог Устава, реформе институција централне власти и јавне администрације, борба против корупције, регионализација Србије, итд). Други разлог везан је за унутрашње слабости администрације на локалном нивоу и њену недовољну оспособљеност да спроведе реформске мере.

Систем финансирања локалних заједница једна је од најважнијих области за успостављање успешног система планирања развоја, при чему је битно остварити потребан обим средстава, али и њихов временски распоред. Новим Законом о финансирању локалне самоуправе извесно је унапређен положај локалних заједница: обезбеђен је знатно транспарентнији и предвидљивији оквир за финансирање локалних заједница, чиме је омогућен лакши пренос даљих надлежности на градове и општине. Поред Закона о финансирању локалне самоуправе, Законом о јавном дугу и Законом о тржишту хартија од вредности и другим финансијским инструментима, створени су услови да локалне власти успешно реализују неке од мера и активности које су предвиђене Стратегијом локалног одрживог развоја и Декларацијом о одрживом развоју, усвојеним од стране градова и општина 2005. године.

Процес интензивне урбанизације и индустријализације у Србији одвијао се на штету руралних подручја због интензивне миграције становништва из села у градове, губитка великих површина плодног пољопривредног земљишта и због заостајања у друштвено-економском и културном развоју. Данас се сеоска подручја у Србији одликују високим степеном издиференцираности у погледу природних, инфраструктурних и других услова за пољопривредну производњу и развој других привредних активности, у погледу близине тржишта и услова за тржишни пласман производа, као и у погледу величине и морфологије насеља. Ова издиференцираност показује се и на плану социјалног развоја, демографских карактеристика, културолошких особености, односа према традицији, модернизацији, животној средини, итд. Степен урбанизације (удео градског становништва) по попису из 1948. године износио је 20,7% да би 2002. године достигао 56,4%, са очекиваним растом у наредном периоду (за поређење, ова вредност у Румунији износи 55%, у Мађарској 65%, у Грчкој 60%, у Хрватској 58%).

Присутне су велике неравномерности у развоју градских и сеоских средина, концентрације становништва, економских активности и социјалне инфраструктуре у Београду, Новом Саду и Нишу. Не постоји јасно изражена политичка воља за реализацију хијерархије мреже градова према моделу који је понудио Просторни план Србије, што је услов за децентрализацију. Веома су неуједначене густине насељености градова, структура градова је развучена и дисперзна уз фрагментацију неизграђеног земљишта. Сеоска подручја су депопулисана и маргинализована, нарочито планинска, уз слабу саобраћајну повезаност и недовољно изграђену комуналну инфраструктуру. По опремљености физичком и социјалном инфраструктуром, рурално становништво је у неповољнијем положају од урбаног, пре свега зато што је трошак успостављања инфраструктуре знатно виши у подручјима са нижом густином насељености. Рецимо, у руралним подручјима само 14,4% деце похађа предшколске установе, а у урбаним 45,2% деце. Ситуација је нешто боља на нивоу основне школе, јер је проценат похађања основне школе у руралним скоро једнак проценту у урбаним подручјима (98,4%). Удаљеност средње школе у значајној мери утиче на то да сеоска деца у мањем проценту (79,5%) похађају средњу школу у односу на градску (87,3%). Према подацима истраживања које је спровео Програм за развој Уједињених нација, рурално становништво у великом проценту није задовољно квалитетом живота (50% испитаника) чему највише доприноси незадовољавајући приступ и квалитет услуга које су им на располагању на локалу (здравствене и комуналне услуге, културни садржаји и друго).

Стратешки циљеви у области регионалног и локалног одрживог развоја су:

- децентрализација уз примену савременог концепта регионализације и социо-економског приступа;
- изградња и јачање новог система расподеле надлежности између различитих вертикалних нивоа власти;
- јачање концепта регионалне конкурентности;
- смањење неравномерности у регионалном развоју;
- развој, квалитетно и континуално унапређење комуналне инфраструктуре;
- заштита и коришћење природних ресурса којима газдује јединица локалне самоуправе у складу са принципима одрживог развоја применом економских инструмената;
- стварање боље организоване и координисане локалне власти, локалне администрације и јавних предузећа, стална промоција укључивања јавности у процесе планирања и усвајање принципа добре праксе и одрживог развоја у урбанистичко планској документацији;
- развој локалне економије на основу расположивих природних ресурса и мера за подршку промоције одрживог коришћења ресурса;
- институционално јачање локалне самоуправе и подизање нивоа знања изабраних и постављених лица запослених у општинским управама;
- промовисање развоја локалног менаџмента за одрживи развој кроз израду локалних стратешких и развојних планова;
- полицентричан развој мреже насеља и формирање урбаних регија са мрежом средњих и малих градова и сеоских насеља.

Проритети Србије у области локалног одрживог развоја су успостављање система права на остваривање локалне самоуправе који припада грађанину и

који је компатибилан са законодавством Европске уније и системима локалне самоуправе у ЕУ и земљама у окружењу; враћање законског права на поседовање имовине локалним самоуправама; обезбеђење предуслова за остваривање одрживих сопствених извора прихода локалне самоуправе у Србији. Њима ће се финансирати јавни послови неопходни за задовољење основних заједничких потреба и интереса грађана, оспособљавати локалне самоуправе да уз пуну и суштинску партиципацију грађана развијају своје стратешке планове одрживог развоја и успешно спроводе њихову имплементацију. Сопственим приходима омогућиће се локалним самоуправама да улазе у концесионе и остале финансијске аранжмане у циљу изградње и одржавања комуналне инфраструктуре.

Приоритети за решавање проблема урбаног и руралног развоја су реформа постојећег националног законодавства у складу са законодавством и праксом у ЕУ и њено спровођење у области планирања и изградње; доследна примена Закона о стратешкој процени утицаја планова на животну средину и унапређење његове имплементације; јачање институција у области планирања и заштите животне средине на националном и локалном нивоу. Неопходно је успоставити систем мониторинга и извештавања о променама у простору, спроводити просторне и урбанистичке планове и подићи ниво инвестирања у информационе технологије у оквиру органа за урбанизам и просторно планирање на националном и локалном нивоу. Треба, такође, дефинисати ефикаснији систем финансирања изградње просторних и урбанистичких планова, нарочито у сиромашним општинама. Како проблем легализације још увек није решен, треба преиспитати модел финансирања легализације нелегално изграђених објеката.

9.9. Информисање и учешће јавности у одлучивању

Систем учешћа јавности у одлучивању се састоји из четири компоненте: (1) партиципација у планирању, одлучивању, спровођењу и контроли; (2) креативна и активна сарадња јавног, приватног и цивилног сектора; (3) најшире схваћена друштвена и политичка сарадња и сагласност; (4) приступ јавности подацима и документима.

Држава има веома важну улогу у успостављању основа за учешће јавности у одлучивању о одрживом развоју. Њена улога је да промовише и покреће иницијативе учешћа јавности, да је подржава и стимулише и да јавност не само стручно и организационо подржава, већ и да је финансијски помаже. На тај начин влада као извршни орган власти позитивно утиче на локалне органе управе да успоставе систем заједничке одговорности. Улога државе и јавне управе у процесу успостављања и унапређивања учешћа јавности у одлучивању је одређена на два начина: међународним конвенцијама и домаћим законодавством. Основни проблем везан за улогу државе у информисању и учешћу јавности је што још увек није усвојен Закон о ратификацији Архуске конвенције о приступу информацијама, учешћу јавности у доношењу одлука и приступ правосуђу у материји везаној за животну средину. Овај закон се налази у процедури, нити постоји предлог за ратификацију Конвенције из Архуса. Осим тога, иако је Народна скупштина усвојила *Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја* („Сл.гласник РС“, бр. 120/04) и изабрала Повереника за информације од јавног значаја, чини се да код неких носилаца јавног одлучивања (на свим нивоима власти и јавне управе) постоји отпор да се овај закон спроведе и да се поступа по налогу Повереника.

Цивилни сектор у Србији углавном се среће са проблемима финансирања. Држава недовољно стимулише организације цивилног сектора, нити их третира као равноправне актере у политичком процесу. Саме НВО у Србији су недовољно активне тако да постоји мали број еколошких иницијатива које потичу од цивилног сектора. Са друге стране, постоји појачано интересовање НВО и уопште цивилног сектора за питања заштите и унапређивања животне средине, као и појачано интересовање локалне самоуправе за повезивање са невладиним сектором.

Извештавање о животној средини је недовољно заступљено у медијима, што је резултат недовољне заинтересованости медија, недовољних стручних знања и свести о неопходности извештавања о овим проблемима. Прилози и специјализоване емисије се не приказују у ударним (гледаним) терминима већ у касним сатима, те самим тим садржаји нису доступни свим генерацијама. Веома често је речник који се користи превише стручан и није разумљив за већину становништва. Разлоге за овакво стање треба тражити у недовољно изграђеној еколошкој свести новинара и уредника медија, слабој сарадњи редакција са цивилним сектором, али и у недовољној спремности органа власти да о еколошким проблемима јавно говоре. Осим изолованих покушаја појединих невладиних организација, приметан је недостатак одговарајућих облика неформалног школовања новинара (семинари, радионице, тренинзи) из области заштите животне средине и одрживог развоја и постоји потреба ширег укључивања државних органа у овакве активности. Ипак, чини се да расте интересовање медија за извештавање о стању животне средине, али и за проблеме везане за шире аспекте одрживог развоја. То је са једне стране у вези са порастом праћења тема које се односе на климатске промене у иностраним медијима, а са друге стране у вези са порастом медијских слобода у држави.

Основни проблеми који утичу на ниво учешћа јавности уопште, а посебно у области заштите животне средине, су недостатак искуства и знања код грађана о техникама и методама учешћа јавности у одлучивању, али и недовољно изграђени механизми и процедуре учешћа јавности у одлучивању (на пример, јавности се оставља веома кратак временски рок да се упозна са предлозима неких прописа, аката и планова; поједини планови, мере, поступци нису публиковани и нису презентовани јавности, односно нису доступни што, такође, утиче на смањивање обима учествовања јавности у одлучивању). Са друге стране, грађани Србије сматрају да своја права у одлучивању остварују кроз облике политичке демократије, односно преко политичких партија на изборима, што их на неки начин инхибира да користе и друге начине учешћа, пре свега на државном нивоу. После 2000. године приметан је повећан интерес грађана за решавање комунално-еколошких проблема, као и за решавање проблема изазваних комуналном изградњом (претварање зелених површина у стамбене).

Стратешки циљеви у области информисања и учешћа јавности су:

- афирмација проеколошког мишљења и свести о одрживом развоју код грађана и организација цивилног друштва и медија;
- промовисање дијалога међу проеколошки усмереним НВО-има и еколошким покретима, грађанским иницијативама;
- изградња институција јавне управе и локалне самоуправе за подршку грађанима, НВО-има, еколошким покретима и другим облицима грађанских иницијатива; сарадња са локалним властима у приступу

информацијама, учешћу јавности и приступу правосуђу у области заштите животне средине;

- повезивање проеколошких и других НВО-а и грађанских иницијатива у јединствену мрежу;
- мотивисање грађана за учествовањем у одлучивању и остваривању права на информације о стању животне средине на локалном нивоу.

Приоритет Србије у области информисања и учешћа јавности у одлучивању је стварање простора за дијалог и заједничко одлучивање. Одрживи развој захтева остваривање таквог система који ће имати за циљ подизање нивоа еколошке свести, еколошког знања и еколошке одговорности сваког грађанина и сваке друштвене групе. Одговорност мора да постоји без обзира да ли се ради о директном или индиректном учешћу у изградњи одрживог развоја, односно у конципирању или примени стратегије одрживог развоја. Такво окружење се може изградити кроз различите програме у култури и образовању који промовишу одрживи развој и заштиту животне средине; кроз јачање система информисања и доступности информација о значају појединих мера, планова и акција; кроз јачање одговорности за одрживи развој (упознавање са алтернативним изворима енергије, начинима уштеде енергије у домаћинствима, значају рециклирања итд) и јачање капацитета ванинституционалних субјеката друштвеног живота (невладиних организација, еколошких покрета, различитих грађанских иницијатива и самих грађана). Што се тиче државе, она мора бити отворена, технички и кадровски спремна за све врсте широког друштвеног учествовања у овом процесу дијалога. Треба изградити такав систем учешћа јавности у одлучивању који ће се састојати из четири компоненте: (1) партиципација у планирању, одлучивању, спровођењу и контроли; (2) креативна и активна сарадња јавног, приватног и цивилног сектора; (3) најшире схваћена друштвена и политичка сарадња и сагласност; (3) приступ јавности подацима и документима.

10. ЖИВОТНА СРЕДИНА И ПРИРОДНИ РЕСУРСИ

Један од националних приоритета за достизање одрживог развоја у Србији односи се на заштиту и унапређење животне средине и рационално коришћење природних ресурса. То подразумева интеграцију и усаглашавање циљева и мера свих секторских политика, хармонизацију националних прописа са законодавством ЕУ и њихову пуну имплементацију. Од приоритетне важности је усвајање и спровођење Националног програма заштите животне средине уз одговарајуће акционе планове, као и усвајање и примена Националне стратегије одрживог коришћења ресурса и добара (интерсекторског стратешког документа који се реализује путем планова, програма и основа за сваки појединачни природни ресурс или добро које доноси Влада Републике Србије). Усвајање и примена Националне стратегије одрживог коришћења ресурса и добара утицаће на смањење притиска на природне ресурсе У циљу интегрисања политике животне средине у остале секторске политике, посебно у сектор просторног и урбанистичког планирања, потребно је јачати капацитете за примену стратешке процене утицаја на животну средину политика, планова и програма, у складу са законом. Усвајање Стратегије просторног развоја Републике Србије је један од приоритета. Потребно је даље јачање капацитета Министарства заштите животне средине, Агенције за заштиту животне средине и Фонда за заштиту животне средине.

Развој чистијих технологија, повећање енергетске ефикасности и коришћење обновљивих извора енергије, свакако ће утицати на смањење загађења животне средине. Највећи потенцијал за повећање енергетске ефикасности је смањење потрошње топлотне енергије (по проценама за више од 50%) побољшаном изолацијом у зградама и смањењем броја домаћинстава која користе електричну енергију за грејање. Велики потенцијал за побољшање енергетске ефикасности постоји и у индустријском сектору. Енергетска ефикасност је троструко нижа од светског просека, а непропорционално је висок степен стварања индустријског отпада по јединици производа и нерационалног коришћења сировина. Србија са око 138 kg произведеног индустријског отпада на 1000 USD бруто домаћег производа спада у ред земаља са високом интензивношћу стварања отпада. Промовисање обновљивих извора енергије захтева увођење подстицајних мера, што ће охрабрити приватне инвестиције у енергетски сектор и ојачати конкурентност на пољу енергетике и економије уопште.

10.1. Природни ресурси

10.1.1. Ваздух

Квалитет амбијенталног ваздуха у урбаним срединама је условљен емисијама SO₂, NO_x, CO, чађи, прашкастих, органских и неорганских материја које потичу из термоенергетских постројења, индустрије, саобраћаја, сагоревања у индивидуалним котларницама итд. Велики загађивачи су термоенергетска постројења у Обреновцу, Колубари и Костолцу, рафинерије у Панчеву и Новом Саду, хемијска индустрија и металуршки комплекси лоцирани у Панчеву, Крушевцу, Шапцу, Бору и Смедереву. Као резултат концентрисаности петрохемијских и рафинеријских комплекса и азотаре, у Панчеву долази до кумулативног загађења ваздуха. Квалитет ваздуха у урбаним срединама условљен је и порастом броја моторних возила и индустријском производњом, као и врстом и бројем извора загађивања. Велико загађење ваздуха потиче и од коришћења бензина са додатком олова и дизела са високим процентом сумпора. Измерене средње годишње вредности олова у амбијенталном ваздуху Београда

и Ниша су два до девет пута више од дозвољене средње годишње вредности имисије за насељена места ($1,0 \mu\text{g}/\text{m}^3$). У Бору и Београду у протеклих десет година годишњи лимит амбијенталних концентрација за SO_2 је био перманентно изнад граничних вредности.

Идентификовани узроци проблема су: неусклађеност прописа у области емисије и имисије са директивама ЕУ; недостатак пречишћавања отпадних гасова или ниска ефикасност постојећих уређаја за пречишћавање у индустријском и енергетском сектору; коришћење застарелих технологија са ниском енергетском ефикасношћу; недостатак подстицајних мера за смањење емисије; недостатак рационалног управљања саобраћајним системима; неадекватно одржавање и контрола возила која учествују у саобраћају и лош квалитет моторног горива.

Основни задатак је очување и где год је то могуће, побољшање квалитета ваздуха (посебно у урбаним подручјима и у близини великих термоенергетских и индустријских постројења). У складу са тим, дефинисани су основни секторски циљеви:

- усклађивање националних прописа који се односе на квалитет ваздуха и емисије у ваздух са законодавством ЕУ и усвајање и спровођење међународних споразума који се односе на заштиту ваздуха;
- смањење загађења ваздуха из сектора енергетике и индустрије;
- побољшање квалитета горива и постепено изbacивање оловног бензина и дизела са високим садржајем сумпора;
- унапређење система мониторинга квалитета ваздуха у урбаним срединама и побољшање капацитета лабораторија за испитивање квалитета ваздуха;
- унапређење приступа јавности информацијама о квалитету ваздуха и подизање јавне свести.

Неопходно је донети закон о заштити ваздуха којим ће се поставити основе управљања квалитетом ваздуха, одговарајућа подзаконска акта која ће прописати граничне вредности у области емисије и квалитета ваздуха и израдити катастар загађивача. Такође, неопходно је успоставити државну мрежу за аутоматски мониторинг квалитета ваздуха, у складу са захтевима директива ЕУ у погледу индикатора квалитета ваздуха и метода мерења. Потребно је усвојити Национални програм за климатске промене и Акциони план за заштиту ваздуха као подршку спровођењу Националног програма заштите животне средине након усвајања. Неопходно је ратификовати кључне међународне споразуме везане за прекогранично загађивање ваздуха и климатске промене – Кјото протокол. Потребно је увести диференциране накнаде на цену оловног и безоловног бензина и постепено потпуно елиминисати оловно гориво до 2010. године у складу са нацртом Националног програма заштите животне средине. Приходи од накнаде би се наменски користили за стварање одговарајућих тржишних услова за бржи прелазак на безоловни бензин. Потребно је формирати Националну лабораторију за ваздух и воду.

10.1.2. Воде

Србија располаже довољним количинама вода за задовољавање својих потреба, али само уколико их рационално користи. Прикључак на јавни систем водоснабдевања има 63% становништва, што је недовољно, док је локалним водоводима обухваћено још 14% становништва Србије. Даљи развој јавног система водоснабдевања представља приоритет. За снабдевање водом из јавних

водовода захвата се из изворишта подземне воде око 500 милиона m^3 /год, а из изворишта површинске воде око 200 милиона m^3 /год. Просечна специфична потрошња воде по становнику у Србији износи око 350 l /ст. на дан (за градове око 400, а за села око 80 l /ст. на дан), од чега становништво користи око 55%, индустрија и јавна потрошња око 20%, док осталих 25% представља потрошњу при преради воде и губитке у мрежи. Снабдевање индустрије водом обавља се претежно сопственим системима за хватање и транспорт воде који су изграђени од стране самих корисника и власника.

Развој канализационих система знатно заостаје за развојем водоснабдевања становништва. Канализацију има 46% становништва. Постројења за пречишћавање градских отпадних вода капацитета око 1.000.000 еквивалент становника, изграђена су у двадесет осам насеља, а 2006. године у функцији је било само пет. Од укупне количине комуналних отпадних вода само 5,3% се испушта у реципијенте са одговарајућим пречишћавањем. Оцена је да неконцентрисани извори загађења учествују са више од 50% у укупном загађивању вода.

Одрживи развој подразумева очување квалитета вода. У досадашњем периоду недовољно пажње и средстава је посвећено пречишћавању отпадних вода, што је допринело погоршању квалитета водотокова, односно реципијената. Мере заштите вода се ретко примењују. Починиоце није лако установити, а казне су благе. Услед оваквог односа према води, већина водотокова је у летњим месецима у таквом стању да је погодна само за наводњавање, и то не увек. У најновијем периоду предузима се низ мера, односно санкција против загађивача.

Кључни проблеми у сектору вода су: још увек нехармонизована законска регулатива са савременим европским трендовима и стандардима, непостојање плана за примену Оквирне директиве о водама ЕУ, недовољни институционални и други капацитети, неадекватно финансирање управљања водама, ниска цена воде и услуга и недостатак економских подстицаја, недовољна усклађеност политике сектора вода са осталим секторима, недовољан степен прикључености на јавне системе за водоснабдевање, нерационално коришћење воде и лош квалитет воде на појединим просторима, лоше стање вода у појединим водотоцима, недовољна заштита квалитета вода.

Секторски циљеви одрживог коришћења водних ресурса су:

- усклађивање националних прописа у области вода са законодавством ЕУ, а посебно примена Оквирне директиве о водама ЕУ;
- повећање доступности квалитетне воде кроз пораст прикључености становништва на јавне системе за водоснабдевање;
- смањење губитака у водоводним системима;
- повећање квалитета воде у акумулацијама намењеним за водоснабдевање;
- побољшање стања квалитета воде у водотоцима, пре свега изградњом и ефикаснијим радом постројења за пречишћавање отпадних вода;
- примена принципа „загађивач плаћа“.

Доношење новог закона о водама и других закона као и одговарајућих подзаконских аката којима се обезбеђује усклађивање са Оквирном директивом о водама ЕУ представља приоритетан задатак. Потреба за увођењем регулаторне функције у сектору вода највише је присутна у области пружања јавних услуга водоснабдевања и каналисања, а остваривала би се кроз: одређивање стандарда у пружању јавних услуга и висине цене, мерење и

контролу перформанси компанија и примену казни, а пре свега контролу и смањење губитака у мрежи и планом улагања средстава од повећања цена воде у рехабилитацију инфраструктуре, односно прелаза на економско функционисање комуналних предузећа. Потребно је изградити посебан акциони план за изградњу постројења за пречишћавање отпадних вода, након израде катастра (регистра) загађивача и доношења прописа, односно стандарда. Заштита водних ресурса је детаљно обрађена у Предлогу Националног програма за заштиту животне средине. Друга планска акта су Водопривредна основа Републике Србије, планови управљања водама и План развоја сектора вода, Стратегија развоја и коришћења геолошких ресурса Србије у оквиру које је и део који се односи на хидрогеолошка истраживања подземних вода. Недостаје основни план и стратегија, односно план имплементације Оквирне директиве о водама који би покренуо процес прилагођавања прописима ЕУ. Постојеће економске инструменте, односно накнаде за коришћење вода, треба ускладити са нивоом у окружењу. Такође је потребно увести диференциране и селективне накнаде за испуштање отпадних вода из насеља и индустрије. Потребно је формирати Националну лабораторију за ваздух и воде.

Алувијалне издани имају највећи капацитет око 70% од укупно оцењеног потенцијала подземних вода за водоснабдевање. У циљу заштите подземних вода потребно је извршити забрану свих активности на простору алувиона које могу нарушити режим подземних вода (експлоатацију шљунка и песка и изградњу грађевинских или рударских објеката), односно утицати на промену квантитета и квалитета подземних вода алувијалне средине. У циљу одрживости услова прихрањивања, неопходна је трајна заштита и очување алувијалних наноса као потенцијалног изворишта за масовно водоснабдевање становништа.

10.1.3. Земљиште

Удео пољопривредног земљишта на територији Централне Србије износи 60,2%, а на територији Војводине 82%. У структури пољопривредног земљишта, по категоријама коришћења, евидентно је високо учешће обрадивих површина (83%). У протеклих петнаест година удео пољопривредног земљишта је смањен за 10,6%, док је удео обрадивог пољопривредног земљишта смањен за 10%. Према начину коришћења пољопривредног земљишта, процентуално, највише је нестало винограда 20,7%, а најмање промена је било код рибњака, трстика и бара 2,5%. По површини, највише је нестало пашњака 179.036 хектара, или 18% у протеклих петнаест година. Важно је истаћи да површина под ораницама и баштама у Србији износи 3.355.000 хектара што чини 79% укупног обрадивог земљишта. Овоме треба додати и око 312.000 хектара под воћњацима и виноградима као и 587.000 хектара под ливадама. Не обрађује се око 855.000 хектара (пашњаци, трстици, баре и рибњаци).

Фактори деградације земљишта у Србији су: трајни губитак пољопривредног земљишта (највећи потрошачи пољопривредног земљишта су: ширење насеља, индустријски, рударски, енергетски и саобраћајни објекти, водна ерозија, еолска ерозија, заслањивање земљишта, губитак хранљивих елемената, хемијско загађење од биоиндустријских извора, механичко збијање земљишта приликом обраде тешким машинама, забаривање земљишта, поплаве, губитак плодности и др.).

Стратешки циљеви одрживог коришћења земљишта су:

- усклађивање законодавних аката везаних за коришћење и заштиту земљишта са законодавством ЕУ;
- спречавање даљег губитка земљишта и очување његовог квалитета, посебно у домену индустријских, рударских, енергетских и осталих активности;
- побољшање квалитета пољопривредног земљишта, заштита од деградације и промене намене и уређења пољопривредног земљишта.

За остваривање ових циљева потребно је: ускладити постојеће прописе са законодавством ЕУ и УН о коришћењу земљишта и заштити животне средине; идентификовати и изабрати групе параметара квалитета земљишта који ће се примењивати при мониторингу и контроли плодности; изградити мреже контроле плодности земљишта да би се евидентирале промене током времена. Потребно је формирати институције које ће се бавити заштитом, уређењем и коришћењем пољопривредног земљишта, као и лабораторију на националном нивоу која ће се бавити земљиштем и минералним ресурсима. Неопходно је формирати базу података о земљишту. База података би била резултат досадашњих истраживања у овој области, али и сталног мониторинга за који би биле задужене одређене, већ постојеће, стручне институције које се баве питањима коришћења и контроле квалитета земљишта.

10.1.4. Биодиверзитет и заштита природе

Општа карактеристика биолошке разноврсности у Србији је велики генетички, специјски и екосистемски диверзитет, али су биолошки ресурси, како потенцијални, тако и они који се у већој или мањој мери користе, релативно ограничених капацитета. Укупна површина заштићених природних добара износи око 5.427 km², што чини око 6,14% од укупне територије Србије. Према учешћу заштићених површина у укупним, Србија спада у земље са средње нижим степеном заштите. У Србији је проглашено 5 националних паркова, 14 паркова природе, 17 предела изузетних одлика, 72 резервата природе, 313 споменика природе (ботаничког, геолошког и хидролошког карактера) и 43 подручја од културно-историјског значаја (простори око непокретних културних добара и знаменита места). Такође, утврђено је 35 подручја за птице од међународног значаја (ИВА), 59 међународно значајних подручја за биљке (ИРА) и 13 међународно значајних подручја за лептире.

Општа карактеристика биолошке разноврсности у Србији је да је она по квалитету богата, а по квантитету сиромашна, односно да се одликује сразмерно великим генетичким, специјским и екосистемским диверзитетом, али да су биолошки ресурси, потенцијални, или који се у већој или мањој мери користе, релативно ограничених капацитета.

Генофонд у Србији је веома богат, а садржи и велики број сорти и раса аутохтоних популација домаћих биљака и животиња. Банка за одрживост генетичког материјала један је од најпоузданијих начина да се (у виду живог и замрзнутог биљног и животињског материјала, семена, култура ткива и др.), сачувају узорци врста, сорти, раса и варијетета живих бића који репрезентују садашњи биодиверзитет Србије, а посебно корисних врста биљака, животиња, као и микроорганизама.

Основни проблеми су: непридржавање прописаних режима и мера заштите биљног и животињског света, предела и геонаслеђа, првенствено кроз

нерационално коришћење природних ресурса, слабу покривеност планском и урбанистичком документацијом и изражену противправну изградњу објеката; недовољна улагања државе у очување и одрживи развој најрепрезентативнијих подручја и кључних врста биодиверзитета Србије; драстично мењање услова станишта, фрагментација и/или уништавање природних екосистема услед различитих облика антропогеног утицаја; промена намене шумског и пољопривредног земљишта; илегално и/или нестручно сакупљање појединих комерцијалних врста (печурке, лековито биље, итд.); недовољно спровођење прописа од стране надлежних инспекцијских служби.

Секторски циљеви су:

- доношење закона о заштити природе и ратификација међународних уговора;
- израда Националне стратегије очувања биодиверзитета Србије и акционог плана;
- повећање површина заштићених природних добара до 10% територије Србије, односно проширење мреже заштићених подручја, успостављање еколошких коридора и мреже еколошки значајних подручја;
- успостављање ефикасног система биомониторинга;
- успостављање информационог система о живом свету и другим природним вредностима Републике Србије;
- израда пописа биолошке разноврсности у Србији;
- успостављање мониторинга компоненти биодиверзитета;
- спровођење ефективних мера контроле генетички модификованих организама (ГМО) у складу са праксом ЕУ;
- унапређење метода за одрживо коришћење генофонда и формирање Банке за очување генетичког материјала.

Потребно је унапређивање планова управљања заштићеним добрима у складу са савременим међународним стандардима и европским директивама. Мониторинг биодиверзитета захтева даљи развој. Веома је значајно унапређење капацитета управљача заштићених подручја и подизање ефикасности меродавних државних органа на спречавању и санкционисању непожељних и непрописних активности у заштићеним и еколошки значајним подручјима.

10.1.5. Шуме

У Србији се тренутно под шумама налази око 26,6% територије, на укупној површини од 2.349.720 ha. Државне шуме у Србији покривају 50,2%, а приватне 49,8%; шуме високог порекла покривају површину 44,1%, изданачке шуме 45,5%, плантаже 1,6 %, а шикаре и шибљаци 8,8 %. Просечна запремина је 110 m³/ha, а просечан текући запремински прираст је 3,05 m³/ha. Војводина је најмање пошумљена регија у Европи, свега 6,4%. Од 45 општина у Војводини, у 12 општина пошумљеност је испод 1%, а само у пет општина је 15%. Оптимална шумовитост у Војводини требало би да износи 14,3% што захтева потребу подизања нових шума и заштитног зеленила на површини од око 160.000 хектара.

Основни проблеми су следећи: недовољна шумовитост, бесправне сече, неадекватан мониторинг, шумски пожари итд. Приоритетне активности односе се на: примену Стратегије развоја шумарства Србије; смањење ризика од прекомерног коришћења шума и постојећих угрожавајућих фактора у односу на

шумске екосистеме; образовање и развијање јавне свести о значају шума за очување и квалитет животне средине.

Стратешки циљеви уређења и коришћења шума и шумских земљишта обухватају:

- усклађивање националних прописа из области одрживог управљања шумама са законодавством ЕУ;
- унапређивање стања шума: превођењем изданаких шума у високе, мелиорацијом деградираних шума и изданаких шума лошег квалитета, подржавањем природног обнављања и заштите шума;
- унапређење одрживог газдовања шумама и заштићеним природним добрима;
- повећање површина под шумом на 29% територије Србије до 2015. године.

Остваривање основних опредељења Националне стратегије развоја шумарства захетва дефинисање оптималног облика управљања шумама, без обзира на власништво, као и посебних мера економске политике. Потребно је обезбеђење законских и институционалних оквира за подршку заштитним функцијама шума, регулисањем и ограничавањем досадашње праксе газдовања шумама у циљу заштите земљишта од ерозије, заштите водних ресурса и инфраструктуре. При изради националних, регионалних и локалних просторних планских докумената потребно је обезбедити модел међусекторске сарадње који ће уважавати и све функције шума. Пореским подстицајима потребно је поспешити активности на проширењу територије под шумама, као и подстаћи улагање приватног капитала у шумарство и прераду дрвета. Стимулисати пошумљавање деградираних земљишта и оснивање енергетских плантажа, повезивањем са већ постојећим тржиштима горива од дрвне биомасе (нпр. пелете, брикете, и сл.). У оквиру сектора шумарства потребно је организовати Шумарски савет. Влада ће подржавати и штитити спровођење одрживог газдовања шумским ресурсима које подразумева њихово рационално коришћење, повећање, унапређење и заштиту уз поштовање принципа вишефункционалности уз одржавање еколошке равнотеже.

10.1.6. Минерални ресурси

Србија спада у ред земаља са разноврсним, али не и довољно богатим минералним ресурсима. У погледу разноврсности, значајно место имају енергетске минералне сировине, пре свега угаљ, нафта и гас. Затим следе металичне сировине као што су бакар, олово, цинк, антимон, никл, а томе низу припадају злато, сребро, бизмут, кадмијум, платина, селен, молибден, титан, радијум, паладијум и други ретки и племенити метали. Такође треба споменути и неметаличне минералне сировине са најширом применом у индустрији и грађевинарству, пољопривреди и заштити животне средине (зеолити и др.)

Металичне сировине и индустријски минерали

Већина налазишта металичних ресурса не спада у ред изузетно богатих, али може допринети економском развоју Србије. Бакар је једна од економски најзначајнијих минералних сировина, а јавља се у лежиштима концентрисаним углавном у делу Карпато-Балканида у источној Србији (борска металогенетска зона). Експлоатација бакра одвија се у лежиштима са ниским садржајем метала (0,3-0,4% бакра): Мајданпек, Велики Кривељ, Церово, итд. Прогнозни потенцијал борске металогенетске зоне процењен је на 8 мил. тона бакра и 350 t

злата у порфирској минерализацији и 1,5 Mt бакра и око 100 тона злата у минерализацији сулфидних масива. Најзначајније подручје у Србији за руду олова и цинка је копаоничка металогенетска зона, где лежишта формирају кичму металуршког комплекса Трепча: Стари трг, Бело брдо, Ново брдо, Ајвалија итд. Прогнозне геолошке резерве руде олова и цинка процењене су на 45 Mt руде са садржајем метала од 6,3% или 140 Mt са садржајем 3,0-4,5% олова и цинка. Лежишта антимона карактеристична су за Подриње у западној Србији, у близини границе са Босном и Херцеговином, при чему су најзначајнија Зајача, Рујевац и Столице. Велике концентрације никла су у лежиштима Руђинци и Велућа у горњем делу тока Мораве са резервама процењеним на 17 Mt и садржајем никла 1,15-1,20%. На западу Србије лежиште Мокра гора има велику акумулацију фероникла (1 млрд. тона са садржајем 26,5% гвожђа и 0,7% никла). Појаве калаја у Србији, као што су Циганкуља и Иверак су лоциране на северозападу земље. Злато је присутно у многим лежиштима у Србији. Издвојено је као нус-производ из лежишта у тимочкој зони где обезбеђује додатну вредност концентрату бакра. У овој зони се налазе и епитермална жилна лежишта у којима је злато или слободно у кварцу, или везано са пиритом (Злаце). Руда алуминијума, боксит, има ограничене резерве, а везана је за кречњачке терене Динаридске провинције.

Лежишта индустријских минерала у Србији су бројна и разноврсна. Међу педесетак заступљених врста и око 700 лежишта у експлоатацији, несумњив економски значај имају: сировине које су експлоатисане или се експлоатишу (барит, доломит, каолин, опекарска глина, фелдспат, бели боксит, зеолити, бентонит, керамичке и ватросталне глине, грађевински и архитектонски камен, природни минерални пигменти, експандирајућа глина, кречњак, гипс, дијатомити, стене за петролургију, магнезит, силицијумске сировине-кварцни песак, кварцит, опалски силицијум); сировине чије су резерве и квалитет утврђени, али до сада нису експлоатисане (флуорит и борни минерали); сировине са условно-билансним резервама (фосфати, волстонит, алунит, алуминијум-силикати, вермикулит, гранити, пиропилит) и сировине чија лежишта могу да се очекују у Србији (камена со и лискуни).

Магнезит се везује за лежиште Лиска у западној Србији, са хоризонтално издуженим рудним телима од неколико стотина метара и дубином која уобичајено прелази 100 m. Магнезит је повезан са малим количинама доломита, кварца и калцита. Близу Беле стене, нове екстензије у којима доминирају борати су скоро откривене на локалитетима Пискања и Побрђски поток (7 Mt са садржајем 35-39% бората). Вредан помена је и нови пројекат експлоатације базалта на локалитету Врело, у близини Куршумлије. Базалтна влакна ће заменити азбест који има познате штетне ефекте. Пројектована годишња производња је 2700 t континуалних базалтних влакана. Каолин и каолинске глине су експлоатисане на локалитетима Баре и Рудовци на северу и на локалитету Карачево на југу. У Србији постоје три активне цементаре – Беочин (1,2 Mt/ годишње), Поповац (0,8 Mt/годишње), Косјерић (0,5 Mt/годишње). Минералне сировине, лапорац и кречњак, експлоатишу се у близини цементара. Лежиште Липница (гипс) је такође експлоатисано за потребе индустрије цемента. Фелдспат, лискун и кварц се добијају из лежишта пегматита Видовачки крш у близини Прокупља. Годишња производња је 50.000 t концентрата фелдспата, 36.000 t кварца и 14.000 t лискунског концентрата. Лежиште кварцног песка Рготина експлоатише се на два површинска копа. Туф

и опалска бреча у Каталенцу се углавном користе у индустрији цемента. Лежиште властонита Јарам (или Дубока) налази се на источној страни копаоничког гранодиоритског масива. Руда садржи 60-70% властонита, 2-16% карбоната и 4-12% кварца. Иако комерцијална производња јоше није започета, тестови показују садржај властонита одговарајућег квалитета.

Проблеми обухватају непланско и неодрживо коришћење ресурса, недостатак анализе стања и досадашњег степена истражености природних ресурса и добара по врстама, просторном распореду, разноврсности, обиму и квалитету; непостојање билансних категорија.

Секторски циљеви су:

- усклађивање прописа из области управљања ресурсима са законодавством ЕУ;
- доношење и примена стратешких докумената одрживог коришћења ресурса и добара;
- налажење нових лежишта и рационално коришћење постојећих природних ресурса уз примену чистијих технологија, интегрисаног спречавања и контроле загађивања;
- испитивање валидности заосталих минералних сировина у јаловиштима и депонијама активних и затворених рудника са економског аспекта и аспекта заштите животне средине.

Потребно је направити стратешку процену геолошког потенцијала и дефинисати подручја, односно лежишта која се могу сматрати погодним за експлоатацију минералних сировина, а за којим још увек нису издата истражна и експлоатациона права. Експлоатација мора бити базирана на профиту и еколошки прихватљивим технологијама. У току је реализација генералног Пројекта прогнозне и геолошко-економске оцене ресурса и резерви минералних сировина Србије, као и минералгенетске карте неметаличних минералних сировина Србије. Потребна је израда студија о минералима, откривање одговарајућих локација за инвестирање, вршење сеизмичких процена, као и процена ризика за инжењерско-геолошке процесе и стварање гео-научних база података, мапа и извештаја. Формиран је Геолошки информациони систем Србије чији је циљ дигитално архивирање геолошких података и информација и обезбеђење савремене и ефикасне информационе основе за обављање свих активности везаних за планирања, пројектовања и одлучивања у области геологије, као и објективно сагледавање целокупног минералног блага државе и припрема одређене документације по светским стандардима. Потребно је формирање Националне лабораторије за земљиште и минералне ресурсе, са циљем припреме и вођења геолошких истраживачких програма. Посебно је значајно променити праксу ненаплаћивања накнада за коришћење минералних ресурса и радити на спровођењу прописа, као и повећати накнаде до нивоа земаља чланица ЕУ. Садашње накнаде које варирају од 1% до 5% вредности екстраховане минералне сировине, зависно од врсте сировине и типа лежишта, нису без значаја, мада заостају за истим у окружењу.

Фосилна горива

Лигнит чини скоро 90% енергетских ресурса земље, док нафта и гас сачињавају преосталих мање од 10%. Србија поседује недовољне резерве угља и то махом лигнита слабог квалитета. Недостатак овог ресурса може представљати значајан ограничавајући фактор развоја енергетике, с обзиром на то да су економске резерве лигнита у рудницима Колубаре (2,2 милијарде тона) и Костолца (700

Mt), а годишњи капацитет експлоатације је 37 милиона тона лигнита. Садашње експлоатабилне резерве у Колубарском и Костолачком басену гарантују још 55 година експлоатације. Значајан је податак да се само на једном површинском копу Колубаре откопава угаљ који учествује са 32% у производњи електричне енергије у Србији. Србија не располаже значајним резервама нафте и гаса. Постојећа лежишта налазе се у Панонском басену. Годишња производња износи око 0,7 Mt сирове нафте, што је око 20% потреба Србије која годишње троши око 4,13 Mt. Даљи правци у сектору нафте и гаса ће се реализовати кроз налажење нових лежишта и давање концесија. Минералне сировине уљних шкриљаца нису билансиране због економски неизвесних и еколошки неприхватљивих технологија. Најзначајније концентрације урана везане су за гранитоидне комплексе Цера, Букуље и др.

Кључни проблеми су следећи: прекомерна експлоатација фосилних горива, диспропорција између геолошких и експлоатационих резерви угља, нафте и природног гаса, што указује на могуће неизвесности у располагању овим резервама у наредном периоду.

Секторски циљеви су:

- експлоатација необновљивих природних ресурса на начин који најмање деградира животну средину и угрожава здравље људи;
- налажење нових лежишта и одрживо коришћење необновљивих природних ресурса на најефикаснији и најрационалнији начин;
- супституција фосилних горива обновљивим изворима енергије, где год је то економски исплативо.

Потребно је развити дугорочне стратегије експлоатације енергетских минералних сировина, процене утицаја на животну средину, чишћења постојећих јаловишта (у току је израда катастра јаловишта техногених минералних сировина), деконтаминације вода, реконструкције оштећених брана и колектора, те опоравак загађеног земљишта. За даљу експлоатацију и прераду нафте и гаса потребна је технолошка модернизација постојећих енергетских извора/објеката и градња нових, укључујући и увођење енергетски ефикасних и еколошки прихватљивих технологија. Потребна су нова истраживања ради налажења нових лежишта, технолошка модернизација рафинерија, изградња новог транспортног правца/извора снабдевања, увођење система за праћење и мера за заштиту животне средине.

10.1.7. Обновљиви извори енергије

Степен коришћења обновљивих извора енергије је веома низак, јер су трошкови коришћења обновљивих извора енергије знатно виши од трошкова коришћења конвенционалних извора енергије. Енергетски потенцијал обновљивих извора у Србији износи више од 3 Мтое годишње, што износи око 25% годишње потрошње примарне енергије. Хидроенергија (коришћење малих водотокова као вид обновљивих извора енергије) и енергија биомасе су тренутно најзначајнији домаћи енергетски потенцијали, наглашени и у Стратегији развоја енергетике. Потенцијал биомасе износи око 2,4 до 2,6 Мтое годишње (тј. око 63 – 80% укупног потенцијала), од чега око 1,0 Мтое чини потенцијал дрвне биомасе (сеча дрвета и отпаци дрвне масе при њеној приматрној и/или индустријској преради), а више од 1,4 Мтое чини пољопривредна биомаса (остаци пољопривредних и ратарских култура, укључујући и течни стајњак). У Србији је започета производња биодизела из уљане репице, соје и сунцокрета. Око 0,4

Mtoe годишње чини потенцијал малих водотокова. Данас је у погону само тридесетак малих хидроелектрана (МХЕ) укупне снаге 35 MW. Постоји могућност обнове напуштених МХЕ, изградње МХЕ адаптацијом воденица, као и ревитализација постојећих МХЕ уз повећање инсталисане снаге. Србија има дугогодишње искуство у коришћењу геотермалне енергије за производњу топлотне енергије. Приближно 0,2 Mtoe годишње налази се у постојећим геотермалним изворима који су лоцирани на територији Војводине, Посавине, Мачве, Подунавља и ширег подручја централне Србије, као и у постојећим бањама. Досадашња истраживања указују да потенцијал енергије ветра износи приближно 0,19 Mtoe годишње. На основу анализе, потенцијал у Србији омогућава изградњу више од 1.300 MW ветрогенераторских капацитета, ако би се користиле зоне са средњом брзином ветра већом од 5 m/s. До сада нису урађене конкретне процене о потенцијалима Србије за инсталацију соларних колектора и система, али се може релативно поуздано говорити да се у искоришћењу Сунчевог зрачења налази приближно 0,64 Mtoe годишње.

Проблеми су следећи: лоша просторна распоређеност вода, незадовољавајућа инфраструктура за коришћење обновљивих извора енергије, непотпун законски оквир за подстицање коришћења обновљивих извора енергије, недостатак поузданих података о потенцијалима обновљивих извора енергије, непостојање ефикасног система финансијских инструмената ради масовнијег коришћења обновљивих извора енергије.

Секторски циљеви су:

- доношење прописа за подстицање коришћења енергије из обновљивих извора (тарифни систем и подстицајне цене електричне енергије из обновљивих извора);
- повећање обима коришћења обновљивих извора енергије;
- образовање и развијање јавне свести ради подстицања масовнијег коришћења обновљивих извора енергије.

Нови законски оквир у области енергетике, а тиме и у области обновљивих извора енергије, успостављен је доношењем Закона о енергетици 2004. године, али подзаконски прописи још нису донети. Произвођачи који се користе енергијом из обновљивих извора или отпада и који перманентно производе електричну и топлотну енергију су названи „привилеговани произвођачи електричне енергије“ (члан 84, Закон о енергетици), односно „привилеговани произвођачи топлотне енергије“ (члан 139, Закон о енергетици). Они ће имати економске предности које се односе на субвенције у новцу, пореске олакшице и остало. За сада су произвођачи енергије из обновљивих извора изузети од плаћања такси за пренос и трансмисију. Међутим, систем којим се промовише производња енергије из обновљивих извора још није уведен. Нејасне пропозиције не помажу креирању тржишних услова нити охрабрују улагања у пројекте обновљивих извора енергије. Осим тога, процедура за добијање лиценци и дозвола за инсталисање постројења за производњу енергије из обновљивих извора је веома сложена и дуготрајна.

Потребно је усвојити подстицајне мере за производњу и коришћење енергије из обновљивих извора. У циљу повећања производње биогорива из обновљивих извора неопходно је унети промене у пољопривредну политику које се огледају у одговарајућој финансијској помоћи за производњу енергетских усева.

Очекивана ратификација Кјото протокола и примена директива ЕУ сходно Уговору о енергетској заједници Југоисточне Европе, намећу Републици Србији одговарајуће обавезе, али и омогућују приступ флексибилним механизмима из Кјото протокола. Уговором се потписници обавезују да креирају правни и регулаторни оквир, по европском моделу, за увођење тржишних механизма у електроенергетици и сектору гаса, где је то могуће, а где није, недискриминаторски приступ преносним мрежама. Главни циљеви Уговора су подстицање инвестиција у енергетику, заштита животне средине и обезбеђивање сигурности снабдевања. У Србији су урађени крупни кораци ка испуњавању одредаба Уговора. Уговор је законом ратификован у 2006. године. Значајну улогу у остваривању новог законског оквира у области енергетике имају Агенција за енергетску ефикасност, као и Агенција за енергетику, чије капацитете треба даље јачати. Потребно је подстицати учешће приватног сектора и развој јавно-приватног партнерства у овој области.

10.2. Фактори ризика по животну средину

10.2.1. Климатске промене и заштита озонског омотача

Највећи део територије Србије припада умерено-континенталној клими са мање или више израженим локалним карактеристикама. Република Србија је сукцесор ратификације Оквирне конвенције УН о климатским променама, Бечке конвенције и Монреалског протокола. Србија је ратификовала и сва четири амандмана на Монреалски протокол у децембру 2004. године. Предлог Закона о ратификацији Кјото протокола је у процедури усвајања. У Србији не постоји производња супстанци које оштећују озонски омотач. Министарство заштите животне средине од 2004. године прати и води евиденцију о увозу и извозу супстанци које оштећују озонски омотач, као и „алтернативних супстанци“ који не оштећују озонски омотач, али доприносе глобалном загревању и до пар хиљада пута више од CO₂.

Србија се, на основу степена индустријске активности током последњих десетак година, не сматра значајним емитером CO₂. На територији Србије овај гас углавном настаје при сагоревању фосилних горива у термоелектранама и топланама, саобраћају и у једном делу станова који се греје на овај начин. Подаци у извештају о имплементацији миленијумских циљева износе (за Србију и Црну Гору) за 2002. годину 4,49 t CO₂ по становнику, што је у апсолутном износу за 14% веће од светског просека, односно укупно 47,244 милиона тона CO₂, док је по јединици БДП емисија CO₂ у Србији више од 2 пута већа од светског просека. Расположиви бројчани подаци представљају процену и не могу се сматрати релевантним. Валидни подаци биће прикупљени за потребе иницијалне националне комуникације, у оквиру обавеза које проистичу из чланства Србије у Оквирној конвенцији УН о промени климе. Идентификовани проблеми су: непостојање националног инвентара гасова са ефектом стаклене баште, непостојање стратешких докумената који се односе на климатске промене (Стратегије примене механизма чистог развоја и Националне стратегије заштите климе), неусклађена законска регулатива која се односи на емисију и имисију са регулативом ЕУ.

Секторски циљеви су:

- усклађивање националних прописа из области климатских промена и оштећења озонског омотача са прописима ЕУ;

- прилагођавање постојећих институција потребама активног спровођења политике заштите климе и испуњавања обавеза из међународних уговора (UNFCCC, Кјото протокола и др.);
- прилагођавање привредних субјеката у секторима енергетике, индустрије, транспорта, пољопривреде и шумарства, комунално-стамбене делатности политици заштите климе и испуњавању међународних уговора.

Закон о ратификацији Кјото протокола је у процедури усвајања у Народној скупштини. Ратификацијом Кјото протокола, као земље не-чланице Анекса I Оквирне конвенције УН о климатским променама, односно земље не-чланице Анекс Б групе Кјото протокола, отварају се могућности Србије да учествује у механизму чистог развоја. Обавезе у складу са Оквирном конвенцијом о климатским променама и Кјото протоколом, Србија је дужна да поштује и на основу потписаног Уговора о енергетској заједници Југоисточне Европе. Неопходно је урадити анализу националних потреба и развити институционалну структуру за примену Кјото протокола (за прорачун емисија и изradу инвентара гасова са ефектом стаклене баште, учествовање у флексибилним механизмима Кјото протокола, спровођење политике и информисање јавности). Такође је неопходно утврдити приоритете у примени флексибилних механизма из протокола. Србија још увек није припремила инвентар гасова са ефектом стаклене баште, нити прву Националну комуникацију са Оквирном конвенцијом УН о климатским променама, у чему знатно заостаје за окружењем. Након ратификације, као земља која није на листи Анекса Б Кјото протокола, Србија ће морати да донесе Стратегију примене механизма чистог развоја. У Националној стратегији заштите климе која се неће бавити само мерама сузбијања, већ и мерама адаптације на климатске промене, нужно је јасно одредити димензије и намену „топлог ваздуха“. Осим тога, сви пројекти сузбијања емисије гасова са ефектом стаклене баште морају се третирати као вредни национални ресурси којима ће Србија испуњавати своје будуће обавезе у погледу смањења емисија гасова стаклене баште. Иначе, тим ефектима се може трговати на светским берзама *carbon*-кредита када се за то стекну услови, после прикључења Србије групи земаља наведених у Анексу I Конвенције, односно Анексу Б Кјото протокола. Тренутак прихватања чланства у Анекс I групе, предмет је стратешке процене и усклађивања са међународним факторима.

10.2.2. Отпад

Неадекватно поступање са отпадом ствара један од најозбиљнијих проблема животне средине. Организовано се сакупља око 60% комуналног отпада и то само у урбаним областима. Одлагање на депоније је једини начин организованог поступања са отпадом. Главни изазови управљања отпадом у Србији још увек се односе на обезбеђивање добре покривености и капацитета за пружање основних услуга као што су сакупљање, транспорт и санитарно одлагање отпада. Према Националној стратегији управљања отпадом (2003.), предвиђена је изградња 29 регионалних (за више општина) депонија са рециклажним центрима. Недостаје план управљања биодеграбилним отпадом и систем управљања отпадом од амбалаже, чија количина се стално повећава због раста удела неповратне амбалаже, посебно ПЕТ амбалаже и лименки. Не постоји организовано одвојено сакупљање, сортирање и рециклажа отпада. Постојећи степен рециклаже, односно искоришћења отпада, недовољан је. Не постоје поуздани подаци о количини опасног отпада који ствара индустрија. На подручју Србије не постоје

постројења за третман и одлагање опасног индустријског отпада. Опасан отпад се привремено складишти у неодговарајућим складиштима, од којих нека постоје и више деценија. Такође, недостаје управљање посебним токовима отпада: сакупљање искоришћених уља, неупотребљивих старих аутомобила, батерија и акумулатора, отпада од електричних и електронских производа, отпадних гума итд.

Проблеми су следећи: непостојање адекватне инфраструктуре због чега долази до загађења земљишта, површинских и подземних вода отпадом, често заједничко одлагање комуналног и опасног отпада, недостатак података о саставу и токовима отпада, непостојање система дозвола за управљање отпадом, непостојање постројења за складиштење, третман и одлагање опасног отпада, неадекватно поступање са медицинским отпадом, отпадом који садржи РСВ, отпадом из кланичне индустрије итд.

Секторски циљеви управљања отпадом су:

- усклађивање прописа из области управљања отпадом са ЕУ директивама;
- доношење регионалних и локалних планова управљања отпадом;
- изградња инфраструктуре за управљање комуналним и опасним отпадом (регионалне депоније, постројења за рециклажу, постројења за компостирање и анаеробну дигестију, постројења за третман опасног отпада);
- успостављање организованог система рециклаже и подстицање искоришћења отпада;
- санација постојећих сметлишта комуналног отпада и локација опасног отпада;
- образовање и развијање јавне свести за решавање проблема управљања отпадом.

Припремљен је нацрт закона о управљању отпадом који се налази у процедури и који треба да буде основа успостављања система управљања отпадом у складу са међународним стандардима. Неопходно је јачање институција и органа задужених за планирање, издавање дозвола, контролу и праћење. Неопходно је подстицати конкуренцију и укључење приватног сектора у област управљања отпадом. Неопходна је постепена примена принципа пуне надокнаде трошкова и то на основу количине произведеног отпада, а не величине непокретности. Увођење накнада на депоније ће обезбедити подстицаје за смањења количине отпада који се одлаже и покривање трошкова улагања у мрежу санитарних депонија по стандардима ЕУ. Национална стратегија управљања отпадом јасно наводи да постоје потребе за развијењем јавне свести свих произвођача отпада. Потребно је створити осећај одговорности за поступање са отпадом на свим нивоима, осигурати препознавање проблема, обезбедити тачне и потпуне информације, промовисати принципе, подстицајне мере и партнерство у управљању отпадом. Иницијативе имају за циљ да подстакну становништво на одговорнији однос према отпаду и на поступање са отпадом на одржив начин, као што је смањење отпада на извору, поновно коришћење отпада, рециклажа или одлагање отпада на безбедан начин.

10.2.3. Хемикалије

Хемијска индустрија заузима веома значајну улогу у укупној индустријској производњи и спољнотрговинској размени Србије (18%). Хемијска индустрија данас подмирује потребе земље за широким спектром производа почев од

основних базних хемикалија као што су производи од нафте и гаса, индустријских хемикалија (неорганских и органских), преко интермедијерних производа, до финалних хемијских производа чији се број стално повећава (ђубрива, полимери, влакна, пестициди, лекови, детерџенти, козметика, боје, адхезиви, експлозивни итд.). Законски оквир који се односи на хемикалије у Србији није у сагласности са прописима ЕУ и не обухвата све области које су предвиђене европским прописима. Идентификовани су следећи проблеми: непостојање базе података и систематског праћења хемикалија, односно ефеката које могу изазвати одређене хемикалије на људско здравље и животну средину; недовољна техничка опремљеност лабораторија за квалитативно и квантитативно испитивање хемикалија и непостојање система за праћење усклађености рада лабораторија са добром лабораторијском праксом; лоше стање постојеће инфраструктуре у хемијској индустрији и недовољни финансијски ресурси за улагање у чистије технологије; недовољна међусекторска повезаност државних органа надлежних за различите фазе у животном циклусу управљања хемикалијама; неусловно складиштење хемикалија.

Секторски циљеви су следећи:

- усклађивање националних прописа из области управљања хемикалијама са законодавством ЕУ и изградња административних и других капацитета за њихово спровођење;
- смањење ризика од хемикалија по здравље људи и животну средину, као и замена опасних хемикалија мање опасним, нарочито перзистентних, биоакумулативних и токсичних (ПБТ) хемикалија;
- успостављање и развој информационог система за управљање хемикалијама;
- спровођење активности на образовању и развијању јавне свести о ризицима од хемикалија по здравље људи и животну средину.

У циљу ефикасног спровођења нових прописа у области управљања хемикалијама потребно је ојачати административне и професионалне капацитете запослених. Потребно је урадити програм мониторинга хемикалија са мерама за смањење ризика, успоставити систем за ауторизацију (издавање дозвола за коришћење) одређених опасних хемикалија ради њихове замене мање опасним, као и изградити социо-економске студије које укључују процене коштања процеса замене опасних хемикалија мање опасним. У циљу успостављања и развоја информационог система за управљање хемикалијама, потребно је формирати и ажурирати базе података хемикалија на тржишту, њихова својства, као и утицај на здравље људи и животну средину. Такође је потребно јачање капацитета невладиних организација укључујући и удружења за заштиту потрошача у циљу информисања грађана о ризицима које хемикалије могу изазвати.

10.2.4. Удеси

Србија је оптерећена наслеђем лошег стања бројних хемијских постројења, њиховим процесима трансформације, стихијском урбанизацијом, неадекватним спровођењем мера превенције и приправности, као и неадекватним одговором на удесе на свим нивоима, (од предузећа до Републике). Због свега тога суочена са повећаним безбедносним ризиком по здравље и живот људи и угрожавање животне средине.

Секторски циљеви обухватају:

- усклађеност националне са међународном правном регулативом из ове области;
- спровођења мера превенције, приправности и одговора на удес на свим нивоима од предузећа до Републике;
- изградњу система обавештавања и руковођења у случају хемијског удеса на територији Србије као дела националног интегрисаног система заштите и спасавања у случају природних катастрофа, елементарних непогода и других већих несрећа;
- институционално, организационо и кадровско јачање органа, организација и институција у извршавању законских обавеза из ове области;
- припрема и спровођење одговарајућих радњи са циљем укључивања националног у регионални и шири међународни систем реаговања у случају удеса са прекограничним ефектима.

Регулаторне мере односе се на ратификације међународних конвенција и доношење нових прописа усклађених са ЕУ регулативом. Институционалне мере обухватају успостављање јединственог система за управљање хемијским удесима кроз међусекторски приступ, јачање постојећих институција које учествују у превенцији, приправности, одговору и санацији последица удеса. Економско-финансијске мере односе се на спровођење принципа „загађивач плаћа“, обезбеђење буџетских средстава за опремање и оспособљавање надлежних институција за одговор на удес и санацију последица удеса.

10.2.5. Јонизујуће и нејонизујуће зрачење

Од укупног броја извора јонизујућих зрачења који се користе у Републици Србији, око 80% се користи у медицини, око 15% у индустрији и око 5% отпада на остале делатности. Не постоји постројење за третман и складиштење радиоактивног отпада. Неадекватно складиштење радиоактивног отпада у Институту за нуклеарне науке „Винча” представља опасност по здравље људи и животну средину. Систематски мониторинг јонизујућег зрачења врши се према Одлуци о систематском испитивању садржаја радионуклида у животној средини, док мониторинг нејонизујућег зрачења није успостављен. Четири локације на територији Републике Србије (без Косова и Метохије) које су контаминирани осиромашеним ураном након НАТО бомбардовања 1999. године, деконтимиране су 2007. године. У области заштите од нејонизујућег зрачења не постоји национална законска регулатива. Идентификовани су следећи проблеми: неусклађеност регулативе, неадекватна мрежа мониторинга радиоактивности и нејонизујућег зрачења, непостојање базе података о изворима јонизујућих и нејонизујућих зрачења, непрописно коришћење извора јонизујућег и нејонизујућег зрачења; напуштени извори јонизујућих зрачења у индустрији и извори ван регулаторне контроле, непостојање система ране најаве ванредног догађаја и Плана за деловање у ванредном догађају, непостојање инфраструктуре за прописано складиштење радиоактивног отпада.

Секторски циљеви су:

- хармонизација националних прописа из области заштите од јонизујућег и нејонизујућег зрачења са законодавством ЕУ и прописима Међународне агенције за атомску енергију (ИАЕА);
- решење проблема складиштења радиоактивног отпада;

- изградња и модернизација система мониторинга радиоактивности и нејонизујућег зрачења, информационог система, базе података и система обавештавања и реаговања у случају ванредних догађаја;
- кадровско, техничко и организационо јачање на свим нивоима у спровођењу мера заштите од јонизујућег и нејонизујућег зрачења.

Потребно је усвојити закон о заштити од јонизујућег зрачења и о нуклеарној сигурности, као и закон о заштити од нејонизујућег зрачења и одговарајућа подзаконска акта. Потребно је успоставити регулаторно тело за јонизујуће и нејонизујуће зрачење и обезбедити стручни капацитет у институцијама надлежних органа и организација. У циљу ефикаснијег спровођења нових прописа у области заштите од јонизујућег и нејонизујућег зрачења, потребно је ојачати административне и професионалне капацитете запослених. Потребно је обезбедити пуну информисаност становништва о стању по питању заштите од јонизујућег и нејонизујућег зрачења.

10.2.6. Бука

Бука постоји као проблем у насељеним местима у Србији и представља ризик по здравље становништва. Основни узроци буке у животној средини су сви видови саобраћаја и разна индустријска постројења. Посебан проблем представља бука локалних извора (угоститељских и занатских радњи и сл.). Проблеми су: неусклађена регулатива са регулативом ЕУ, непостојање савремених прописа за мерење буке, непостојање редовног мониторинга буке осим у неким већим градовима, непостојање планова за решавање питања буке ни на једном нивоу, непоштовање прописа о звучној изолацији у грађевинарству.

Секторски циљеви су следећи:

- усклађивање националних прописа из области буке са законодавством ЕУ;
- успостављање стандарда за мониторинг буке у насељима и дуж главних саобраћајница – у фазама према прописима ЕУ и према финансијским могућностима;
- одређивање угрожених зона и мера за смањење буке у њима, као и зона тишине и мера за њихово очување.

Да би се ови циљеви остварили, потребно је ускладити прописе о буци са прописима ЕУ. Пре свега је потребно донети закон у буци у животној средини, затим нови правилник о мерењу буке у животној средини, као и друге правилнике који су неопходни за усклађивање са европским прописима и посебно је важно ускладити стандарде за буку са европским ISO стандардима. Такође, потребно је оспособљавање и давање овлашћења довољном броју акредитованих институција за мерење буке, као и успостављање Референтне лабораторије.

10.2.7. Природне катастрофе – поплаве, клизишта, пожари, земљотреси

Заштита од поплава представља најзначајнији аспект заштите од штетног дејства вода, јер потенцијално плавно подручје чини око 1,6 милиона хектара. Близу 80% површине угрожене поплавама чини пољопривредно земљиште. Око 56.000 km² територије Републике је захваћено ерозионим процесима различитог интензитета, при чему се просечно годишње продукује близу 40 милиона m³ наноса, што говори о озбиљности ове појаве. Велике поплаве десиле су се

фебруара 1999., априла 2000., 2002., 2005. и 2006. године. Поплава која се десила 2006. године била је највећа поплава икад забележена (нанета штета процењена на 35,7 милиона ЕУР), са периодом поновног јављања већим од 100 година. Процењено је да је 225.000 ха било поплављено, што је 5% од укупног обрадивог земљишта у Србији. Поплава из априла 2005. године у централном Банату нанела је штете приватној својини, пољопривреди и јавној инфраструктури у укупном износу од око 12,6 милиона ЕУР. Око 3 милиона ЕУР је утрошено на радове за заштиту од поплава.

Ризик од појаве клизишта се односи на могуће последице по материјалне вредности које могу бити угрожене, односно могуће штете које настају активирањем клизишта. На основу досадашњих сазнања, око 25% територије Србије је захваћено клизиштима и одронима. Априла 2006. године, услед великих поплава и вишегодишње неконтролисане сече шума, појавила су се клизишта на територији неколико општина у Србији. Штета од клизишта у 2006. години процењена је на 25 милиона ЕУР. Велики број штабова цивилне заштите учествовао је у акцијама спасавања на терену у сарадњи са органима локалне самоуправе.

Велики шумски пожари који су се десили 2007. године на Старој планини, у Делиблатској пешчари, Мачванском округу и на другим местима у Србији, захватили су 17.500 ха шума. Деценије ће бити потребне да се обнови шумски фонд који је изгорео.

Србија спада у сеизмички активна подручја. Последњих година десила се серија мањих земљотреса, али озбиљнија оштећења нису забележена.

Идентификовани проблеми су: недовољно развијена организација цивилне заштите за помоћ при елементарним непогодама и катастрофама; непостојање система ране најаве; неразвијена свест потребе коришћења осигурања против штете која може настати од елементарних непогода и од пожара; непостојање система државног осигурања против ванредних догађаја.

Стратешки циљеви су:

- институционализовање система цивилне заштите;
- повећање степена заштите од поплава;
- подстицање осигурања против штета од елементарних непогода.

Опасности од поплава су директно повезане са сектором животне средине и свим друштвено-економским секторима, због негативних последица плављења, штета лицима и имовини током и након поплаве. Мере ублажавања треба да обухвате израду детаљног мапирања области склоних поплавама, као и мере подршке системима за рану најаву и упозоравање на опасност од поплава. Постојање таквих мапа било би од користи за потенцијалне инвеститоре који улажу у развој привреде. Осим тога, као приоритетна активност сматра се спровођење радова на уређењу сливова, као и регулационих радова на водотоцима, реконструкције насипа на Тиси и Тамишу итд. Потребно је реализовати програм процене хазарда за територију Србије који треба да обухвати израду карата хазарда, проширење базе података клизишта и процену мера ублажавања хазарда. У току је реализација катастра клизишта и нестабилних падина територије Србије које ће бити саставни део Геолошког информационог система. Добра организација система цивилне заштите за помоћ при природним катастрофама наглашава значај уочавања, процене, планирања и

решавања кризних догађаја на локалном нивоу. Како на пољу развоја структуре цивилне заштите у Србији нема промена током последњих десет година, потребно је цивилну заштиту дефинисати као комплексну међуресорну делатност и оспособити јединице и установе за вршење послова и задатака у овом домену. Такође је потребно радити на развијању јавне свести о потребама осигурања имовине од елементарних непогода и пожара. На основу искустава земаља у окружењу, потребно је иницирати увођење државног осигурања од ванредних догађаја стварањем фонда за ванредне ситуације који би се формирао учешћем свих осигуравајућих компанија, као и симболичним годишњим учешћем свих домаћинстава у Србији.

10.3. Утицај економских сектора на животну средину

10.3.1. Индустрија

У дужем временском периоду главни носилац привредног развоја Србије била је индустријска производња, претежно базирана на гломазним производним системима, финансирана скупим иностраним кредитима, заштићена високим царинским и другим баријерама, вођена самоуправно-статистички, оријентисана на домаће, а много мање на инострано тржиште, са великим вишковима запослених. Индустрија је неспремно дочекала технолошке и структурне промене у светској привреди, да би током 90-тих година, заједно са осталим деловима привреде, запала у тешку кризу праћену великим падом производње и запослености. Индустрија и даље, у односу на остале производне делатности, највише доприноси стварању БДП-а. За њен будући развој значајна су два документа. Крајем 2006. године усвојена је Национална стратегија економског развоја Србије за период 2006-2012. Претходно, 2005. године, усвојена је Стратегија привлачења страних директних инвестиција. Евидентан је, међутим, недостатак секторских стратегија за развој одређених грана индустрије.

Иако су последњих година предузимане значајне мере у области заштите животне средине, стање у индустрији је незадовољавајуће. Индустријска производња доприноси загађењу животне средине из више разлога, од којих се издвајају следећи: присуство застарелих технолошких процеса, мало коришћење секундарних сировина, ниска енергетска ефикасност, велика количина затеченог и незбринутог отпада, а нарочито опасног отпада, слаба технолошка дисциплина, недостатак стимулативних мера које би резултовале мањим загађењем, велика количина отпада по јединици производа, неодговарајуће поступање са индустријским отпадом. Недостатак постројења и опреме за смањење загађења је општи проблем (посебно постројења за третман отпадних вода, отпадних гасова као и опасног отпада). С тим у вези, скоро 90% индустријских отпадних вода се испушта без претходног третмана. Већина индустрија нема обезбеђено складиште за привремено чување опасног отпада.

Секторски циљеви одрживог индустријског развоја са становишта заштите животне средине су:

- усклађивање националних прописа у области заштите ваздуха, вода, земљишта, поступања са отпадом, хемикалијама, те хармонизација са прописима ЕУ;
- изградња и/или реконструкција инфраструктуре у индустрији намењене за заштиту животне средине (постројења за пречишћавање отпадних гасова и отпадних вода, третман отпада);

- реконструкција или иновирање постојећих технолошких процеса, успостављање система издавања интегрисаних дозвола за индустријска постројења и активности у складу са Законом о интегрисаном спречавању и контроли загађења животне средине, увођење BAT-а и BEP-а;
- санација стања загађених индустријских локација;
- увођење чистије производње и повећање енергетске и сировинске ефикасности уз смањено стварање отпада;
- примена управљања животном средином у предузећима ISO 14000, система EMAS;
- успостављање интегралног катастра загађивача, успостављање мониторинга и самомониторинга.

Да би се наведени циљеви реализовали, неопходно је ревидирати постојеће законодавство у овој области. Од велике важности је блиска сарадња министарства надлежног за послове индустрије са министарством надлежним за заштиту животне средине. Такође, значајно је и јачање Агенције за заштиту животне средине. Потребно је успостављање интегралног катастра загађивача и одређивање стандарда за базе података о животној средини према ЕЕА и EIONET директивама. Рад на изради интегралног катастра загађивача је тек на почетку. Потребно је успоставити Центар за чистију производњу као и критеријуме мониторинга кроз акредитоване националне лабораторије. У том смислу, потребно је успоставити и стандарде за индустријске производе и стандарде рада у оквиру посебних индустријских грана, као и акредитовати националне лабораторије за контролу поштовања поменутих стандарда.

Нерешен проблем наслеђивања одговорности за штету причињену животној средини у прошлости представља значајан ризик за озбиљне инвеститоре, што може резултовати њиховом незаинтересованошћу за процес приватизације, или веома ниском ценом приватизованих предузећа. Неопходно је увођење обавезне свеобухватне анализе стања животне средине од стране независних стручњака у току процеса приватизације и укључење тих налаза у проспект предузећа које се приватизује - *environmental due diligence*.

Неопходно је, такође, наставити са доградњом постојећег система економских инструмената уношењем флексибилности и стимулативности, уз максимално поштовање принципа да загађивач плаћа.

10. 3.2. Рударство

У Србији тренутно ради око 200 рудника. Последњих неколико деценија дошло је до значајног пада рударске производње. Разлози за то су вишеструки, а неки од њих су следећи: недовољна улагања у развој нових технологија за експлоатацију, припрему и прераду минералних сировина на основу којих би могле да буду валоризоване и сировине нижег квалитета, значајно смањење обима геолошких истраживања, недефинисан статус и надлежност релевантних геолошких организација, недовољна припрема нових резерви услед интензивне експлоатације минералних сировина са тзв. „раубовањем“ лежишта (последица тога је пад квантитета и квалитета минералне сировине на којој се базира производња).

Најзначајнији проблеми рударства су: застарела и непотпуна законска решења из области рударства и геолошких истраживања; наслеђени проблеми из претходног периода везани за начин организовања, правни статус рударских

предузећа те нетржишни начин њиховог пословања; застарелост технологије и дотрајалост постројења у рудницима; неправилно одлагање јаловине, недовољан и неадекватан мониторинг, као и деградација земљишта у близини рудника.

Одрживи развој у овој области подразумева следеће секторске циљеве:

- усклађивање прописа из области рударства са законодавством ЕУ;
- рационално управљање необновљивим природним ресурсима и сузбијање нелегалне експлоатације;
- комплетно реструктурирање у производњи минерала укуључујући индустрију угља, нафте и гаса, што подразумева успешан завршетак транзиције у рударском сектору са већим учешћем приватног капитала;
- развој и примену технолошких решења за смањење, интегрисано спречавање и контролу штетног утицаја експлоатације минералних сировина на животну средину;
- одрживо снабдевање тржишта минералним сировинама;
- развој привреде на локалном нивоу и повећање запослености, уз укључивање свих заинтересованих страна у доношење одлука све док рудник постоји и ради, а и касније.

Остварење ових циљева ће имати вишеструко позитивне ефекте, не само што ће утицати на смањење притисака на животну средину, већ ће подстаћи развој примењених научних истраживања, развој технологије, а повећаће и запосленост.

10.3.3. Енергетика

Енергетски ресурси у Републици Србији су релативно сиромашни и географски неравномерно распоређени. Увоз енергената ће морати и даље да расте брзим темпом уколико не дође до повећања рационалне, економски ефективније употребе енергената и смањења енергетског интензитета са једне стране, као и коришћења домаћих обновљивих извора енергије са друге. Производња и потрошња енергије проузрокује главни притисак на животну средину у Србији, отуда се у овом сектору очекују и највеће инвестиције, што може подстицајно деловати на привредни развој. Заштита животне средине у енергетици представља једно од најзначајнијих поља развоја економије базиране не знању, доводи до повећања запослености и ствара широк спектар позитивних екстерних ефеката. Она је истовремено и услов за интеграцију домаћег енергетског сектора у регионално и европско тржиште енергије. Србија је привржена потписаном Уговору о оснивању Енергетске заједнице који представља једно од средстава остварења циљева одрживог развоја овог сектора.

Проблеми животне средине у енергетици су следећи: ограничен квантитет и лош квалитет домаћих енергетских сировина, висока зависност од увоза фосилних горива, од око 32%, застарелост техничких система за производњу и пренос енергије и њихово вишегодишње неадекватно одржавање, застарелост и неадекватно одржавање система за заштиту животне средине у енергетици, неадекватна и неодржива ценовна политика, посебно у електропривреди, ниска ефикасност у производњи и потрошњи енергије, недовољна заступљеност обновљивих извора, недовољна припремљеност институција за либерализацију сектора и увођење конкуренције.

Циљеви одрживог развоја сектора енергетике обухватају:

- усклађивање националних прописа из области природних ресурса, управљања отпадом, управљање квалитетом ваздуха са прописима ЕУ;
- усвајање и имплементацију међународних уговора који се односе на загађење ваздуха, климатске промене и оштећење озонског омотача;
- остваривање економски исплативе производње довољних количина енергије усклађене са ЕУ стандардима, на начин и у количинама које ће пратити динамичан економски раст;
- подстицање рационалног коришћења природних ресурса, повећање енергетске ефикасности у индустрији и грађевинарству, смањење емисије загађујућих материја у ваздух, смањење настајања и веће искоришће отпада;
- смањење ризика од загађења ваздуха и оштећења озонског омотача;
- решавање проблема поступања са отпадом у енергетици;
- образовање и развијање јавне свести и унапређење приступа јавности информацијама о животној средини у енергетици;
- значајно побољшање енергетске ефикасности пошто Србија заостаје у овом домену за окружењем, а поготово за ЕУ.

Процењује се да потенцијал за смањење потрошње енергије у домаћинствима износи више од 50%. У индустрији енергетска ефикасност је троструко нижа од просека држава чланица ОЕСД-а, отуда би индустрија у Србији, при претпоставци да се цена електричне енергије формира на нивоу од 7 ЕУР центи за 1 kWh, могла да оствари годишњи уштеду у вредности од преко 70 милиона ЕУР са повећањем енергетске ефикасности од 10%. Сматра се, такође, да се при тој цени, инвестирањем у повећање енергетске ефикасности у индустријском сектору може обезбедити повраћај инвестиције у року од четири године.

Конкурентност српске привреде се не сме заснивати на ниским ценама енергије, већ на енергетској ефикасности. Све док електрична енергија буде потцењена, мере за унапређење енергетске ефикасности у Србији ће бити без правих ефеката. Такса на цене електричне енергије за индустријске кориснике би могла бити ефикасан економски инструмент за унапређење енергетске ефикасности. Остварени приход би био усмерен ка Фонду за енергетску ефикасност, додатно подржаном кроз међународно финансирање. Привредни субјекти који би примењивали енергетску контролу и мере за повећање енергетске ефикасности били би ослобођени плаћања ове таксе. Уговарање потрошње енергије је други инструмент за повећање енергетске ефикасности. Овај инструмент недостаје и треба га промовисати у Србији. Пилот пројекти у индустријском сектору би требало да буду јавни и да покажу економске користи од смањења трошкова енергије. Такође, потребно је створити институционално-правне услове за функционисање ESCO аранжмана, доказано ефикасних у привредама високе енергетске ефикасности. Једно од ограничења у политици рационалне употребе енергије је недовољно развијена свест грађана. Отуда грађење свести и јачање капацитета треба да буде настављено и појачано од стране Агенције за енергетску ефикасност и њених регионалних центара.

Социјални проблеми се више не могу решавати ниским ценама енергената, већ диференцираном и селективном социјалном политиком, тако да енергија буде широко доступна, али по пуној, економској цени. Циљ је да друштву и привреди енергија буде што приступачнија, уз што већи степен интернализације екстерних ефеката њене производње, преноса и употребе.

Израда програма и даља афирмација коришћења обновљивих извора енергије са циљем смањења потрошње фосилних горива, смањења увозне зависности и остваривања производње електричне и топлотне енергије са значајно нижим негативним утицајем на животну средину и даље представља изазов.

Стратешки циљеви у енергетици детаљно су наведени у Стратегији развоја енергетског сектора до 2015. године коју је Народна Скупштина усвојила 2005. године, као и у Програму остваривања Стратегије развоја енергетског сектора који је Влада усвојила 2007. године. Упркос томе, као и поред учињених великих напора на побољшању стања у јавним предузећима, пре свега у ЕПС-у, енергетика у Србији остаје кључно поље за инвестирање у унапређење животне средине, те главни правац кретања ка одрживом развоју.

10.3.4. Пољопривреда

Пољопривреда, заједно са прехранбеном и осталим повезаним индустријама обезбеђује преко 20% БДП-а Србије. Пољопривредни производи представљају значајан део укупног извоза (20-25%). Извози се широк асортиман производа и живе стоке, укључујући као најважније шећер, јагодичасто воће, житарице (кукуруз и жито) и прерађену храну (кондиторске производе). Постоји значајан потенцијал да се извоз многих производа повећа.

Тешка економска криза у последњој декади 20. века условила је смањење притиска на природне ресурсе услед смањења интензитета пољопривредне производње. Почетак транзиције, међутим, донео је тенденцију поновне интензификације пољопривреде. Будући да се развој пољопривреде одвија у још увек недовољно регулисаном амбијенту по питању очувања животне средине, интензификација пољопривреде може лако изазвати озбиљан проблем. Са друге стране, депопулациони процес у удаљеним руралним областима постаје све драстичнији. Старење села доводи до деградације антропозоогених травних заједница високопланинских пашњака због одсуства стоке на испашама. Истовремено, ближе насељима, примећују се последице превеликог оптерећења испашом, као и повећана сеча шуме, што има за последицу појаву ерозије на нагибима. У појединим руралним областима изражена је и еутрофикација вода, у другима пак деградација земљишта и смањење биодиверзитета. Овако неповољно стање је последица лошег регионалног планирања, те непримењивања добре пољопривредне праксе.

По подацима за 2004. годину, Србија располаже са око 51.120 km² пољопривредног земљишта, што покрива око 66% територије. Од тога се под сталним културама налази 35.360 km², или око 46% територије без КиМ. Према овом показатељу Србија је блиска Аустрији са 41,2%, Белгији 46,1% и Немачкој са 48,7%. Око 85% обрадивих површина је у приватном власништву. Расподела својинске структуре је следећа: до 1 ha површине поседује 26,7% газдинстава, од 1 до 3 ha поседује 32,7%, од 3 до 5 ha 17,3%, од 5 до 10 ha 16,9%, од 10 до 20 ha 4,8% и преко 20 ha поседује 0,8 % од укупног броја газдинстава, док је без земље 0,8 % газдинстава. Из овог се може закључити да већину приватних газдинстава карактерише изразито мала површина и расцепканост парцела, што условљава екстензивни начин производње.

Заступљеност сточарства се територијално разликује. У равничарским областима налази се највећи број великих свињарских, живинарских и говедарских фарми. Фарме у остатку земље су мање, али бројне, пошто се

сточарством баве готово сва пољопривредна газдинства. Комбиновано фармерство са полуинтензивним производним системима доминира на већини газдинстава. По броју грла најзаступљенија је живина (17,7 милиона), затим свиње (3,6 милиона), овце (1,5 милиона), говеда (1,1 милиона), козе (169 хиљада) и коњи (24 хиљаде).

Озбиљну препреку за даљи развој пољопривреде представља величина фарми. Просечна величина поседа у Србији је нешто већа од 2,5 хектара. У Централној Србији просечна величина газдинства је 2,1 ha, а са закупом 2,11 ha, док у Војводини просек износи 3,38 ha, тј. 3,59 ha са закупом. У земљама ЕУ овај просек износи 18,7 хектара. Од укупног становништва Републике Србије, 10,87% представља пољопривредно становништво (11,01% у централној Србији и 10,58% у Војводини). Осим наведеног проблема, изразито неповољна је старосна структура пољопривредног становништва (око 45% чланова пољопривредних газдинстава је старије од 50 година), а стање додатно отежавају и неадекватна механизација, као и слаб приступ тржиштима. Конвенционална пољопривредна производња у Србији недовољно укључује елементе бриге о заштити животне средине.

У Србији, генерално, влада заблуда да је домаћа пољопривреда сигурна и јака, производи здрави, а животна средина чиста и очувана. Иако је фитосанитарна и ветеринарска служба знатно оснажена последњих година, пољопривреда и даље представља потенцијалну опасност за животну средину. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде је у склопу програма међународне помоћи започело са радом на увођењу интегралне производње и увођењу добре пољопривредне праксе ради смањења загађења са сточарских фарми, из ратарске производње, као и из кланичне индустрије. Ове активности су усклађене са Националном стратегијом пољопривреде и Предлогом Националног програма заштите животне средине. Губљење традиционалних пољопривредних система у Србији је јако изражено у последњих 15 година, чиме се стварају услови за интензификацију губљења биодиверзитета.

Може се закључити да се, упркос евидентним природним погодностима, главни проблеми пољопривреде Србије везују за изразито неповољну поседовну и старосну структуру на индивидуалним газдинствима, те неадекватан трансфер знања из области биотехнологије, маркетинга, економије и екологије. Велики део постројења за прераду у прехранбеној индустрији је застарео и захтева значајна улагања да би се приближио извозним стандардима и успео да добије акредитацију за ISO 9001 и HACCP, што је један од захтева при извозу.

Када је реч о пољопривреди, општи циљ одрживог развоја је стварање економски исплативе и еколошки прихватљиве пољопривредне производње која би била основа руралног развоја и основа егзистенције сеоског становништва, што би створило могућност продора на европско тржиште.

Секторски циљеви у области пољопривреде су:

- усклађивање националних прописа и акција из области пољопривреде са законодавством и праксом у ЕУ;
- подстицање инвестиција у смањење загађења из пољопривреде, очување агродиверзитета и традиционалних (комбинованих) фармских система са циљем очувања предеоног и специјског биодиверзитета у осетљивим агроколошким условима, смањење ерозије, те очување и унапређење животне средине у целини;

- увођење органске пољопривреде;
- подизање и развијање јавне свести пољопривредних произвођача о проблемима животне средине путем кодекса добре пољопривредне праксе.

Испуњење ових циљева кроз одговарајући акциони програм отвара поље динамичног привредног развитка базираног на знању. Једно од најадекватнијих поља развоја и примене високих технологија у Србији јесте пољопривреда, тј. решавање њених еколошких проблема. Формирањем Националне лабораторије за безбедност хране створила би се адекватна установа која не само што би доприносила решавању еколошких проблема домаће пољопривреде, него би унапредила здравље становништва, подстакла аграрни извоз, те побољшала квалитет увезене хране. Такође, ова установа би допринела развоју и увођењу врхунских технологија у пољопривреду и прехранбену индустрију.

Стварање позитивних социјалних ефеката кроз примену концепције интегралног руралног развоја створиће многоструко позитивне екстерне ефекте у политичком, демографском, културном, чак и безбедносном смислу.

10.3.5. Шумарство, ловство и рибарство

Проблеми газдовања тј. економског искоришћавања обновљивих природних ресурса дати су кроз анализу шумарства, ловства и рибарства. Специфичности шумарства као делатности условљење како природно одређеним квантитетом и квалитетом ресурса, тако и друштвено-историјским околностима, створиле су низ проблема са којима се данас сусреће ова делатност и са њом повезана дрвопрерађивачка индустрија. Одрживо газдовање шумама и развој шумарства као привредне гране могуће је остварити једино ако постоји континуитет праћења и тачног утврђивања стања шумског фонда, стручно планирање на дуг и кратак рок, те ефикасна реализација планова.

Учешће сектора дрвне индустрије у стварању БДП-а, запошљавању и спољној трговини Србије данас је знатно мање од потенцијалног. Процес приватизације великих друштвених предузећа за прераду дрвета није до краја завршен. Коришћење капацитета је на ниском нивоу, као и организованост сектора у целини, тако да је заштита интереса и успостављање односа са локалним заједницама препуштено појединачним предузећима. Свеукупно гледано, сектор се одликује ниском економском ефикасношћу. Извоз производа дрвне индустрије у 2005. години се карактерише повећањем учешћа финалних производа и смањењем учешћа производа примарне прераде дрвета. Конкретно, извоз финалних производа повећан је за 7 милиона долара у односу на 2004. годину и био је већи од рекордне 1989. године за 4 милиона долара. Значајно је да једино извоз намештаја бележи повећање (8,5 милиона долара), док су остали финални производи постигли слабије извозне резултате него 2004. године. Извоз производа примарне прераде дрвета био је мањи за 9 милиона долара него 2004. године. Позитивно је да се повећава извоз производа на вишем степену финализације, а смањује извоз сировина.

Укупна површина ловишта у Србији износи око 7 милиона хектара. Према подацима Ловачког савеза, у Србији је средином 2007. регистровано око 96.000 ловаца и 447.343 комада ловачког наоружања. Корисници ловишта сваке године процењивањем врше праћење бројности популација дивљих животиња у ловиштима.

Основни проблеми у шумарству и ловству укључују: низак ниво техничко-технолошког и институционалног развоја, непостојање докумената стратешког планирања у шумарству, недовољно развијен мониторинг шума, неадекватно управљање одређеним врстама дивљачи.

По разноврсности природних и антропогено формираних екосистема на риболовним водама и по богатству риболовно значајних врста, Србија не заостаје за земљама у окружењу. Насупрот повољним природним потенцијалима, учешће регистрованих риболоваца у укупном становништву и продуктивност у објектима за производњу рибе су најниже у Европи, а поузданих података о улову рибе из отворених вода, броју и структури објеката за производњу риба и о продуктивности у њима нема. озбиљне проблеме ствара пракса криволова, као и употреба забрањених риболовних средстава и алата. Поред неповољних општих друштвених услова који су утицали на садашње стање, евидентно је да положај целокупног рибарства није био системски решаван током протеклих неколико деценија. Препуштање риболова спортско--риболовним организацијама оставило је неискоришћен велики природни потенцијал, као и потенцијал развоја мноштва пратећих услуга. И поред тога, риболовно оптерећење приближава се постојећој природној продукцији, или је угрожава само у близини великих градских центара који су највеће тржнице за пласман. Изразита угроженост јесетарског фонда испод бране ХЕ „Ђердап II“ и стратешки важне производње морунског кавијара проузрокована је скраћењем ловостаја и смањењем величине моруне дозвољене за излов.

Иако је реч о потенцијално високопрофитној делатности, на већини рибњака одвија се мала и недовољно продуктивна производња због застареле технологије и амортизованих производних објеката. Ширење и интензивирање производње пастрмских врста ограничено је количином и квалитетом водних ресурса. Отуда се као услов одрживог развоја аквакултуре намеће потреба обавезног процењивања утицаја на животну средину и на, сада већ знатно оптерећене водне ресурсе, поготово код вештачких акумулација, када се користе за кавезне системе гајења. Такође, потребно је решити питање обезбеђења адекватних количина и врста рибље млађи, те стимулисати произвођаче хранива и компоненти да пронађу стратешке партнере ради унапређења технологије производње рибље хране.

У рибарству листа проблема обухвата: још увек низак капацитет сектора рибарства у оквиру надлежног административног органа (кадровски и материјално-технички), што ограничава административно управљање рибарством као делатношћу; низак стручни капацитет корисника рибарских подручја; неусклађеност прописа у области рибарства и прописа о заштити природе; недисциплину професионалних и рекреативних риболоваца; институционалну неодређеност привредних рибара и отежане услове стварања дохотка; технолошку недисциплину корисника водних ресурса, пре свега из индустрије и пољопривреде, лошу организацију рада и превелики број запослених на рибњацима, недостатак обртних средстава и скупе кредитне аранжмане, слабу заштиту домаће производње од успешније конкуренције из непосредног окружења и неодговарајућу судску праксу у погледу процесуирања прекршаја и злоупотреба.

Циљеви Стратегије везани за шумарство, ловство и рибарство односе се на:

- реорганизацију јавног сектора шумарства и подршку приватном сектору;
- одрживо газдовање шумама и унапређење шумарства уз истовремено одрживо управљање популацијама дивљачи;
- унапређење риболова кроз побољшано газдовање рибљим ресурсима у циљу развоја и промовисања риболовног туризма;
- повећање економских ефеката који се могу остварити рационалним коришћењем шумских, ловних и риболовних ресурса.

У складу са Стратегијом развоја шумарства, подршка сектору приватног шумарства одвијаће се кроз: подстицање укрупњавања шумских поседа у приватном власништву и онемогућавање даље фрагментације шумских поседа; обезбеђивање финансијских средстава за подстицај власницима приватних шума за заштиту и унапређење шума; стручно и финансијско подстицање оснивања и развоја удружења приватних власника шума; подршку оснивању и развоју малих и средњих предузећа у шумарству; кроз израду катастра шума и интегрисаног информационог система (укључујући критеријуме и индикаторе одрживог газдовања шумама). Одрживо газдовање шумама и унапређење шумарства уз истовремено одрживо управљање популацијама дивљачи односи се на: стварање оптималних услова у шумама за унапређивање стања популација аутохтоне дивљачи; израду Стратегије развоја ловства у Србији и обезбеђење регулаторних, институционалних и економских оквира за њено спровођење.

Први корак у унапређењу сектора рибарства очекује се доношењем закона о заштити и одрживом коришћењу рибљег фонда. Потребно је заштитити природна плодишта, ревитализовати постојеће плавне зоне и екосистемским приступом обезбедити максимално могућу природну репродукцију рибљег фонда. Веома је важно обезбедити повећање управљачког, како административног, тако и корисничког капацитета образовањем стручњака за послове управљања риболовним активностима и послове производње и прераде рибе. Ради развоја рекреативног риболова неопходно је кроз јединствену државну дозволу и флексибилни регулациони систем координације корисника обезбедити равномерни развој рекреативног риболова као предуслова развоја риболовног туризма на целој територији Србије. Неопходно је економским механизмима (нпр. увођењем индивидуалних трансферабилних квота) за угрожене врсте риба (нпр. јесетровке) и у зонама високог риболовног притиска, те погодностима пласмана и унапређењем технологије процесуирања улова у зонама неразвијеног тржишта обезбедити одрживост могућег обима привредног риболова лимитираног конзервационим захтевима и ограниченошћу природне продукције. Држава треба да допринесе решењу институционалног положаја привредних рибара, ради спровођења њихове социјалне заштите. Неопходно је да се кроз иницијалну државну регулацију и деловање тржишних механизма повећа продуктивност аквакултуре како би постала конкурентна производњи рибе у окружењу.

Постизање жељених секторских циљева имало би позитивне социјалне ефекте, јер поменуте делатности данас ни изблиза не запошљавају онолико радне снаге колико би било оптимално на основама одрживог коришћења ресурса. Подстицај руралном и регионалном развоју на основу добро осмишљених инвестиционих програма у овим делатностима врло брзо би дао позитивне економске, социјалне и друге ефекте. Посебно треба нагласити потенцијале шумарства у примени флексибилних механизма из Кјото протокола.

10.3.6. Саобраћај

Упркос неспорним предностима положаја Србије, саобраћај, као делатност, се карактерише више слабостима и проблемима, него позитивним економским ефектима и упоредним предностима у односу на суседе.

Постоји више различитих података који се односе на дужину путне мреже у Србији: један из Референтног система путева Републике Србије и званичне статистике – 38 300 km, три из података Јавног предузећа путеви Србије (Дирекције за путеве) 40 700 – 42 900 km и један у документима Светске банке – 49 800 km. До тога је дошло углавном због непрецизности прописа који дефинишу мрежу, недоследне категоризације путева и пропуста при легализацији изградње путева, што би требало да се исправи прецизирањем прописа, новом категоризацијом путне мреже која проистиче из Закона о јавним путевима и новим катастарским регистром путева који такође треба да се што скорије ажурира.

Мрежа железничких пруга Републике Србије је стара више од једног века (прва железничка пруга у Србији предата је у саобраћај 1884. године), а више од 55% свих пруга изграђено је у XIX веку. Укупна дужина железничке мреже у Србији је 3.809 km, а 1.768 km представља главне пруге. Електрифицирано је 1.247 km (32,7%), а 7% пруга или 276 km има два колосека. Око 25% главних пруга железничке мреже у Србији налази се на Основној мрежи Коридора X и његовим огранцима Xb и Xc.

Основни елементи система унутрашњег водног саобраћаја на територији Србије су реке Дунав, Сава и Тиса, као и мрежа пловних канала у оквиру хидросистема Дунав-Тиса-Дунав, са укупном дужином пловних путева од око 1.677 km. Услови пловидбе су различити, тако да бродови носивости до 1.500 t могу да плове на укупној дужини пловних путева од 993 km, а бродови носивости до 650 t на деоницама дужине 1.360 km.

У Србији су регистрована четири цивилна аеродрома: Београд, Ниш, Вршац и Бор, али због техничко-технолошких услова и опреме само су београдски и нишки отворени за међународне летове. У 2004. години број путника на Аеродрому „Београд“ био је 2,05 милиона (његов капацитет је 5,6 милиона путника годишње) и опслужено је око 16.000 авиона. Исте године Аеродром Ниш је имао промет од 18.350 путника и опслужио је 175 авиона.

Стање транспортне инфраструктуре је погоршано током последњих десет година услед неодржавања. Главни проблеми су: транспортна инфраструктура на европским коридорима није хармонизирана ни изграђена до краја и није опремљена савременим техничко-технолошким системима; недостатак обилазница око градова у Србији, а нарочито око Београда; недостатак финансијских средстава за развој инфраструктуре; централизовано управљање транспортном инфраструктуром; недовољно развијен систем јавног превоза путника и ствари; непостојање Стратегије развоја транспортног сектора; неодговарајући законски оквир у друмском транспорту; неадекватно одржавање и контрола техничке исправности возила која учествују у саобраћају, као и лош квалитет моторног горива; прекомерно загађење ваздуха од саобраћаја. Приоритети се огледају у изради јединственог информационог система транспорта, институционалном јачању управљања транспортним системима сходно препорукама ЕУ, обезбеђивању стабилних извора средстава за

реконструкцију, рехабилитацију, одржавање и изградњу транспортне инфраструктуре, те модернизацију техничке основе свих видова транспорта.

Секторски циљеви одрживог развоја у сектору саобраћаја су:

- смањити удео саобраћаја у загађењу ваздуха и емисији буке побољшањем квалитета моторног горива и возила;
- Србија у транс-европској мрежи са повећаном безбедношћу у саобраћају за 50 % у односу на 2005. годину;
- подигнут квалитет саобраћајних услуга и услуга саобраћајне инфраструктуре за 25% у односу на 2005. годину;
- повећано учешће интермодалног транспорта у укупном превозу робе интензивнијим коришћењем речног и железничког саобраћаја за 25% у односу на 2005. године;
- јединствени системи превоза путника прилагођени кориснику, на регионалном нивоу у Републици Србији;
- јачање спољне димензије тржишта – транзитног саобраћаја, извоза и увоза роба и услуга.

За даљи развој сектора саобраћаја у Србији од посебног је значаја темељно реструктурирање јавних предузећа; на првом месту железнице и авио-саобраћаја. Данас, оптерећена изузетно лошом финансијском ситуацијом, са вишегодишњим пословним губицима, ова јавна предузећа нису у стању да сопственим изворима остваре неопходну модернизацију техничких средстава и система, нити да остваре стандарде заштите животне средине у складу са европским. Такође, потребно је окончати трансформацију речног саобраћаја даљом приватизацијом и модернизовањем. У друмском саобраћају неопходно је наставити модернизовање и реконструкцију инфраструктуре, али и створити институционално-правне услове за отварање сектора за међународну конкуренцију у свим видовима.

Потребно је развити интермодални транспорт и подстицати интензивније коришћење железничког, а посебно речног саобраћаја. Такође, потребно је привући међународне токове саобраћаја и искористити пловни пут Дунава. Ефекти спроведених мера и активности позитивно би се одразили на развој и примену домаћих информационах технологија, на пораст запослености, побољшање међународне конкурентности привреде и створили би позитивне екстерне ефекте у сектору осталих услуга.

10.3.7. Туризам

Према постојећој статистици, сектор туризма учествује са 2,5% у бруто домаћем производу и са 5-6% у укупној запослености Републике Србије. На основу спроведених истраживања утврђено је да је просечан хотел у Републици Србији стар 42 године, има 105 соба, последњи пут је делимично обновљен пре тринаест година и најзаступљенији су објекти са две и три звездице. Током 2004. године, просечан српски хотел остваривао је око 8.000 евра укупног прихода по соби, док је за исту просечну категорију међународни стандард најмање 2,5 пута већи. Имајући у виду реални привредни потенцијал Републике Србије за развој туризма, до 2015. године требало би да се оствари близу 20 милиона ноћења туриста (половина иностраних) и приход од туризма до 1,5 милијарде евра. У Стратегији развоја туризма Републике Србије до 2015. године идентификован је распоред будућих карактеристичних туристичких кластера који ће помоћи да туристичка понуда земље постане препознатљива. То су:

Београд, Војводина, Западна Србија и Источна Србија. Ова подела је заснована на искуству економског развоја и карактеристичних потенцијала за развој туризма, а не на административно-управним границама. Сектор туризма има велики интерес за одржавање квалитета животне средине јер је чиста и здрава животна средина веома важан предуслов за успешан развој туризма.

Главне туристичке активности у Србији укључују туризам у великим градовима, бањски туризам, културно и природно благо, лов, риболов, сеоски туризам и речни туризам. Негативни утицаји туризма на животну средину укључују притисак на природне ресурсе, биодиверзитет и станишта и стварање отпада и загађење. Неодрживи туризам може проузроковати исте облике загађења као било која друга индустрија: емисија у ваздух, бука, отпад, испуштање отпадних вода, уља и хемикалија, чак и архитектонско/визуелно загађење. Правовременим планирањем развоја туризма могу се спречити штете и скупе грешке и избећи постепено уништавање вредности животне средине значајне за туризам. Садашњи негативни утицаји туристичких активности на квалитет животне средине су узроковани slabим спровођењем прописа о планирању и изградњи, недостатком инфраструктуре за третман отпадних вода и неконтролисаним одлагањем отпада, као и неефикасним управљањем у заштићеним природним добрима.

Циљеви одрживог развоја туризма су:

- побољшати смештајне капацитете; развити туристички систем квалитета и систем заштите потрошача;
- развити туристички информациони систем (информативни центри, брошуре, имиџ, позиционирање, итд.);
- развити додатну туристичку понуду уз постизање економске исплативости и локалног просперитета (трговина, гастрономија, угоститељство, активности, путничке агенције, итд.) отварањем нових радних места и уз максимално очување културног богатства и природне разноврсности;
- идентификовати и отклонити актуелне и потенцијалне конфликти између туризма и других активности везаних за коришћење ресурса.

Сектор туризма се препознаје као сектор који има тај потенцијал и то се огледа у чињеници да постоји вертикална институционална структура за развој сектора. Поред Министарства за економију и регионални развој у чијој је надлежности развој туризма, постоји Туристичка организација Србије и мрежа туристичких организација у општинама. Законом о туризму планирано је оснивање и Агенције за развој туризма, што би требало да обезбеди одговарајући оквир за реализацију Стратегије развоја туризма.

Испуњење циљева и спровођење предвиђених активности је импулс развоју подручја ван великих градова, бољем просторном размештају становништва и поправљању социјалне ситуације у целини.

10.3.8. Увођење чистије производње

Једна од активности која се односи на све економске секторе и делатности и која обједињује секторске циљеве и приоритетне акције, јесте увођење чистије производње, у складу са међународно признатим инструментима: IPPC, ВАТ, ВЕР, ВАТНЕЕС, ЕИА, LCA. Ова активност је у тесној вези са ефикаснијим коришћењем производних фактора, смањењем енергетске интензивности и

интензивности употребе материјала, развојем и применом система за управљање индустријским, а посебно опасним отпадом. Јасно је да Србија више не може обезбеђивати конкурентску предност на међународном тржишту ни јефтином радном снагом, ни обиљем природних ресурса. Природни ресурси, како структуром, тако и квалитетом, не могу задовољити све веће потребе динамичног развоја. Обиља јефтине радне снаге нема, нити је може бити. Отуда се морају наћи нови генератори економског раста и друштвеног напретка. Један од њих тиче се материјализованог знања и високог квалитета људског капитала, други је, несумњиво, избор и примена ефикасне технологије која минимизира притисак на природне ресурсе и животну средину. Као основни проблем у процесу увођења чистије производње, истиче се непостојање одговарајуће стратегије. Остали проблеми укључују: недефинисан стратешки циљ политике увођења чистије производње; нехармонизовано законодавство и неспровођење постојећих прописа из области управљања животном средином; непостојање прописа којима се детаљније уређује статус увођења чистије производње (субвенције, пореске, царинске и друге повластице); незадовољавајућа контрола ефикасности коришћења сировина, производње и производа; недостатак катастра загађивача; недостатак националних BREF-ова (BAT Reference Document – референтни докуменат о најбољим доступним технологијама); непостојање разрађених механизма за решавање проблема наслеђеног загађења током процеса приватизације; неефикасан систем финансирања и подстицања привреде за увођење чистије производње и система управљања животном средином (EMS); недостатак инвестиција за изградњу инфраструктуре; недостатак одговарајућег статистичког праћења загађивача; технолошка инфериорност индустрија; непостојање одговарајућих савремених атестних лабораторија за испитивање карактеристика постројења; недовољна информисаност и низак ниво свести загађивача у погледу заштите животне средине.

Општи приоритетни програми и активности у овој области:

- измена постојећих и доношење нових прописа ради поспешивања коришћења чистије производње и усклађивања са законодавством ЕУ;
- формирање Центра за чистију производњу;
- доношење Стратегије чистије производње;
- увођење и/или унапређење ефикасне, одрживе и чистије производње и ефикасније коришћење енергије;
- изградња инфраструктуре у области чистије производње – реализација инвестиционих пројеката у области истраживања (студијска и развојна истраживања, као и изградња индустријских постројења) – развој индустријско-технолошких паркова, кластера, иновационих центара и инкубатора;
- успостављање система управљања отпадом, са посебним нагласком на могућношћу минимизације настајања отпада и искоришћавањем отпада као секундарне сировине и извора енергије;
- убрзан завршетак процеса реструктурирања и приватизације;
- реконструкција или унапређење постојећих технолошких процеса уз обавезно усаглашавање са одговарајућим BAT-овима;
- унапређење управљања животном средином у предузећима (EMS);
- едукација у области заштите животне средине, примени чистијих технологија, енергетске ефикасности.

Приоритет има доношење подзаконских прописа на основу Закона о заштити животне средине који се односе на: стандарде квалитета животне средине и стандарде емисије; систем управљања заштитом животне средине; еколошки знак; увоз и извоз супстанци које оштећују озонски омотач; увоз, извоз и транзит отпада; поступање са опасним материјама; мониторинг, информациони систем и интегрални катастар загађивача; увођење економских инструмената (накнаде за коришћење природних ресурса и накнаде за загађивање животне средине).

Потребно је формирање Центра за чистију производњу у циљу спровођења пројеката чистије производње и помоћи индустрији. Неопходно је акредитовати лабораторије у складу са JUS ISO/IEC 17025. Економски инструменти који су неопходни за унапређење коришћења чистије производње су: накнаде за загађивање и емисије загађивача; субвенције за истраживање и развој, субвенције за истраживачко развојне пројекте у циљу коришћења обновљивих извора енергије и обновљивих извора материјала, финансијска помоћ за трансфер знања и технологија које већ постоје у нашем окружењу, пореске олакшице за произвођаче опреме, субвенције за опремање и акредитацију лабораторија и стварање услова за примену и спровођење мера контроле, дугорочни кредити под повољним условима за организовање и унапређење производње, увођење EMS-а, постојеће царинске олашице при увозу неопходне опреме и сировина, пореске олакшице потенцијалним страним инвеститорима; подстицање повољним кредитима произвођача енергије и енергената из обновљивих извора енергије, повлашћени положај малих произвођача енергије и енергената из обновљивих извора енергије, убрзано и поједностављено добијање дозвола за изградњу и пуштање у рад ових врста постројења; стимулисање привредних субјеката за коришћење чистије производње; успостављање пореских олакшица, субвенционирање цена производа насталих у предузећима са документованом чистијом производњом и оних који испуњавају услове добијања еколошког знака, субвенционирање цена енергената добијених из обновљивих извора енергије, увођење система зелених и белих сертификата у производњи и употреби енергије, субвенционисање цена регистрације возила, путарина и паркирања за она возила која користе горива добијена из обновљивих извора енергије, субвенционирање произвођача који су увели EMS.

Кроз циљеве увођења чистијих технологија побољшава се конкурентност привреде, подстиче развој „економије знања“, те подиже укупно благостање нације.

11. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИР

Институционални механизми за имплементацију Стратегије одрживог развоја веома зависе од специфичности уставног уређења сваке земље. Механизми имплементације могу бити различити, али је посвећеност Владе и политичка подршка увек неопходна. Од значаја је да одговорност за координацију и спровођење Стратегије преузме Канцеларија за одрживи развој при Кабинету потпредседника Владе. Спровођење Стратегије исто тако зависи и од свих заинтересованих страна, њиховог учешћа у припреми и имплементацији Стратегије.

Најчешћи изазови препознати у другим земљама укључују вођење процеса у правом смеру. Наиме, прекомерни институционални и процедурални аранжмани такође могу утицати на успешност примене Стратегије, као и њихов недостатак. Многе земље су биле креативне у формирању нових институција, али су настале баријере умањиле њихову ефикасност. Зато је активно учешће на високом нивоу кључних министарстава и јака политичка подршка за потребне стратешке реформе неопходна, мада у пракси често недостаје.

Министарства немају увек употпуњено или идентично разумевање процеса одрживог развоја. Зато је задатак Канцеларије за одрживи развој да сва питања посматра широко и свеобухватно. Веома је важно да трошкови/користи за друштво од имплементације процеса одрживог развоја буду јасно изражени, а грађани о томе информисани, што би доносиоцима одлука омогућило да донесу исправне одлуке за добробит друштва у целини.

За постизање наведених циљева потребно је изградити савремену и ефикасну државну управу, односно систем институција које заједнички воде одрживом развоју. Побољшање сарадње, координације и консултација између сектора, као и између државне управе и приватног и цивилног сектора је предуслов за остварење одрживог развоја. Без јаких, оспособљених и стабилних институција неће бити могуће постићи жељене дугорочне резултате одрживог развоја који се односе на побољшање квалитета живота и животног стандарда и смањење сиромаштва. Изградња ефикасног институционалног оквира на свим нивоима кључни је основ за имплементацију циљева одрживог развоја.

Координација у спровођењу Стратегије одрживог развоја кроз међусекторску сарадњу је задатак Канцеларије за одрживи развој при Кабинету потпредседника Владе. Канцеларија за одрживи развој припрема одлуке и координише рад Савета за одрживи развој.

Савет за одрживи развој је међуминистарско тело које чине министри надлежни за послове заштите животне средине, економије и регионалног развоја, финансија, рада и социјалне политике, телекомуникација и информатичког друштва и науке, као и други министри релевантних министарстава Републике Србије. Саветом руководи Потпредседник Владе у чијој је надлежности спровођење процеса одрживог развоја.

Потребно је основати Агенцију за одрживи развој као стручно и оперативно тело које спроводи Стратегију, реализује пројекте и активности из Акционог плана, те прати достизање циљева одрживог развоја. Да би Агенција могла да ради, поред постојећих установа као што су: Агенција за заштиту животне средине, Агенција за енергетску ефикасност, Институт за јавно здравље Србије, Републички хидрометеоролошки завод, Републички завод за статистику, Републички завод за развој, Завод за заштиту природе Србије и друге, потребно је установити и нове битне националне лабораторије и центре. На првом месту то су: Национална лабораторија за воде и ваздух, Национална лабораторија за земљиште и минералне ресурсе, Национална лабораторија за безбедност хране, као и Центар за чистију производњу и Национални центар за климатске промене, недавно формиран у РХМЗ-у са намером да ускоро прерасте у Подрегионални центар за климатске промене за Југоисточну Европу. Такође, очекује се стварање и других, нових, институција, које би, поред основних функција, биле задужене за праћење одређене групе индикатора одрживог развоја. Тако, на пример, очекује се формирање Националне стамбене агенције,

Агенције за развој туризма, као и Националне канцеларије и лабораторије за контролу дувана.

Приоритетни задатак нових институција био би праћење стања у појединим областима, прикупљање и обрада података о стању појединих природних ресурса, те праћење индикатора одрживог развоја. Биле би то акредитоване, једино овлашћене установе за давање информација из сопствене надлежности. Њихови би резултати били универзално доступни, подложни свакој провери стручне и остале заинтересоване јавности, али њихов кредибилитет и поузданост би морали бити неприкосновени. Једино на основу информација из таквих установа могуће је транспарентно и ефикасно водити делотворну политику одрживог развоја.

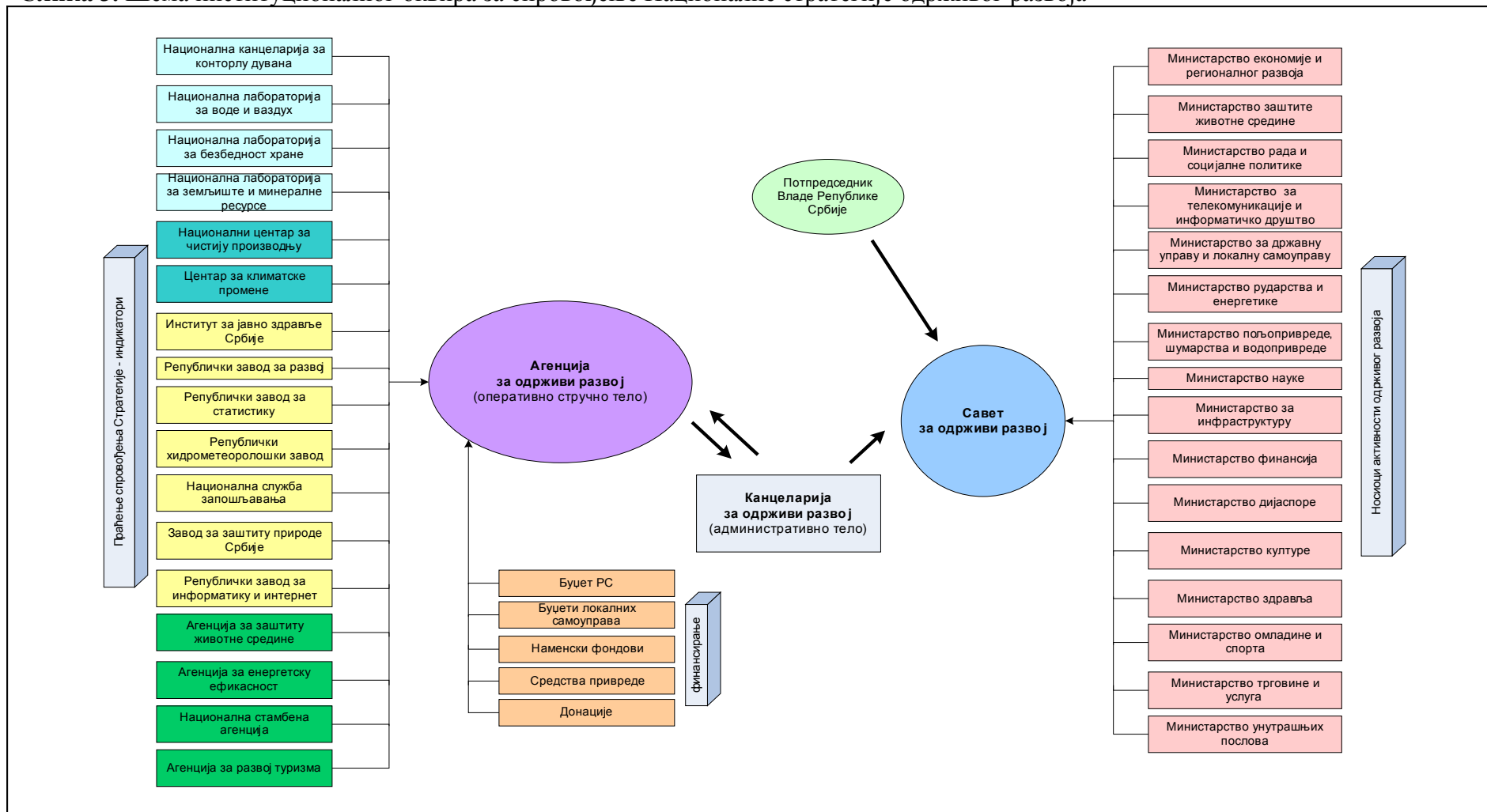
Осим наведених институција, за спровођење ове стратегије значајни су: Канцеларија за придруживање ЕУ, Агенција за приватизацију, Национална служба запошљавања, Завод за интелектуалну својину, Републички завод за информатику и интернет, Агенција за мала и средња предузећа, Агенција за радио-дифузију, Комисија за заштиту конкуренције, Комисија за хартије од вредности, Национални просветни савет, репрезентативни синдикати и репрезентативна удружења послодаваца, удружења потрошача, удружења пензионера и друге невладине организације.

За финасирање процеса одрживог развоја очекује се коришћење средстава из буџета Србије, буџета општина, наменских фондова, на пример, Фонда за развој и Фонда за заштиту животне средине, средстава донација, те највећим делом, средстава из привреде.

Министарства Републике Србије, у оквиру својих надлежности, као и остали органи државне управе и локалне власти, кључни су носиоци активности одрживог развоја и учествоваће у имплементацији Стратегије одрживог развоја.

На Слици 3. дат је шематски приказ потребног институционалног оквира за спровођење Националне стратегије одрживог развоја.

Слика 3. Шема институционалног оквира за спровођење Националне стратегије одрживог развоја

12. ФИНАНСИРАЊЕ СТРАТЕГИЈЕ

Основа успешне имплементације Стратегије је, поред изградње институционалних капацитета, успостављање ефикасног система финансирања.

Извори финансирања су:

- буџет Републике и буџети локалних самоуправа;
- наменска средства разних фондова Републике Србије;
- средства привредних субјеката;
- донаторски програми помоћи и зајмови код међународних финансијских институција.

У периоду од 2001. до 2005. године постигнут је висок реални раст БДП-а по стопи од 5,2% годишње у просеку. У 2004. години остварена је највиша стопа раста БДП-а од 8,4% заснована на индустријском расту, расту пољопривредне производње и значајном расту сектора услуга, посебно ПТТ-а и телекомуникација и промета у трговини на мало. И у 2005. години је остварен значајан раст БДП-а од 6,2%. Да би Србија испунила циљеве постављене у Стратегији, неопходан је озбиљан рад на достизању пројектованог БДП-а.

У области стандарда становништва остварен је значајан напредак. Остварен је значајан реални раст просечних нето зарада са 102 ЕУР у 2001. години на 210 ЕУР у 2005. години, као и раст просечних пензија са 69 ЕУР у 2001. години на 138 ЕУР у 2005. години. Укупна запосленост је смањена у 2002. и 2003. години као ефекат приватизације и реструктурирања предузећа, док је у 2004. и 2005. години остварен благи пораст запослености за 0,5% и 0,9% респективно, првенствено у малим и средњим предузећима. Неопходне су даље реформе у социјалном сектору за испуњење задатих циљева.

Садашњи ниво инвестиција у животну средину у Србији је низак (у периоду 2001 – 2005. године око 0,3% БДП-а, пројекција за 2006 – 2008. годину износи 0,4% БДП-а), а финансирање од стране индустрије и приватног сектора је недовољно. Нове државе чланице ЕУ из Централне Европе су у периоду пре приступања ЕУ улагале у област животне средине од 1,5 до 2,5% БДП-а. Систем економских инструмената још увек није довољно развијен и не омогућава довољан подстицај за смањење загађења. Овакво стање није одрживо. Економски раст мора бити у сагласности са инвестирањем у чистију производњу, енергетску ефикасност, смањење емисија и заштиту животне средине, једном речју, неопходно је усаглашавање са међународним стандардима у области животне средине, јер ће у супротном доградација и штета по животну средину водити све већем економском губитку. Неопходно је трошкове коришћења природних ресурса и њихове деградације укључити у трошкове производње. Реализацијом познатих и прихваћених начела „загађивач плаћа“, „корисник плаћа“, као и начела „пројектовања укупног животног циклуса производа“, у цену производа се интегришу екстерни трошкови, односно трошкови производње, употребе и одлагања производа.

Процена потребних улагања за имплементацију циљева у току наредних десет година заснива се на процени укупних трошкова за имплементацију Акционог плана (2008 – 2017.). Процене су извршене и на основу компаративних искустава земаља Централне Европе, али и земаља које су већ успешно реализовале озбиљне програме на систему заштите животне средине, јер је временски период предугачак за израду прецизног финансијског плана.

Процењена укупна улагања за спровођење Стратегије износе.....

(овај део ће бити довршен након процене финансијских средстава за спровођење Стратегије на основу Акционог плана).

13. ПРАЋЕЊЕ СПРОВОЂЕЊА СТРАТЕГИЈЕ

Спровођење Стратегије је кључни процес који следи након усвајања Стратегије. Од кључне важности је израда Акционог плана за спровођење Стратегије, политичка подршка и посвећеност владе, обезбеђено финансирање, праћење и ревизија. Национални акциони план одрживог развоја је кључни механизам за спровођење Стратегије. У Акционом плану циљеви постављени у Стратегији развијају се у активности.

За праћење предузетих мера одабран је сет међународно препознатих индикатора одрживог развоја.

Институционална одговорност за извештавање о напретку у спровођењу Стратегије је на Канцеларији за одрживи развој и међуминистарским радним групама. Извештаји о напретку припремају се једном годишње и засновани су на индикаторима одрживог развоја.

13.1. Индикатори одрживог развоја

Индикатори су веома важни за успешну оцену предузетих мера и активности на спровођењу Стратегије. Избор индикатора одражава везу са кључним предложеним инструментима. Да би били међународно упоредиви, одабрани индикатори су усаглашени са новом, ревидованом листом индикатора одрживог развоја УН која обухвата и индикаторе спровођења циљева Миленијумског развоја.

Табела 1. Индикатори одрживог развоја

Теме	Области	Кључни индикатори	Дефиниција индикатора и јединица мере	Надлежна институција за праћење индикатора
-------------	----------------	--------------------------	--	---

Сиромаштво	Недостатак прихода	Процент становништва који се налази испод националне линије сиромаштва	Дефиниција: Удео становништва са животним стандардом испод националне линије сиромаштва Јединица мере: % сиромашних у односу на укупну популацију	Републички завод за статистику (DEVINFO база, Анкета о животном стандарду-АЖС)
		Однос просечне зараде жена и мушкараца	Дефиниција: Однос просечних зарада исплаћених запосленим женама и мушкарцима за редован рад Јединица мере: % просечне зараде жена у односу на просечну зараду мушкараца	Републички завод за статистику
	Неједнакост	Показатељи неједнакости (GINI коефицијент)	Дефиниција: Збирна мера обима до којег се стварна расподела прихода, трошкова потрошње или зависна променљива, разликује од хипотетичке расподеле у којој свака особа прима идентичан удео Јединица мере: Бездимензиони индекс у опсегу од 0 до 100 (0 показује стање апсолутне једнакости, у којем су приходи и имовина подједнако распоређени на све припаднике друштва, а 100 је стање апсолутне неједнакости када сви приходи и имовина припадају само једној особи)	Републички завод за статистику (DEVINFO база, Анкета о животном стандарду-АЖС)
		HDI – Индекс хуманог развоја	Дефиниција: Стандардизовани изведени индикатор који обухвата показатеље очекиваног трајања живота на рођењу, стопе писмености одраслих, нивоа образовања и бруто националног производа. Јединица мере: Бездимензиони коефицијент између 0 и 1	Републички завод за статистику
		Индекс регионалне неједнакости у хуманом развоју	Дефиниција: Однос индекса хуманог развоја општине са највишим HDI и општине са најнижим HDI Јединица мере: HDI општине са највишим	Републички завод за статистику

Управљање	Корупција	СРП – Индекс перцепције корупције	Дефиниција: Индекс корумпираности јавних службеника и политичара, срачунат по методологији Transparency International Јединица мере: Бездимензиони индекс у распону 1 до 10; 1 показује да је корупција највећа, 10 да нема корупције	Transparency International
		Степен општег поверења грађана	Дефиниција: Индекс генерализованог поверења грађана рађен по методологији WVS, петогодишње праћење Јединица мере: %	Институт друштвених наука као прилог истраживању World Value Survey (Светски завод за статистику)
	Криминал	Број забележених криминалних дела насиља на 100.000 становника	Дефиниција: Укупан број криминалних дела забележен у полицијским статистикама, без обзира на врсту Јединица мере: Број забележених случајева у полицији /100.000 становника, годишње	Министарство унутрашњих послова
	Ефикасност државне управе	Степен е-влада	Дефиниција: Успостављање електронске владе као савременог начина управљања државом Јединица мере: Број државних органа који су увели систем е-влада	Завод за информатику

Здравље	Смртност	Стопа смртности деце испод 5 година	Дефиниција: Смртност деце испод 5 година на 1.000 новорођених Јединица мере: на 1.000 новорођених	Институт за јавно здравље Србије
		Очекивано трајање живота у добром здрављу	Дефиниција: Просечан број година који се очекује да особа доживи, ако је позната стопа смртности мушкараца и жена у одређеном периоду Јединица мере: Године живота	Институт за јавно здравље Србије
		Године живота са неспособношћу/инвалидитетом (DALY показатељ)	Дефиниција: Збир изгубљених година живота због превремене смрти и година живота са неспособношћу изазваном поремећајем здравља Јединица мере: година	Институт за јавно здравље Србије
	Обезбеђење здравствене бригае	Процент становништва са приступом примарној здравственој заштити	Дефиниција: Удео становништва које има приступ примарној здравственој заштити Јединица мере: %.	Институт за јавно здравље Србије
		Процент жена које користе неку од савремених метода контрацепције	Дефиниција: Удео жена репродуктивне старости које користе било који метод контрацепције Јединица мере: %	Институт за јавно здравље Србије
	Здравствени статус и ризици	Преваленција пушења код деце узраста 13 до 15 година	Дефиниција: Преваленција корисника дувана (укључујући пушење, жвакање и мирисање) у једној или више прилика у 30 дана који претходе истраживању, међу адолесцентима старости 13-15 година Јединица мере: %	Институт за јавно здравље Србије Национална канцеларија за контролу дувана
		Преваленција пушења код одраслих узраста 20 и више година	Дефиниција: Преваленција пушача (укључујући цигарете, цигаре, лулу или било који други производ од дувана који се пуши). Пушачи укључују свакодневне, нередовне или повремене кориснике дувана Јединица мере: %	Институт за јавно здравље Србије Национална канцеларија за контролу дувана
		Број самоубиства	Дефиниција: Број регистрованих случајева самоубиства са смртним исходом на 100.000 становника	Министарство унутрашњих послова

Образовање	Ниво образовања	Процент становништва са ВСС	Дефиниција: Удео становништва радне старости (25-64 године) са факултетским образовањем Јединица мере: %	Републички завод за статистику
	Писменост	Стопа писмености одраслих	Дефиниција: Удео одраслог становништва од 15 година навише који је писмен Јединица мере: %	Републички завод за статистику
	Ниво образованости становништва	Стопа уписа у основно и средње школство	Дефиниција: Систематски степен уписа становника у основне и средње школе Јединица мере: % уписаних у односу на укупан број потенцијалних полазника	Министарство просвете и спорта

Популација	Становништво	Стопа раста укупне популације	Дефиниција: Просечан годишњи степен промена броја становника у одређеном периоду Јединица мере: %	Републички завод за статистику
		Стопа укупног фертилитета	Дефиниција: Просечан број деце који би био рођен по жени, ако би све жене живеле до краја својих репродуктивних година и рађале децу према стопи рађања за одређену област и период Јединица мере: %	Републички завод за статистику
		Однос зависности старог становништва	Дефиниција: Удео зависног становништва узраста 0-14 и преко 65 година у односу на укупно становништво Јединица мере: %	Републички завод за статистику
		Показатељи унутрашњих миграција становништва	Дефиниција: Регионални распоред становника и кретање становништва између пописа како би се утврдили региони са највећим одливом – приливом становника Јединица мере: Биланс становништва између два пописа	Републички завод за статистику
	Туризам	Густина туризма у главним туристичким регијама и дестинацијама	Дефиниција: Однос броја туриста и броја становника Јединица мере: %	Републички завод за статистику Агенција за развој туризма

Економски развој	Макроекономске перформансе	БДП по становнику	Дефиниција: Нивои БДП по становнику као однос годишњег или периодичног БДП мерено паритетом куповне снаге и броја становника Јединица мере: USD	Републички завод за статистику
		Процент учешћа инвестиција у БДП-у	Дефиниција: Удео бруто и нето инвестиција у односу на остварени БДП, изражен као однос бруто производних улагања (амортизације и акумулације) и БДП-а мерено паритетом куповне снаге Јединица мере: %	Републички завод за статистику
		Унутрашњи и спољни дуг	Дефиниција: Годишње праћени подаци о кретању унутрашњег и спољашњег дуга земље како би се проценила одрживост даљих токова Јединица мере: Унутрашњи и спољни дуг као проценат од БДП-а	Републички завод за статистику Министарство финансија НБС
		Кретање индекса цена на мало	Дефиниција: Месечни индекси цена на мало у циљу анализирања одрживости постојећег стања или предузимања мера за стабилизацију макроекономских токова Јединица мере: Месечни индекс цена на мало	Републички завод за статистику Министарство трговине и услуга
	Запосленост	Стопа незапослености	Дефиниција: Удео стварно незапослених лица у односу на укупно активно становништво Јединица мере: %	Републички завод за статистику Национална служба запошљавања
		Стопа запослености	Дефиниција: Удео запослених лица у укупном броју радно активних лица (радне снаге) Јединица мере: %	Републички завод за статистику Национална служба запошљавања
		Стопа незапослености жена	Дефиниција: Удео стварно незапослених жена у односу на укупно активно становништво Јединица мере: %	Републички завод за статистику Национална служба запошљавања
		Стопа незапослености младих	Дефиниција: Удео младих незапослених људи	Републички завод за

Глобално економско партнерство	Трговина	Трговински дефицит	Дефиниција: Разлика између вредности извезених роба и услуга и вредности увезених роба и услуга Јединица мере: USD	Републички завод за статистику
	Екстерно финансирање	ODA као проценат БДП-а	Дефиниција: Укупна ODA дата као удео у БДП-у Јединица мере: %	Републички завод за статистику

Потрошња и производња	Успостављање равнотеже текуће производње и потрошње	Однос текуће производње и потрошње	Дефиниција: Потребно је стално годишње праћење кретања текуће потрошње и њено усклађивање са оствареним резултатима на плану производње. Јединица мере: Биланс текуће производње и потрошње (однос створеног БДП-а и укупне потрошње, пораст потрошње само у складу и на основу постигнутог пораста продуктивности рада)	Републички завод за статистику Министарство финансија Министарство рада и социјалне политике
	Коришћење енергије	Потрошња енергије по глави становника	Дефиниција: Количина енергије (нафта, угаљ, гас и електрична енергија) по становнику расположива за дату годину Јединица мере: GJ/становнику или тен (тона еквивалентне нафте) по становнику	Агенција за енергетску ефикасност
		Енергетска интензивност (утошена енергија по јединици БДП-а мерено у куповном паритету)	Дефиниција: Однос вредности укупно утошене енергије по јединици оствареног БДП Јединица мере: MJ/USD БДП	Агенција за енергетску ефикасност
		Учешће енергије из обновљивих извора у укупној производњи енергије	Дефиниција: Удео енергије добијене из обновљивих извора у укупној производњи енергије Јединица мере: %	Агенција за енергетску ефикасност
	Стварање отпада и управљање	Стварање отпада	Дефиниција: Годишња количина индустријског и комуналног чврстог отпада који настаје у производњи и потрошњи Јединица мере: t/становнику, t/1000\$ БДП	Агенција за заштиту животне средине
		Стварање опасног отпада	Дефиниција: Укупна годишња количина опасног отпада при индустријским и другим активностима, према дефиницији опасног отпада Јединица мере: t/јединици БДП	Агенција за заштиту животне средине
		Количина отпада који се подвргава третману	Дефиниција: Удео отпада који се подвргава рециклажи, компостирању, инсинерацији Јединица мере: %	Агенција за заштиту животне средине

Природне катастрофе	Осетљивост на природне катастрофе	Број смртних случајева од природних и технолошких катастрофа	Дефиниција: Удео становништва настрадао од природних (поплаве, суше, земљотреси, клизишта) и технолошких (саобраћајне несреће, хемијски акциденти, пожари) катастрофа Јединица мере: %	Агенција за заштиту животне средине
		Процент становништва који живи у природно ризичним областима	Дефиниција: Удео становништва које живи у областима са ризиком од поплава, земљотреса, клизишта и др. Јединица мере: %	Агенција за заштиту животне средине

Атмосфера	Климатске промене	Емисија CO ₂ по глави становника	Дефиниција: Укупна количина CO ₂ емитована у атмосферу на територији земље, као последица људских активности (производња и потрошња), у односу на број становника Јединица мере: t CO ₂ по становнику	Национална лабораторија за ваздух и воде Центар за климатске промене Агенција за заштиту животне средине
		Емисије гасова са ефектом стаклене баште	Дефиниција: Антропогене емисије гасова за ефектом стаклене баште (CO ₂ , CH ₄ , N ₂ O, HFC, PFC, SF ₆ , CFC и HCFC), умањене за губитке, заједно са индиректним гасовима са ефектом стаклене баште (NO _x , CO и VOC без метана). Јединица мере: Годишња емисија гасова са ефектом стаклене баште у Gg или Gg/становнику и Gg/1000\$ БДП. Емисије CH ₄ , N ₂ O, HFCs, PFC и SF ₆ се могу прерачунати у CO ₂ еквивалент користећи 100-годишњи потенцијал глобалног загревања	Национална лабораторија за ваздух и воде Центар за климатске промене Агенција за заштиту животне средине
	Оштећење озонског омотача	Потрошња супстанци које оштећују озонски омотач	Дефиниција: Количина материја које оштећују озонски омотач, које су елиминисане према Монреалском протоколу Јединица мере: t/становнику, t/1000\$ БДП	Национална лабораторија за ваздух и воде Центар за климатске промене Агенција за заштиту животне средине
	Квалитет ваздуха	Амбијенталне концентрације загађујућих материја у урбаним областима	Дефиниција: Амбијенталне концентрације загађења ваздуха озонем, CO, суспендованим честицама, SO ₂ , NO _x , VOC укључујући бензен и олово Јединица мере: µg/m ³ , ppb или ppb; или удео дана када су прекорачене граничне вредности	Национална лабораторија за ваздух и воде Агенција за заштиту животне средине

Земљиште	Коришћење земљишта и статус	Промена намене земљишта	Дефиниција: Удео промене намене коришћења земљишта у временском периоду Јединица мере: %	Национална лабораторија за земљиште и минералне ресурсе Агенција за заштиту животне средине
		Деградација земљишта	Дефиниција: Промене у природи ресурса земљишта у зависности од врсте и географске локације, које укључују: физичко стање земљишта; диверзитет или густину прективености вегетацијом; дебљину површинског слоја, салинитет или алкалитет итд. Јединица мере: ha (величина области и интензитет промена са побољшањем или погоршањем стања)	Национална лабораторија за земљиште и минералне ресурсе Агенција за заштиту животне средине
	Дезертификација	Земљиште деградирано сушом	Дефиниција: Мера величине земљишта погођеног сушом и његов удео у националној територији Јединица мере: Површина (ha) или % земљишта погођеног сушом	Национална лабораторија за земљиште и минералне ресурсе Агенција за заштиту животне средине
	Пољопривреда	Учешће сталних усева у структури укупно обрадивог земљишта	Дефиниција: Земљиште под сталним усевима је земљиште под усевима који заузимају земљиште за дужи период и не треба да буду поново сађени после сваке жетве Јединица мере: 1000 ha	Национална лабораторија за земљиште и минералне ресурсе Агенција за заштиту животне средине
		Употреба минералних ђубрива	Дефиниција: Обим коришћења ђубрива у пољопривреди по јединици површине пољопривредног земљишта Јединица мере: kg/ha	Национална лабораторија за земљиште и минералне ресурсе Агенција за заштиту животне средине
		Употреба пестицида	Дефиниција: Коришћење пестицида по јединици површине пољопривредног земљишта Јединица мере: t активне материје пестицида	Национална лабораторија за земљиште и минералне ресурсе

Воде	Количине воде	Годишња количина исцрпене подземне и површинске воде, апсолутно и као део од укупне обновљиве количине воде	Дефиниција: Укупна годишња количина исцрпене подземне и површинске воде као удео укупне годишње обновљиве воде за пиће Јединица мере: m ³ , %	Национална лабораторија за ваздух и воде Агенција за заштиту животне средине
		Потрошња воде по секторима	Дефиниција: Удео потрошене исцрпене воде по секторима (домаћинства, индустрија, пољопривреда) Јединица мере: % од укупно исцрпене воде	Национална лабораторија за ваздух и воде Агенција за заштиту животне средине
	Квалитет вода	Присуство фекалних бактерија у води за пиће	Дефиниција: Удео ресурса воде за пиће намењене за кућну употребу која садржи концентрације фекалних бактерија више од препоручених према упутствима СЗО за квалитет воде за пиће Јединица мере: %	Национална лабораторија за ваздух и воде Агенција за заштиту животне средине
		БПК у водотоковима	Дефиниција: Количина кисеоника потребна или потрошена за микробиолошко разлагање (оксидацију) органских материја у води Јединица мере: mg/l кисеоника потрошеног у 5 дана на константној температури од 20°C.	Национална лабораторија за ваздух и воде Агенција за заштиту животне средине
		Процент отпадних вода које се пречишћавају	Дефиниција: Удео отпадних вода које се подвргавају неком облику третмана Јединица мере: %	Национална лабораторија за ваздух и воде Агенција за заштиту животне средине

Биодиверзитет	Екосистеми	Учешће заштићених области у односу на укупну површину	Дефиниција: Површина заштићених екосистема на земљишту или у унутрашњим водама, изражени као удео у укупној површини екосистема Јединица мере: %.	Завод за заштиту природе Србије Агенција за заштиту животне средине
		Површине под изабраним кључним екосистемима	Дефиниција: Процена трендова у постојећим областима идентификованих кључних екосистема, ради процене релативне ефективности мера за заштиту биодиверзитета на нивоу екосистема и као алат за оцену потребе за посебним мерама заштите ради одржања биодиверзитета Јединица мере: Површина (km ² или ha) одабраних врста екосистема	Завод за заштиту природе Србије Агенција за заштиту животне средине
		Индекс угрожених врста ENDAN	Дефиниција: Индекс се израчунава на следећи начин $ENDAN = (M^2/3 + B^2/3 + F^2/3)^{0.5}$ при чему: М је % угрожених врста сисара, В је % угрожених врста птица и F % угрожених врста риба Јединица мере: Бездимензиони индекс у опсегу од 0 до 1; 0 показује да нема угрожености, а 1 је максимални могући степен угрожености живих врста	Завод за заштиту природе Србије Агенција за заштиту животне средине
	Врсте	Промене у статусу угрожених врста	Дефиниција: Процена трендова бројности одређених врста, ради сагледавања промена у биодиверзитету и релативне ефективности мера за одржање биодиверзитета Јединица мере: Број одраслих јединки за одређену област	Завод за заштиту природе Србије Агенција за заштиту животне средине
		Учешће угрожених врста у укупном броју врста	Дефиниција: Учешће угрожених врста у укупном броју врста, биљака, сисара, птица, риба и водоземаца Јединица мере: %	Завод за заштиту природе Србије Агенција за заштиту животне средине

